

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**RUSYA VE OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKAN
POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI (1856-1876)**

Yüksek Lisans Tezi

Deniz Çetinay

Tarih Anabilim Dalı

İZMİR

2024

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

RUSYA VE OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKAN
POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI
(1856-1876)

Yüksek Lisans Tezi

Deniz ÇETİNAY

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Cihan Özgün

Tarih Anabilim Dalı
Tarih Yüksek Lisans Programı

ETİK KURALLARA UYGUNLUK BEYANI

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “Rusya ve Osmanlı Devleti’nin Balkan Politikalarının Karşılaştırılması (1856-1876)” adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Deniz Çetinay

ÖNSÖZ

Söz konusu çalışmaya, iki çokuluslu kara imparatorluğu olan Osmanlı ve Rusya'nın birbirlerine karşı yirmi yıl arayla girdiği ve birbirlerinden çok farklı sonuçlanan iki savaşın arasındaki sürecin ayrıntılarını merak ederek başladım. Bu yirmi yıllık süreçte her iki devletin iç ve dış politikalarındaki uyum ve çelişkiler ile devletlerarası arenadaki konumlarının değişimini inceledim. Ayrıca baştan sona burjuvazi-aristokrasi kavgası olan 19. yüzyıla damga vurmuş milliyetçilik, ihtilal, hürriyet gibi kavramlara iki devletin yaklaşımlarını analiz etmeye çalıştım.

Araştırmalarım sırasında Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden ve çeşitli telif eserler ile makalelerden yararlandım. Çalışmanın, alanıma ve ileride yapılacak diğer çalışmalara katkı olmasını dilerim.

Deniz Çetinay
İZMİR 2024

ÖZET

Kırım Savaşı ile 93 Harbi arasında geçen 20 yıl hem Rusya İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlar üzerinde yürüttüğü politikaların değişimine hem Balkan halklarının uluslaşma sürecinin hızlanışına sahne olmuştur. 1856 Paris Barış Antlaşması, sadece Osmanlı ve müttefiklerinin Rusya'ya karşı kazandığı askeri zaferin değil aynı zamanda 1815'te Viyana'da bastırılmış olan milliyetçiliğin tekrar yükselişinin belgesidir. 1855 yılında tahta çıkmış olan İmparator II. Aleksandr'ın selefi I. Nikolay döneminde Rusya, batılılaşma anlayışını terk etmiş, otokrasi anlayışı kuvvetlenmişti. II. Aleksandr hükümdar olduğunda devlet, bu tutuculuğun bedelinin ağırlığını tüm kurumlarında hissediyordu. Osmanlı Devleti, artık aralarından sayıldığı Avrupalılara, gayrimüslim tebaanın durumuyla alakalı radikal değişiklikler yapacağı sözünü vermişti. Savaşın bittiği yıl Islahat Fermanı ilan edilmiş, Balkan halklarının milliyetçileri elde ettikleri yeni hakları bağımsız olma yolunda bir eşik olarak görmüşler, 93 Harbi'ne kadar olan 20 yıllık sürede pek çok milliyetçi isyan çıkarmışlardır. Rusya İmparatorluğu'nun dış politikasındaki en köklü değişim de bu milliyetçi isyanlara verdiği destekte ortaya çıkar. II. Aleksandr dönemine kadar milliyetçi/ayrılıkçı hareketlerin karşısında konumlanan Rusya, Kırım yenilgisinden sonra Balkanlardaki yayılmacı emellerine ulaşmak için yeni yollar aramak zorunda kalmış, Balkanlarda çıkan bütün isyanları Paris Antlaşması maddelerini geçersiz kılma aracı olarak görmüştür. Osmanlı Devleti 1860'lar boyunca iç meselelerine karışılmasının ve Hristiyan tebaanın devletten kopmasının önüne geçmek için Balkanlardaki tebaasının isteklerini barışçıl yollarla yerine getirmeye çalışırken Rusya, kendisini koruyucuları olarak gördüğü Slav uyrukları daha fazlasını talep etmeleri ve silahlanmaları için kışkırtmıştır. 1870-1871 Prusya-Fransa Savaşı sonrası dengelerin değiştiği dünyada Osmanlı Devleti, o zamana kadar müttefiki olan İngiltere tarafından Rusya karşısında terk edilince Rusya, Balkanlardaki agresyonunu artıracak ve rövanşist bir tutum alabilecekti.

Anahtar kelimeler: Kırım, Panslavizm, Osmanlı, Rusya, Balkanlar.

ABSTRACT

The 20 years between the Crimean War and the War of 1993 witnessed both the change in the policies of the Russian Empire and the Ottoman Empire on the Balkans and the acceleration of the nationalization process of the Balkan peoples. The 1856 Peace Treaty of Paris is a document not only of the military victory of the Ottomans and their allies against Russia but also of the resurgence of nationalism that had been suppressed in Vienna in 1815. During the reign of Emperor Alexander II's predecessor Nicholas I, who ascended the throne in 1855, Russia abandoned the westernization approach and the approach of the autocracy strengthened. When Alexander II became ruler, the state felt the weight of this conservatism in all its institutions. Ottoman Empire, promised the Europeans, among whom it was now counted, that it would make radical changes regarding the situation of non-Muslim subjects. The year the war ended, the Reform Edict was declared, and the nationalists of the Balkan peoples saw the new rights they gained as a threshold on the way to independence, and launched many nationalist rebellions in the 20 years until the 1877-1878 Ottoman-Russian War. The most radical change in the foreign policy of the Russian Empire emerged in the support it gave to these nationalist rebellions. Russia, which was positioned against nationalist/separatist movements until the reign of Alexander II, had to look for new ways to achieve its expansionist ambitions in the Balkans after the Crimean defeat, and saw all the rebellions in the Balkans as a means of invalidating the articles of the Treaty of Paris. While the Ottoman Empire tried to fulfill the demands of its subjects in the Balkans through peaceful means in order to prevent interference in its internal affairs and the separation of Christian subjects from the state throughout the 1860s, Russia provoked the Slavic subjects, whom it saw as its protectors, to demand more and to arm themselves. In the world where the balances changed after the 1870-1871 Prussian-French War, when the Ottoman Empire was abandoned by England, its ally until then, against Russia, Russia would increase its aggression in the Balkans and take a revanchist attitude.

Keywords: Crimea, Panslavism, Ottoman, Russia, Balkans.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
1. Kırım Savaşı'nın İki Kaybedeni	8
1.1 İmparator II. Aleksandr'ın Devraldığı Enkaz: Rusya'da Toprak Krizi	10
1.1.1 II. Aleksandr'a Kadar Serflik ve Ordu	12
1.1.2 Otokrasinin Krizi ve Diplomatik Dışlanış	18
1.1.2.1 Viyana Kongresi'nden 1848 İhtilallerine Rusya	20
1.1.2.2 1848 İhtilalleri	28
1.1.2.3 Kutsal Yerler Meselesi	31
1.2 Gelenek ve Yenilik Kışkırcısında Osmanlı	32
1.2.1 Sultan II. Mahmud Dönemi	34
1.2.2 Sultan Abdülmecid Dönemi	45
1.3 Kırım Savaşı: Tarihsel Arka Plan, Gelişme ve Sonuç	50
2. Osmanlı ve Rusya'nın Yeni Politikaları	56
2.1 "Kurtarıcı Çar": II. Aleksandr	60
2.2 Osmanlı Devleti İçin Zaferin Bedeli: Avrupa'nın Islahat Baskısı	67
2.3 Balkanların Yeni Haritaları	71
2.3.1 Paris Antlaşması Sonrası Bulgaristan	72
2.3.2 Paris Antlaşması Sonrası Eflak-Boğdan Meselesi	77
2.3.3 Paris Antlaşması Sonrası Sırbistan ve Karadağ	85
2.3.4 Girit İsyanı	97
3. Dengeler Değişirken Osmanlı-Rusya Rekabeti	103
3.1 Fransa-Prusya Savaşı	103

3.2	Karadeniz Tekrar Dalgalanıyor: 1856 Hükümlerinin Sonu	106
3.3	Balkan Slavlarının Şafağı.....	111
3.2.1	Köylü İsyanlarından Milli Uyanışlara	113
3.2.2	Sırbistan ve Karadağ: Paylaşılamayan Topraklar	121
3.4	Rusya'nın İntikam Arayışı ve Dışlanan Osmanlı.....	127
SONUÇ		133
Kaynakça		141
TEŞEKKÜR		151
ÖZGEÇMİŞ		152

KISALTMALAR

BOA: Başkanlık Osmanlı Arşivi

Y..EE..: Yıldız Esas Evrakı

İ..HR..: İrade Hariciye

İ..MVL..: İrade Meclis-i Vala

İ..DH..: İrade Dahiliye

İ..MTZ.GR..: İrade Girid

İ..MTZ.(04): İrade Bulgaristan

İ..MMS..: İrade Meclis-i Mahsus

A.}.MKT.UM.: Sadaret Umum Vilayat Evrakı

A.}.AMD.: Sadaret Amedi Kalemi Evrakı

Çev.: Çeviren

Ed: Editör

s: Sayfa

ss: Sayfa aralığı

GİRİŞ

Kırım Savaşı ile 93 Harbi diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı arasındaki yirmi yıllık dönem hem Osmanlı ve Rusya topraklarında hem de Avrupa’da çok büyük değişim ve kırılmalara sahne olmuştur. Bu değişim sürecinde bu iki yaşlı devletin birbirleri ile olan ilişkileri hem kendi tarihî mirasları hem de diğer devletlerin belli bölgelerdeki çıkar çatışmaları üzerinde şekillenmiştir denilebilir.

Bu durum şüphesiz 19. yüzyılın tamamı için de geçerlidir fakat inceleme konusu olan yirmi yıllık dönemin başı ve sonu Osmanlı-Rus ilişkileri ve Rusya’nın dünyadaki konumu açısından çok keskin farklar barındırdığından özellikle incelemeye değerdir.

Devletler ve yöneticileri tarihte tek başlarına etken değildirler. Hepsi kendi dönemlerine kadar gelen değişimlerin sonucu ve kendilerinden sonra olacak olanların sebebi, hızlandırıcısı veya katalizörüdür. Dolayısıyla iki devletin -veya iki emperyal gücün- belli bir zaman aralığında belirli bir coğrafyada yürüttükleri politikaları merkeze alan bu karşılaştırma çalışması yalın bir siyasi tarih yazımı ya da basit bir kronoloji taraması olmaktan uzaktır. Bu yüzden çalışmanın ilk kısmı “Kırım Savaşı’nın İki Kaybedeni” başlığını taşımaktadır ve Osmanlı ile Rusya’nın Kırım öncesi gelişim ve değişim süreçlerinin karşılaştırılmasını konu alır.

Rusya açısından Kırım Savaşı gibi bir facia ile başlayıp 93 Harbi gibi bir zaferle sonlanan bu süreçte dengeleri bu denli değiştiren unsurların sayısı çok fazladır ve aralarında kurulacak bağlantıların niteliği ve yönü araştırmacıların bakış açılarına göre değişebilir. Yine de uluslararası konjonktüre bakıp genelden özele doğru değişimlerin izi sürülerek tutarlı sonuçlara ulaşılabilir. Çalışmanın “Osmanlı ve Rusya’nın Yeni Politikaları” başlıklı ikinci kısmında Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu’nun bulundukları zorlu durumlar karşısında yöneldikleri değişim süreçlerini birbirleri ile karşılaştırılarak anlatılmıştır.

Bu çalışmada söz konusu süreç boyunca hem Balkanlarda hem de dünyanın geri kalanında yaşanan değişimlerin sebep ve sonuçları da incelenecek

ve bunu yaparken konuya Balkanlar ile dünyanın geri kalanının birbirini nasıl etkilediği, değişimler sonucunda ortaya çıkan birincil ve ikincil aktörlerin küresel ve bölgesel faaliyetleri gibi farklı açılardan yaklaşılmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu ilişkilerinin söz konusu yıllardaki durumunu gelişmişlikleri arasındaki farklar, yabancı güç odaklarının müdahaleleri (zaman zaman da hakemlikleri) ve imparatorluk olmanın dayattığı zorunlulukları yerine getirirken attıkları adımlar açısından ayrı ayrı incelemek herhalde yeterli ve sağlıklı olacaktır. Çalışmanın “Dengeler Değişirken Osmanlı-Rusya Rekabeti” başlıklı 3. ve son kısmında iki devletin imparatorluk sıfatlarını ve topraklarını hem birbirlerine hem de yeni dengelere karşı koruma çabası incelenmektedir.

Tüm bu başlıkları incelemeye geçmeden önce iki devletin 19. yüzyıla girerken geçirdikleri ekonomik değişimleri ve uyguladıkları iktisadî politikaları incelemekte yarar vardır. Zira ekonomi tarihin her döneminde diğer tüm siyasi ve toplumsal başlıkların belirleyicisi olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin ekonomik ve toplumsal yapısının tarıma dayandığı pekala söylenebilir. Sultan II. Mehmed döneminde gerçekleştirilen merkezileşme hamleleri sonrasında ekonomik kurumlar ve devletin iktisadî politikası merkezin ihtiyaçları öncelik olmak üzere şekillendi. Toprak sahiplerinin, tüccar ve sarrafların ekonomik hayattaki yerleri kısıtlandı.¹ Kısaca Osmanlı Devleti’nin ekonomi politikası epey müdahaleciydi.

Osmanlı Devleti’nin dış ticaret politikası ise provizyonist bir yapıda idi. Ham madde, tahıl ve hububat ancak yurt içindeki dolaşımı bittikten sonra ihraç edilebilirdi. Ayrıca *yed-i vahid* usulü ile ürünlerin ticareti üzerindeki tekeli koruyordu. İthalatta ise yoğun bir kısıtlama söz konusu değildi.²

Avrupa’da sermaye birikimi ve kapitalizmin gelişimine kadar devlete gayet yararlı olmuş bu politikalar 18. yüzyıldan itibaren aksi istikamette bir yol çizmeye başladı. 17. yüzyıl boyunca İngilizler Osmanlı-Avrupa ticaretinin

¹ Şevket Pamuk, **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 9. Basım, 2018, ss.51-52.

² Cihan Özgün, “Osmanlı Ekonomi Politığına Kısa Bir Bakış (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)”, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı:1, 2008, (Osmanlı Ekonomi Politığı), ss.7-8.

egemen unsuru konumundaydı. Fransa da 18. yüzyılda Osmanlı ekonomisi için “arzı kıt, talebi bol bir ekonomi, bu nedenle elde tutulmalı” diyen Colbert’in politikası ile ekonomik atılımlar yaptı.³

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa’da buğday fiyatlarının yükselmesi Osmanlı ham maddelerine ilgiyi artırdı. Bu dönemde Balkanlar ile Avrupa pazarı arasındaki en önemli bağ tahıl kaçakçılığı idi. Makedonya ve Teselya’da yetişen tahılın yüzde 40’ı kaçak yollarla Avrupa’ya gidiyordu ve bu işi genelde Rum gemici ve tüccarlar yürütüyordu.⁴ Dolayısıyla söylenebilir ki, Osmanlı Devleti’nin himayeci ekonomi politikası zaten iflasa yüz tutmuştu ve merkezin güç kaybetmesi taşrada dönen ticaret üzerindeki denetimi hayli gevşetmişti. Osmanlı Devleti, ham madde ve tahılın dışarı çıkışını önleyemiyordu.

Bir taraftan da Osmanlı Devleti, Avrupa’da olduğu gibi sermayenin belli bir alanda birikimini olabildiğince engelleyerek sektörleşmenin, tekelleşmenin önüne geçmeye çalışmıştır. Bunu yaparak Avrupa’da oluşan sınıflar arası uçurumun Osmanlı topraklarında da oluşmasının önüne geçti fakat bir yandan da Avrupa’daki gibi bir sanayi atılımının gerçekleşmesini imkansız kıldı.⁵

19. yüzyılın başlarında Osmanlı ekonomisi dünya ekonomisine katılırken işte bu türden bazı yetersizlikler içinde idi. Yeni kapitalist dünya ekonomisine Osmanlı’nın da eklemlenişi devletin devamlılığını kuşkuya düşürecek bir sürece de yol açtı. Osmanlı tebaası olan azınlıklar arasında ayrılıkçı ayaklanmalar boy gösterdi. Bu ayaklanmaların çıkışında hem ekonomik sebeplerin hem de Avrupalı devletlerin kışkırtmalarının rol oynadığını hatırlamak gerekir. Ayrıca bu isyanlar Osmanlı topraklarının en çok vergi veren ve gelir getiren topraklarında çıktığından devletin hazinesine büyük ölçüde zarar veriyordu. Dolayısıyla Osmanlı 19. yüzyılda kendi topraklarında çıkan isyanları askerî kuvvetle bastırmak yerine isyan çıkan bölgelerdeki toplumsal ve ekonomik

³ Özgün, “Osmanlı Ekonomi Politikası”, s.6.

⁴ Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, çev. Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, 1993, s.23.

⁵ Özgün, “Osmanlı Ekonomi Politikası”, s.7.

yapıyı yeniden yapılandırarak söndürmeye çalıştı ki devleti yıkıma götüren gelişmelerden biri de buydu.⁶

Rusya, Büyük Petro'nun döneminden beri çok farklı bir ekonomik ilerleyiş içindeydi. Petro döneminde (1682-1725) Rusya, sırasıyla Osmanlı, İsveç ve İran'a karşı savaşmıştı ve Petro'nun saltanatının yalnızca üç yılı barış içinde geçebilmişti.⁷ Dolayısıyla ordunun masrafları diğer tüm kurumlardan fazla idi. Ordu için giyecek, yiyecek, silah ve mühimmat gerekiyordu ve dolayısıyla Rusya'da devlet, metal endüstrisinin ve tekstil sektörünün en büyük müşterisiydi. Ordunun iâşesi ise çoğunlukla toprak sahibi soyluların arazilerinden karşılanıyordu. Yani Rusya ekonomisi çoğunlukla devletin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen bir ekonomi idi.⁸

Petro döneminde devlet ve ordu ihtiyaçlarının karşılanması için ülkeye fabrikalar inşa etmek üzere girişimciler davet edildi. Bu girişimcilerin fabrika kurdukları bölgede yeteri kadar işçi bulamadıkları zaman (çünkü köylü nüfusunun önemli bir kısmı toprağa bağlı serflerdi) devlet farklı bölgelerden işçiler gönderdi. Devlet korumasında varlığını sürdüren özel sektör 18. yüzyıl boyunca gayet iyi ilerlemiştir.⁹ Görülüyor ki Rusya ekonomisinin dışa açılması Osmanlı'dan yaklaşık yüz elli yıl önce gerçekleşmiştir. Bu dönemde kapitalizmin gelişmemiş olması ve Rusya'nın egemen bir devlet olarak haklarını muhafaza edebiliyor olması Rusya'ya, Osmanlı'nın aksine ülke içinde faaliyet gösteren yabancı yatırımcıları denetleyebilme fırsatı vermiştir.

Bu dönemde karşımıza çıkan en önemli farklardan biri de iki devletin yaşadığı sınır değişimleriydi. Osmanlı Devleti, 18. yüzyılda toprak kaybetmeye başlamıştı ve kaybedilen topraklar genellikle verimli gelir kaynakları idi. Rusya için ise yükseliş dönemi henüz başlıyordu ve Petro dönemini takip eden yüz yıl boyunca batıda ve güneyde verimli topraklar Rusya sınırlarına katılmıştı. Ne var ki Rusya'da da toprak sahiplerinin resmi görevleri ve geri kalmış ekonomik

⁶ Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, s.46.

⁷ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, (Rusya Tarihi), s.283.

⁸ George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, 4. Baskı, çev. Doğan Mızrak çev. Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul, 2019, s.220.

⁹ Geoffrey Hosking, **Rusya ve Ruslar**, 2. Baskı, çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, 2015, ss.304-305.

sisteme bağılılıkları Rusya'nın ekonomik potansiyelini gerçekleştirmesinin önüne geçiyordu.¹⁰ Rus ekonomisinin temelini toprağa bağılı serfliğin oluşturması, 19. yüzyıla ve sanayileşme sürecine girerken Rus hükümetinin başını ağrıyacaktı.

19. yüzyıl başında, I. Aleksandr döneminde Çar'ın danışmanı Speranski, serfliğin kaldırılmasına ve yeni ekonomik sınıflara dair bir dizi projeyi Çar'a sundu. Fakat, Fransa'ya yakınlığı ile de bilinen bu kişi, I. Aleksandr ile Napolyon'un ilişkileri gerildikçe gözden düştü ve 1812'de Fransız-Rus savaşının başlaması ile azledildi ve sürgüne gönderildi. Bu olaylardan sonra da I. Aleksandr, liberal görüşlere tamamen karşı geldi ve ekonomi alanında da tekelci yaklaşımı sürdürdü.¹¹

I. Aleksandr'ın halefi ve kardeşi İmparator I. Nikolay istibdadı döneminde Rusya'nın iç ticareti gelişti, hububat ihracatı arttı, Volga üzerinde buharlı vapur seferleri başladı ve Petersburg ile Moskova arasında demiryolu yapımına başlandı. Rusya'da ilk büyük demir ve makine fabrikaları kuruldu ve Rusya, kapitalist dünyaya ayak uydurarak kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme çabasına girdi.¹² Ne var ki yine I. Nikolay döneminde patlak verecek olan Kırım Savaşı'nın yarattığı mali buhran bu gelişimin gerektiği şekilde devamını imkansız kılacaktı.

Görüldüğü üzere 19. yüzyıl öncesinde Osmanlı ve Rusya'nın ekonomi politikalarının en temel farklarından biri iç serbesti idi. Osmanlı Devleti belirtildiği üzere *provizyonist* bir model uyguluyordu ve ticari malların kendi eyaletleri arasındaki dolaşımı bile kontrol altında idi. Tahıl ve ham maddenin ihracı ise çok daha sıkı kurallara bağılıydı. Bu politikaların temelinde ise Osmanlı'nın tebaasını korumak ve beslemek üzerine şekillenen devlet geleneği vardır. Bu gelenek sık sık merkez ve taşra âyanı arasında çatışmalara da yol açmış ve devleti yıpratın unsurlardan biri haline gelmiştir. Rusya'da ise merkez ve aristokrasi ilişkileri Osmanlı'ya göre çok daha ılımlıydı ve ekonomik sistem; devletin ihtiyaçları doğrultusunda, aristokrasinin de işine yarayacak şekilde şekillenmişti. Bu durum da mali yükün halkın omzuna yüklenmesi demekti ki bu

¹⁰ Hosking, **Rusya ve Ruslar**, s.305.

¹¹ Kurat, **Rusya Tarihi**, s.318-319.

¹² Kurat, **Rusya Tarihi**, s.353-354.

politikalar da uzun vadede düşünöldüğünde Rusya'nın içëriden yıkılmasına varacak bir süreci tetikleyecekti.

Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar işte bu türden değışimler yaşamışlardı. Milliyetçilik, ihtilal, hürriyet gibi kavramların kasıp kavuracağı zaman dilimine gelindiğinde her ikisinin de farklı zaafıları sahipti. Osmanlı Devleti'nin egemenliğı altında bulunan gayrimüslimleri etkileyen milliyetçilik ve Rusya İmparatorluğu'nun yaşadığı diplomatik izolasyon şeklinde özetleyeceğimiz zaafıları iki devlet birbirine karşı kullanmıştır. Bu noktada bir karşılaştırma daha yapmak gerekirse; çokuluslu imparatorluk olma faktörünün Rusya'ya Osmanlı kadar etkilemediğini söylemek mümkündür. Çünkü Osmanlı Balkanlarında yaşayan gayrimüslimler, Rusya'nın Rus veya Ortodoks olmayan halklarından çok daha farklı konumdalardı. Avrupa'ya olan coğrafi ve dini yakınlıkları sebebiyle Avrupa'daki herhangi bir gelişmeden hızlıca haberdar olup etkilenebiliyorlardı. Daha önemlisi, 19. yüzyılda siyasi egemenliğı adım adım elde etmiş olan Avrupa burjuvazisi ile ticari bağlar kurmuşlardı. Fakat 19. yüzyılda Rusya egemenliğinde Polonya dışında benzer bir örnek yoktu. Polonya'da yaşanan isyanların şiddetle bastırılması ise Avrupalı devletler ve kamuoyu için belli ki Balkanlar kadar dikkate değeri değildi.

İncelenen dönemde Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu, hiçbir konuda birbirleri ile baş başa bırakılmamış, genelde Balkan halklarının statüleri ve haklarından doğan sorunlara her zaman Avrupalılar tarafından Avrupa dengesi gözetilerek müdahale edilmiştir. Bu noktadan bakınca Osmanlı Balkanları Avrupa burjuvazisi için verimli bir pazar, aynı zamanda İngiltere'nin ticaret yolu olan Akdeniz'i Rusya'ya karşı koruyan bir bariyerdi. İngiltere, Osmanlı Devleti Akdeniz'in koruyuculuğunu yapabildiğı müddetçe onu himaye etmiştir. Dolayısıyla 1856'dan sonra Avrupalıların Osmanlı Devleti'ni himaye politikası maddi ve siyasi çıkarları doğrultusunda uygulanmıştır. Zaten Avrupalıların gözünde, çalışmaya konu olan iki devletten biri diğerinden daha batılı değildir. Onlar için esas, Doğu'nun imparatorluklarını geri kalmış kılmak ve bundan beslenmektir.

Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu; 19. yüzyıl biterken gerek dünyadaki konumları, gerek iç istikrarları ve askeri güçleri bakımından birbirlerine uzak gözükseler de birbirlerine yakın tarihlerde yıkılacaklar ve topraklarında yükselen yeni devletler, kendilerini Batı emperyalizmine karşı ortak bir düşmanlık içinde bulacaklardı.

1. Kırım Savaşı'nın İki Kaybedeni

Osmanlı Devleti'nin zayıflığı ve parçalanmaya başlaması, Yunan isyanları ve Yunanistan'ın bağımsızlığı ile iyiden iyiye açığa çıkmıştır. Bu süreçten en büyük faydayı sağlamak isteyen Rusya İmparatoru I. Nikolay, Osmanlı Devleti aleyhinde bir girişimde bulunmak için fırsat kollamış, bu fırsatı büyük ölçüde 1848 İhtilalleri sonrası yakalamıştır. I. Nikolay, iki devlet arasındaki gerginliği Kutsal Yerler Meselesi ve Macar mülteciler sorunu nedenleri ile artırmış ve bunun sonucunda, üç yıl sürecek olan Kırım Savaşı'na giden süreç başlamıştır.

1848 İhtilalleri Avrupa'da genellikle anayasa, daha fazla özgürlük ve Avusturya egemenliği altında yaşayan İtalyan ve Macarlar için de ayrılık gibi taleplerin kitle halinde dile getirildiği bir halk hareketleri dizisiydi. Özellikle Avusturya'da bu hareketler mevcut hükümeti zor durumda bırakmış, Başbakan Metternich başkentten kaçmış ve bunu fırsat bilen Macar milliyetçileri de Macaristan'da bağımsızlık ilan etmişlerdi. Bunun üzerine Avusturya hükümeti Rusya İmparatoru I. Nikolay'dan yardım istedi ve 1849'da Macar bağımsızlık hareketi Rus ve Avusturya orduları tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. Macar milliyetçilerin bazıları ile onlara destek olan -ve Rusya egemenliği altında olan- Polonyalılar kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığındılar.¹³ Rusya ve Osmanlı arasında gerilim sebeplerinden biri buydu.

Daha göz önünde olan, savaşın fitilini ateşleyen diğer mesele ise Kutsal Yerler Meselesi idi. 1840'lı yıllarda Filistin'de Ortodoks ve Katolikler arasında başlayan Beytullahim anahtarları ve Kutsal Mezar Kilisesi'nin tamiri gibi anlaşmazlıklar 1850'lere gelindiğinde Rusya ve Fransa'nın nüfuz mücadelesi haline dönüşmüştü. Osmanlı Devleti'nin uzlaştırma denemelerini iki taraf da sonuçsuz bırakıyordu. Ayrıca İmparator I. Nikolay'ın, Louis Napolyon'u imparator olarak tanımaması da diplomatik bir sorundu. Bu mesele sürerken, 1853 yılının Ocak ayında I. Nikolay, İngiliz elçi Sir Hamilton Seymour'a

¹³ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, (Siyasi Tarih), ss.144-145; Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789-1914)**, 18. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019, (19. Yüzyıl), s.166.

Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırıp paylaşma niyetlerini açık etti. İngiltere kendisine yönelen teklifleri reddederken Fransa Dışişleri de İstanbul'daki büyükelçiye Sivastopol'daki Rus filosunun harekete geçmesi ya da Rus birliklerinin Eflak-Boğdan'a girmesi durumunda Rusya'ya savaş açılabileceğini bildiriyordu.¹⁴

Rusya İmparatoru I. Nikolay başta İngiltere olmak üzere Batı Avrupalıların ikazlarını dikkate almadı ve bu iki meseleyi sebep göstererek 1853'te Rus ordularını Osmanlı toprağı olan Eflak-Boğdan'a sokması ile savaş başladı.¹⁵ Rusya'nın bu pervasız ve agresif girişmi İngiltere, Fransa ve Piyemonte(Sardunya) Krallığı'nın Osmanlı yanında savaşa girmesi ve Sivastopol'da Rus ordusunun utanç verici bir yenilgiye uğraması ile sonuçlandı. 1855 yılı sonlarında I. Nikolay'ın oğlu İmparator II. Aleksandr müttefiklerin şu isteklerini kabul etmek zorunda kaldı: ¹⁶

1. Tuna dukağıının koruyuculuğunun Rusya'dan alınıp müttefiklere verilmesi.
2. Tuna üzerinde serbest dolaşım hakkının müttefiklerin kontrolüne bırakılması.
3. 1841 Boğazlar Sözleşmesi'nin "Avrupa dengeleri lehine" olacak şekilde yeniden düzenlenmesi.
4. Rusya'nın Osmanlı Ortodoks tebaasının koruyuculuğunu tüm büyük devletlerin garantörlüğüne bırakması.

Rusya ve müttefikler bu koşullar sağlandıktan sonra Şubat 1856'da Paris'te nihai barış için görüşmelere başladı. 30 Mart 1856'da; tarafların savaş esnasında işgal ettikleri topraklardan karşılıklı çekilmesi, Besarabya'nın bir kısmının Boğdan'a bağlanması dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne terki, Tuna Nehri'nde seyrüsefer serbestisinin garanti altına alınması için anlaşmayı imzalayan devletlerin temsilcilerinden oluşan bir Tuna komisyonunun kurulması, Karadeniz'in savaş gemilerine kapalı olması, Eflak-Boğdan'a

¹⁴ Aleksandr Borisoviç Şirokorad, **Osmanlı-Rus Savaşları**, 2. Baskı, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, ss.353-354; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.243-245.

¹⁵ Vernadsky, **Rusya Tarihi**, ss.269-270.

¹⁶ Şirokorad, **Osmanlı-Rus Savaşları**, ss.400-401.

özerklik verilmesi ve hiçbir devletin Eflak-Boğdan içişlerine karışmaması, Sırbistan'ın özerkliğinin imzacı devletler tarafından tanınması ve Osmanlı'nın bu devletlerin onayı olmadan buraya asker gönderememesi şartlarını içeren Paris Barış Antlaşması imzalandı.¹⁷

Maddelerde açıkça görüldüğü üzere, bu antlaşma ile Rusya İmparatorluğu'nun Karadeniz ve Balkanlardaki askeri nüfuzu epeyce azaltılmış ve Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında yalnız kalmaması için sıkı tedbirler alınmıştı. Bununla beraber, halihazırda Osmanlı toprağı olan Eflak-Boğdan ve Sırbistan için konulan maddeler ise Osmanlı'nın da egemenlik haklarının kısıtlanması anlamına geliyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti bu dönemde ilk uzun vadeli borçlarını almış ve Paris Antlaşması ile dahil olduğu Avrupalı devletler arasında kalmasının bedeli olarak ıslahat sözleri vermiştir. Bu durum göz önünde bulundurulursa, kağıt üzerinde galip olsa da Kırım Savaşı'ndan kayıpla çıkan diğer bir devletin Osmanlı Devleti olduğu pekala söylenebilir.¹⁸

Kısacası hem Osmanlı Devleti hem de Rusya İmparatorluğu, mutlak monarşilerin iyiden iyiye güç kaybettiğı 19. yüzyılın ikinci yarısına girerken ellerindeki çok kısıtlı imkanlarla, çok büyük değişim süreçleri geçirmek zorunda kalmıştı.

1.1 İmparator II. Aleksandr'ın Devraldığı Enkaz: Rusya'da Toprak Krizi

Seleflerinin -ve hatta tarihin gösterdiği üzere haleflerinin de- sahip olduğundan çok daha ileri bir vizyona sahip olan İmparator II. Aleksandr'ın birden fazla alanda ve eş zamanlı olarak çözmek zorunda olduğu sorunlar mevcuttu. İngiliz tarihçi Simon Sebag Montefiore'nin deyişiyse, *“İlk çar Mihail'den beri hiçbir Romanov II. Aleksandr'ınki kadar çaresiz bir durumu devralmamıştı ama ondan daha iyi hazırlanmış bir otokrat da yoktu.”*¹⁹

¹⁷ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.260-262.

¹⁸ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.265-266.

¹⁹ Simon Sebag Montefiore, **Romanovlar**, 2. Baskı, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s.407.

Bu noktada Rusya açısından en akla yatkın hamle savaştan olabildiğince az zararla çıkmaya çalışmaktı. Bu yüzden Kont Aleksey Orlov Paris'e barış görüşmeleri için gönderildi. Fakat imzalanan barış antlaşması Rusya için başta Karadeniz'de savaş gemisi bulundurma hakkını kaybetmek olmak üzere çok ağır maddeler içeriyordu.²⁰

Paris Antlaşması'nı yalnızca Rusya İmparatorluğu'nun yenilgisi olarak değil de 1815'te mevzi kaybeden liberalizm ve milliyetçilik görüşlerinin yeniden galebe çalması olarak yorumlamak daha doğru olacaktır. Zaten Rusya İmparatorluğu gibi bir otokrasiye karşı kazanılan zaferden sonra varılan antlaşmanın imzalandığı yerin Paris olması elbette tesadüf değildir. Kırım Savaşı'nın askeri yükünün büyük kısmını omuzlayan Fransa 1815'te Viyana'da yitirdiği prestijini 1856'da geri kazanmıştı. Ayrıca Avusturya da -1848 hareketlerinden gözü korkmuş olduğundan- Kırım Savaşı boyunca tarafsızlık politikası izlemeye çalıştı fakat panik halinde ve beceriksizce davranarak hem müttefikleri hem de kendisini Macar isyanından kurtaran Rusya'yı kızdırdı. Böylece ortaya çıkan yeni konjonktürde Fransa'nın kazandığı önemli bir mevzi daha vardı. Rusya ve Avusturya'nın arası açılmıştı.²¹

İmparator II. Aleksandr, Rusya tahtına çıktığında devlet çeşitli alanlarda baş göstermiş bir dizi kriz içinde bulunuyordu. Kırım Savaşı yenilgisi, krizin mali ve askeri boyutunu iyiden iyiye açığa çıkarıyordu. İmparatorluğun yaşadığı askeri hezimetten dolayı, en çok dikkat çeken mesele ordu düzeniydi. Ayrıca savaşta harcanan kaynaklar yüzünden bozulan ekonomiyi düzeltmek ve yeni kalkınma hamleleri gerçekleştirmek serfliği içeren mevcut sistemde mümkün gözüküyordu. Ek olarak serflik ve askerlik konularında yenileşmeye giderken yerel idare sistemine dokunmamak da imkansızdı. Dolayısıyla yeni imparatoru ve kabinesini bir dizi girift ve zor değişim süreçleri bekliyordu. Yeni imparatorun selefleri (I. Aleksandr ve I. Nikolay) döneminde sergilenen tutuculuk devleti bu noktaya vardırmıştı.

²⁰ Montefiore, **Romanovlar**, s.408.

²¹ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, s.263.

1.1.1 II. Aleksandr’a Kadar Serflik ve Ordu

Romanov Hanedanı’nın Rusya’daki hâkimiyetinden daha uzun bir süredir serflik, Rusya ekonomisinin bel kemiğini oluşturuyordu. Bununla birlikte, *mir* denen topluluklara dahil olan serfler²² doğal olarak ordu yapılanmasının, Rus kırsalında sosyal hayatın ve idarî yapının da temel taşlarındandı. 19. yüzyıla gelindiğinde artık Avrupa’nın geri kalanında terk edilmiş ve köhnediği belli olan bu uygulama II. Aleksandr’ın selefleri tarafından sonlandırılmak istenmişse bile genellikle ertelenmişti. Fakat Kırım Savaşı serflik düzeninin varlığına daha fazla göz yumulamayacağını göstermişti.

Rusya’da 16. yüzyıldan beri özgür köylüler kısım kısım serfleştiriliyordu. İmparatoriçe II. Yekaterina (Büyük Yekaterina) döneminde pek çok arazi, üzerinde yaşayan köylülerle birlikte soylulara dağıtıldı ve böylece 18. yüzyıl sonlarında Rusya’da serf nüfusu iyice artış gösterdi. Serfler, sahipleri tarafından evlenmeye zorlanabiliyor, satılabiliyor, kumarda kaybedilebiliyor, kiralanabiliyorlardı. Bu uygulamalar temelde usulsüz olsa da soylulara ve toprak sahiplerine bunlar için bir yaptırım uygulanmıyordu. Ayrıca erkek serfler için bir de askere gönderilme ihtimali vardı ki askerlik süresi 25 yıl olduğundan bu vazife köy ve aile hayatının sona ermesi ve muhtemelen geri dönememek demektir.²³ 1775 yılında yine II. Yekaterina döneminde belirlenen kurala göre her sene her 500 serften biri askere alınıyor, savaş zamanı bu sayı yılda 5’e kadar çıkabiliyordu.²⁴

1858-1859 yıllarında Rusya İmparatorluğu’nun 60 milyonluk nüfusunun 12 milyonu toprak sahibi, soylu, şehirli, tüccar ya da serbest köylüler gibi özgür vatandaşlardan oluşuyordu. Kalan 48 milyon ise serfler ve devlet köylüleri olarak neredeyse yarı yarıya ayrılmıştı. Serflere ağırlıklı Moskova bölgesinde ve Polonya’da rastlanmakta idi.²⁵

²² Catherine Evtuhov ve Richard Stites, **1800’den İtibaren Rusya Tarihi**, çev. Ahmet Cevdet Aşkın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2018, (1800’den İtibaren Rusya), s.74.

²³ Pelin Esen, “Rusya’da Toprak Köleliği Sistemi,” **İdil Sanat ve Dil Dergisi**, Sayı:103, 2023, s.285; Evtuhov ve Stites, **1800’den İtibaren Rusya**, ss.73-74.

²⁴ William C. Fuller, “The Imperial Army”, **Cambridge History of Russia**, Volume II, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s.532.

²⁵ Richard Pipes, **Russia Under Old Regime**, Charles Scribners’ Sons, New York, 1974, s.144.

Şaşırtıcıdır ki 19. yüzyıla gelindiğinde artık çağdışı kalmış görünen bu sistemin mensuplarının -serfler- aynı dönemde İngiltere’de yaşayan ortalama bir işçiden daha iyi koşullarda hayat sürdüğünü ifade eden seyyahlar vardır. Serfler kendi evlerinde ve çoğunlukla aileleri ile yaşıyordu. Dolayısı ile bu sistemin ABD’de sürdürülen kölelik ile karıştırılmaması gerekir.²⁶

Serflik düzenine karşı ilk küçük adımlar I. Aleksandr döneminde atıldı. 1801’de Rusya İmparatoru olan I. Aleksandr döneminde, topraksız kölelerin ticareti yasaklandı. Ayrıca devlet arazilerinde artık köle çalışmayacağı ilan edildi. Böyle İmparator I. Aleksandr, serfliği ilga etmese de devlete bağlı serflerin sayılarının artışının önüne geçiyordu. Ayrıca I. Aleksandr döneminde Kont Stroganov, Kont Novosiltsev, Adam Czartoryski gibi soylular köleliğe karşı fikirlerini sunup proje ürettikleri toplantılar düzenliyor ve bu toplantılar bizzat İmparator’un da bulunmasıyla gerçekleşiyordu.²⁷

Bahsedilen 48 milyonun diğer yarısı olan bu devlet köylüleri için daha farklı koşullar mevcuttu. Bunların durumu hem zaman içinde değişiklik gösteriyor hem de bulundukları coğrafyaya göre değişiyordu. Özellikle merkeze yakın bölgelerde köylülerin yükümlülükleri daha ağırdı.²⁸

Devlet köylülerinin bir kısmı devlete ait olan topraklarda ikamet ediyor ve çalışıyordu. Bir kısım ise doğrudan hanedanın hizmetinde olanlardı. Devlet köylülerinin serflerden farklı olarak ürettiklerinin yarısını devlete vermek veya kira ödemek gibi bir zorunlulukları yoktu. Bunun yerine ödemeleri gereken bir vergi söz konusu idi. Resmi izin almadan bulundukları mülkten ayrılamamaları dışında özgür sayılırlardı.²⁹

19. yüzyıla gelindiğinde, Moskova bölgesi gibi imparatorluğun kuzey ve kuzeydoğu kısımlarında yaşayan devlet köylüleri yalnız kağıt üstünde çiftçi idi. Toprağı sürmek yerine farklı bir gelir arayışı içinde ülkeyi geziyorlar; fabrika ve madenlerde çalışıyor ya da seyyar satıcılık ve araba sürücülüğü gibi işler

²⁶ Pipes, **Russia Under Old Regime**, ss.151-152.

²⁷ Esen, “Rusya’da Toprak Köleliği Sistemi”, s.286.

²⁸ David Moon, “Peasants and The Agriculture”, **Cambridge History of Russia**, Volume II, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s.372.

²⁹ Pipes, **Russia Under Old Regime**, s.146.

yapıyorlardı. 1840'larda, kuzeydoğu bölgelerinde erkek devlet köylülerinin %25-32'si köyün dışında yaşıyorlardı ki bu oran kaydedilebilmiş olandır.³⁰

Burada belirtmek gerekir ki İmparator I. Nikolay döneminde Sibiry-Volga bağlantılı ticaret gelişerek devam etti ve bu sektörde topraktan bağımsız hür işçi bulmak zor olduğundan işçilerin ücretleri Avrupa'nın geri kalanından daha yüksekti.³¹ Yani 18. yüzyılda Rusya İmparatorluğu'nun ordusunu kalabalık ve güçlü, ekonomisini ve idaresini istikrarlı kılan sistem, Avrupa'daki sanayi atılımları sonucunda tam tersi etki yapar hale gelmişti. 19. yüzyıl, Rus köylüsü için aidiyet krizleriyle geçecek bir süreç olacaktı.

Kuzey/kuzeydoğu bölgelerinde tarım faaliyetleri bu şekilde kısıtlandıkça imparatorluğun güneyindeki verimli topraklarda zirai faaliyete teşvik artıyordu. Dolayısıyla 18. yüzyılın sonlarına doğru güney toprakları tahıl ambarı haline gelirken kuzey bölgeleri de manüfaktür üretimin yaklaşık %75'ini yapar hale geldi.³²

Özellikle kuzeyde sanayi ve fabrika üretiminin gelişimi ve bu alanda doğan işçi ihtiyacı Rusya ekonomisinin büyümesinin yavaşlamasına sebep olmuş ve zamanla serflik düzeninin devamını imkansız kılmış olmalıdır. Buna rağmen I. Nikolay ve kabinesi bu alanda yeterince ileriye dönük ve kararlı adımlar atmamışlardır. Çünkü Rusya İmparatorluğu, 19. yüzyıla kadar iç istikrarını merkez ve aristokrasinin dayanışması sayesinde korumuştur. 1861 yılına kadar askeri ve ekonomik atılımlar, soyluların çıkarlarını koruyacak şekilde, maddi ve fiziki yük nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan köylülerin omzuna yüklenerek gerçekleştirilmiştir. Rusya'nın kalabalık nüfusu ve geniş coğrafyası böyle bir idareye zaten müsaade ediyordu. Büyük Petro döneminden itibaren güdülen imparatorluk iddiası ise böylesi bir merkezi otoritenin varlığını zorunlu kılmıştır denebilir.

I. Nikolay daha hükümdarlığının başlarında köylü huzursuzluğundan endişeli idi ve 1830'da kurduğu Devlet Mülkleri Bakanlığı bu konuda ortaya

³⁰ Pipes, **Russia Under Old Regime**, ss.146-147.

³¹ Kezban Acar, **Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, 231.

³² Pipes, **Russia Under Old Regime**, s. 148.

çıkabilecek sıkıntıları önlemek amaçlı çalışıyordu.³³ 1837 yılında köylülerin bağlı olduğu yönetim organı *mirin* yetkilerinin genişletilmesi, köylülere aristokratlardan şikayet etme hakkı tanınması gibi düzenlemeleri içeren kanunlar yürürlüğe kondu fakat bu kanunlar serflerden ziyade devlet köylülerini kapsıyordu ve ne İmparator ne de bakanlar köylülüğün mevcut durumuna son vermeyi düşünebilmişti.³⁴

Rusya İmparatorluğu'nun ordusunun yapısı serflik/köylülük düzeni ile girift haldeydi. Dolayısıyla askerlik de serflik ve serfler ile gelişmiş ve yine onlarla beraber geri kalmıştı.

Rusya ordusunun nicel gücü zorunlu hizmete tâbi olan köylü ya da serflerden oluşuyordu. Kurada adı çıkan veya -serf ise- efendisi ya da bağlı olduğu köy komünü tarafından askere gönderilen kişi, 8-10 kişiden oluşan *artele* katılıyor ve bu noktadan sonra hayatının neredeyse hepsini bu birimde geçiriyordu. *Artel* üyeleri beraber eğitim alıyor, talim yapıyor, savaşıyor ve bazen kiralık iş gücü olarak hizmet veriyorlardı. Buradan kazandıkları para da yine *artele* ait oluyordu. Yani *artel* yalnızca askeri değil aynı zamanda ekonomik bir birimdi. Bu düzen 18. yüzyıl sonlarına kadar Rusya'yı ve tamamına yakını Rus ve Ortodoks olan orduyu güçlü kılmıştı. Azınlıklar ya özerk komüniteler içinde yaşıyor ya da belli bir ücret karşılığı askerlikten muaf tutuluyordu. Böylece 18. yüzyılda, yarısından fazlası yabancı paralı askerlerden oluşan Fransa ve Prusya ordularında görülebilecek iletişim ve koordinasyon bozuklukları Rus ordusunda yaşanmıyordu.³⁵

18. yüzyılı bu düzenle kapatan Rusya İmparatorluğu'nun hem ordusu hem de sivil halkı için 1812 yılı düşünsel bir dönüm noktası olmuştur. Napolyon Bonaparte komutasındaki işgalci Fransız ordusuna karşı Rus köylüsü de ordunun kendisi kadar mücadele vermiş, Fransızlara bırakmamak için kendi yerleşim birimlerini yakıp yıkmış ve Fransızlar Moskova'dan geri dönerken pek çok köylü gerilla hareketi yürüten birliklere gönüllü katılmak istemiştir.³⁶

³³ Pipes, *Russia Under the Old Regime*, s.146.

³⁴ Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, ss.229-230.

³⁵ Fuller, "The Imperial Army", ss.533-534.

³⁶ Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 2015, ss.347-348; Vernadsky, *Rusya Tarihi*, s.253.

Napolyon'un Rusya'da ilerleyişinden çok Rusya'dan çıkışı Rusya tarihini etkilemiştir. Fransız orduları Rusya'yı terk ederken, daha önce mağlup edip kendine bağlı kıldığı Avrupa devletleri kendisine karşı birleşti ve İmparator I. Aleksandr, Fransız ordularını Avrupa'ya kadar takip etme kararı aldı. Rus orduları Prusya'ya varduktan sonra Rusya ile Prusya Fransa'ya karşı ittifak akdettiler ve İngiltere, Avusturya, İsveç, İspanya da bu ittifaka dahil oldu. İmparator Napolyon Bonaparte, savaş meydanlarını bırakıp Paris'e dönebilmiş olsa da elinde Fransa'yı savunacak bir ordu yoktu. 1814 yılında aralarında Rusya'nın da bulunduğu koalisyonun birlikleri Paris'e girdiler.³⁷

Rus halkının savaşa koyduğu katkı Napolyon'un yenilgisini sağlamış ve Rusya'yı muzaffer kılmıştı fakat köylülerin artan vatansever duyguları aristokrasiyi huzursuz etmişti. Çünkü tâbi köylülerin özgürlük arzusu, savaşta gösterdikleri çaba ile doğru orantılı idi. Dolayısıyla Napolyon'un yenilgisi, aristokratları korkutacak fikirlerin Rusya'da yeşermeye başlaması demektir. Ayrıca 1813-1815 yılları arasında Rus ordusunun Paris'e kadar gitmesi de subayların Rusya idaresinin Avrupa'nın ne kadar gerisinde olduğunu görmesine sebep oldu. Rus subay ve aydınları bu tarihlerden sonra Rusya'yı geri bırakan etkenlerin ne olduğunu düşünmeye başladılar ve vardıkları sonuç serflik düzeninin varlığı ile anayasanın yokluğu idi.³⁸

Tam burada belirtmek gerekir ki 19. yüzyıla kadar Rusya İmparatorluğu ordusunu güçlü kılan bir faktör de imparatorluğun bu sosyal ve idari geri kalmışlığıydı. Bağımsız bir kilisenin ve merkeze alternatif güçlerin olmayışı daha kolay biat eden, şikayet edilmediği için az kaynakla çok kişinin tutulduğu bir ordunun varlığını mümkün kılmıştı.³⁹ Fakat Avrupa'dan dönen Rus askeri Avrupa'ya giden Rus askerinden daha farklıydı ve I. Aleksandr'ın savaş sonrası politikaları beklediklerinin tam tersiydi.

İmparator I. Aleksandr, o zamana dek soyluların beslediği orduyu kendine yetebilir duruma getirip yenileşme hareketlerinin destek unsuru

³⁷ Aziz Tekdemir, "Napolyon'un Moskova Seferi", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt:15, Sayı:1, 2018, ss.106-107; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, s.90.

³⁸ Hosking, **Rusya ve Ruslar**, ss.348-349,359; Kurat, **Rusya Tarihi**, ss.331-332.

³⁹ Fuller, "The Imperial Army", s.536.

yapmayı amaçladı. Bunun sebebi, serflik sorununa aristokrasiyi kızdırmadan dokunmanın imkansız oluşu ve kendini garantiye alabilmek için de ordunun tam sadakatini sağlamaktı. Bu amaca yönelik “askeri yerleşimler” kurma fikri ortaya çıktı ve General Arakçeyev bu projenin başına getirildi. Arakçeyev, İmparator I. Aleksandr’ın selefi -ve babası- İmparator Pavel döneminde bir topçu subayıyken sadakati ve disiplini ile takdir toplamış ve I. Aleksandr döneminde önce “topçu genel müfettişi” olmuş, daha sonra Savaş Bakanı pozisyonuna yükselmiş, Napolyon Savaşları sırasında Fransız ordularına karşı kullanılan topların inşasında rol oynamıştı. Arakçeyev’in sunduğu “askeri yerleşimler” fikrine göre; bazı devlet arazilerinin askeri yerleşim birimlerine dönüştürülmesiyle askerler talim ve üretimi bir arada yaparak kendini kalkındırır hale gelecek, askerlerin sabit bir yerleşim yeri olacak ve halkın çoğu askerlik ya da vergi yükümlülüklerinin sadece birini taşıyacaktı. Fakat işler I. Aleksandr ve Arakçeyev’in istediği gibi yürümedi. Askerlere zorla çiftçilik ve angarya iş yaptırılması, işlerin ve talimin ağırlığı askerleri huzursuz etti. Köylüler de yaşayıp çalıştıkları topraklara askeri yerleşimlere çevirmek için el konmasına öfkелendi. Fakat çıkan bir isyan kanlı bir şekilde bastırıldı.⁴⁰

Huzursuzluğa rağmen bu uygulama İmparator I. Aleksandr dönemi(1801-1825) boyunca devam etti. 1826 yılına gelindiğinde 160 bin asker ve ailesi bu askeri yerleşimlerde ikamet ediyordu. Kuzey-batı bölgelerinde 1831’de patlak veren ayaklanmalar İmparator I. Nikolay ve hükümetini bu çiftçi-askerleri askeri talimden muaf tutmak zorunda bıraktı. İmparator I. Nikolay döneminde askeri yerleşimler fiyaskosu son bulsa da ordunun geri kalmışlığının önüne geçilemedi. Ordu her zaman çok kalabalıktı ve büyük bir gider kalemiydi. Çünkü yalnızca savaş zamanı faaliyet göstermiyordu, aynı zamanda iç güvenliğin sağlanmasına, ülkede istikrarın korunmasına hizmet ediyordu. Ayrıca ordu büyük mevcuduna rağmen mobilize değildi. 1830-1831 Polonya ayaklanması tam bir savaş durumu oluştursa da Rusya’nın 850 bin askerinin

⁴⁰ Mustafa Ergün, “Rus Eğitiminde Batılılaşma Çabaları ve Reformlar”, **Kuramsal Eğitimbilim Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, 2009, s.38; Orlando Figes, **Nataşa’nın Dansı Rusya’nın Kültürel Tarihi**, çev. Figen Dereli, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, (Nataşa’nın Dansı), s.103; Vernadsky, **Rusya Tarihi**, ss.257-258; Montefiore, **Romanovlar**, ss.269-270, 302, 310.

ancak 430 bini burada aktif görev alabiliyordu. Son olarak askeri teknoloji alanında Rusya İmparatorluğu ordusu, 18. yüzyıl boyunca Avrupalı rakiplerinden geri kalmamış, hatta topçuluk alanında zaman zaman daha önde olmuştur. Fakat 19. yüzyılda bir sıçrama yapan sanayi gelişimi Avrupa'nın askeri teknolojisini de Rusya'ninkinden ileri taşımıştı. 1828'de İran'ı, 1829'da Osmanlı Devleti'ni yenen Rusya İmparatorluğu Kırım Savaşı'nda İngiltere-Fransa-Sardunya ittifakının özellikle topçu üstünlüğü karşısında mahvoldu.⁴¹

İmparator II. Aleksandr, 1856 yılında barış sağlandıktan sonra iç siyasette, birbirine geçmiş halde bulunan ve Rusya için birincil kriz başlığı olan serflik ve askerlik konularına eğilirken; dış politikada da kaybettiği itibar kaybını telafi etmeyi amaçlıyordu.

1.1.2 Otokrasinin Krizi ve Diplomatik Dışlanış

İmparator II. Aleksandr'a miras kalan siyasi kriz I. Aleksandr'ın hükümdarlığı sırasında hissedilir olmuştur. I. Aleksandr 1802'de Rusya'nın ilk bakanlıklarını, 1810'da da Devlet Konseyi'ni kurmuştu ama bu adımlar otokrasiyi ilga etmek için değil güçlendirmek için atılmıştı.⁴² I. Aleksandr'ın tahta çıktığı 1801 yılından Napolyon'un Rusya'yı işgal ettiği 1812'ye kadar olan sürecin etkili isimlerinden biri olan Mihail Speranski de Fransız İhtilali ile yayılan aydınlanmacılıktan etkilenmiş bir kişilikti. Speranski, 1809 yılında bir dizi politik reform programı hazırladı. İçeriğinde güçler ayrılığı, mülk sahiplerinin yetkilerinin kısıtlanması, vatandaşlık haklarının tüm Rusları kapsamı ve Devlet Konseyi'nin sunduğu yasaları tartışacak bir meclis kurulmasını kapsayan bir program vardı. Ayrıca Speranski, serflik düzenini insan doğasına aykırı buluyor ve serflikin ilgasının gerekliliğini savunuyordu. Speranski 1812 yılında Napolyon Kanunları (*Code Napoleon*) örnek alınarak hazırlanmış yeni hukuk sistemi projesini tamamlamıştı. Fakat aynı yıl başlayan

⁴¹ Fuller, "The Imperial Army", ss. 537-540.

⁴² Hosking, **Rusya ve Ruslar**, ss. 342-344.

savaş hem onu hem de fikirlerini gözden düşürdü ve Speranski görevden alınarak sürgüne gönderildi.⁴³

Mihail Speranski, I. Aleksandr döneminde önce Adalet Bakanı yardımcısı daha sonra Dışişleri Bakanı olmuştu. İmparatorun başında bulunacağı bir yasama organı ve -ancak II. Aleksandr döneminde gerçekleşecek olan- bağımsız adalet kurumlarının işleyeceği bir sistemi I. Aleksandr'a öneriyordu. 1812'de Napolyon'un Rusya'yı işgali ile -zaten Fransa karşıtı olan- Rus muhafazakarların Speranski gibi liberal siyasetçilere karşı öfkesi arttı ve Napolyon karşısında alınan yenilgiler bu muhafazakar taraf için liberal reformlara karşı argümanlar haline geldi. Rusya'nın "düştüğü durumun" aristokrat geleneklerinin terk edilmesinden kaynaklandığı fikirleri öne çıktı.⁴⁴

Speranski'ye yönelik tepkilerin başat öznelerinden birisi I. Aleksandr döneminde devletin resmi tarihçiliğini yapmış olan Nikolay Karamzin idi. Karamzin, 19. yüzyıla girerken Avrupa'yı karmaşa merkezi olarak eleştiriyor; Rusya'yı ise düzenin, inancın merkezi olarak övüyordu. Özellikle Napolyon'un Rusya'yı işgali Karamzin'in de dahil olduğu muhafazakar muhalefet odaklarını Speranski karşısında daha da öfkeliendirmiş ve süreç Speranski'nin düşüşü ile sonuçlanmıştı.⁴⁵ Fakat Mihail Speranski savaş boyunca gündem dışı kalsa bile Rusya'da aydınlanma fikirlerinin varlığı son bulmayacaktı.

Bu açıdan Napolyon Bonaparte, şahıs olarak yenilmiş olsa da uzun vadede, Fransa'da yeşermiş devrimci idealler zafer kazanacaktı. Napolyon, devrimci düşüncüyü askeri işgallerle yaymaya kalkışmış, Fransız devrimi ilkelerini farklı ülkelere dayatmayı denemişti. Avrupa'da zaman zaman halk direnişleriyle karşılaşan ve nihayetinde de Rusya'da yenilen Napolyon'un birliklerine karşı direnişe geçen halklarda bir ulusal kurtuluş duygusu uyandı ki

⁴³ Gary M. Hamburg, "Russian Political Thought, 1700-1917", **Cambridge History of Russia**, Volume II, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 124; Evtuhov ve Stites, **1800'den İtibaren Rusya**, ss. 18-19; Figes, **Natasha'nın Dansı**, ss. 102-103.

⁴⁴ Alexander M. Martin, "Russia And The Legacy of 1812", **Cambridge History of Russia**, Volume II, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s.148; Montefiore, **Romanovlar**, s.311.

⁴⁵ Andrzej Walicki, **Rus Düşünce Tarihi**, çev. Alaeddin Şenel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 106-107; Ümmet Erkan, "Rus Modernleşmesinde Batı Karşıtlığının Tarihsel Temelleri", **Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi**, Cilt:4, Sayı:1, Bartın, 2017, (Rus Modernleşmesinde Batı Karşıtlığı), s.60.

ulus bilinci, zaten başta Fransa'nın tüm Avrupa'da yerleştirmeye çalıştığı olguydu. Napolyon Savaşları sırasında ve sonrasında artık tüm Avrupa'da hissedilir olacaktı.⁴⁶

1.1.2.1 Viyana Kongresi'nden 1848 İhtilallerine Rusya

1813'te Avrupalı müttefikleriyle Paris'e giren, 1815'te Viyana Kongresi'nden ve Kutsal İttifak'ın kuruluşundan sonra ülkeye dönen ve Rusya'nın geri kalmışlığını bu yolla fark eden vatansever Rus subaylar; Rus toplumu için serfliği, Rus devleti içinse otokrasiyi ilerlemenin önünde bir engel olarak görüyordu. Özellikle serflik meselesine karşı, toprağa bağlı köleler de tıpkı efendileri gibi Rus olduklarından köle olmalarını utanç addeden milliyetçi bir yaklaşım sergiliyorlardı. Onlara göre Rusya, anayasal bir rejimle yönetilen özgür insanlardan oluşmalıydı.⁴⁷

Ordunun içinde bu türden bir aydınlanmacılık yükselirken Fransa'nın yenilgisi, Viyana Kongresi ve Kutsal İttifak'ın kuruluşu gibi olaylardan sonra İmparator I. Aleksandr iyiden iyiye mistik bir ruh haline bürünmüş ve kendini Avrupa'nın -liberalizm ve milliyetçilikten- kurtarıcısı gibi görmeye başlamıştı. Zaferden sonra, Polonya ile Finlandiya'ya anayasa ve özerklik verirken Rusya'da askeri yerleşimler gibi uygulamalarla otokrasiyi pekiştirdi. Hükümdarlığının ilk döneminde İmparator'u kendilerinden biri gibi gören reformist subay ve aydınlar bu değişimle büyük bir hayal kırıklığına uğradılar. Bu noktadan sonra imparator ve onun hükümetine güvenmektense gizli örgütlenme faaliyetleri yürütmeyi tercih ettiler. 1816 yılında "Kurtuluş Birliği" adındaki ilk örgüt kuruldu. 1818'de ortaya çıkan "Refah Birliği" de bu yapının bir uzantısı idi. 1821 yılında ise birlik bölünme yoluna gitti ve St. Petersburg merkezli Kuzey Birliği ile Tulçino merkezli Güney Birliği ortaya çıktı.⁴⁸

Kuzey Birliği'nin başını çeken Nikita Muravyev, 1813'te orduya katılmış, Paris'te Fransız entelektüelleri ile vakit geçirmiş ve Paris'ten

⁴⁶ Erdal Çetintaş, "1792-1815 Devrim Savaşları: Özgürlük ve Yurtseverlik Mücadelesi", **Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:4, Sayı:1, 2020, ss.70-71.

⁴⁷ Robert F. Baumann, "The Decembrist Revolt and Its Aftermath: Values in Conflict", **Interagency Journal**, ed. Valerie Tystad, The CGSC Foundation Press, Volume:10, No:3, 2019, (The Decembrist Revolt), ss.23-24.

⁴⁸ Hosking, **Rusya ve Ruslar**, ss.349-350, 356, 360-361; Walicki, **Rus Düşünce Tarihi**, ss.111-112.

döndükten kısa bir süre sonra Kurtuluş Birliği'ne katılmış soylu bir subaydı. Birliğe katıldıktan sonra hareketin öncülerinden biri haline geldi ve anayasa çalışmalarında rol aldı. Muravyev'in hazırladığı anayasa taslağında soyluların çıkarlarına ve mevcut haklarına olabildiğince dokunulmuyordu ki Pavel Pestel gibi radikalleri ayrılmaya iten buydu. Albay Pavel Pestel, Güney Birliği'nin lideriydi. Soyluluğun ilgasını ve ülke topraklarının ortak mülkiyetini savunuyordu. Bu yönüyle Muravyev'e göre daha köktenciydi ve hatta hedeflerinin çarlık rejiminin yıkılmasıyla gerçekleşebileceğini belirtiyordu.⁴⁹

Geleceğin Dekabristleri, (I. Nikolay Aralık ayında imparator ilan edildiğinde kendisine karşı ayaklandıkları için bu ismi alacaklardı) bu gündemlerle meşgulken İmparator I. Aleksandr 1825 yılında hayatını kaybetti. İmparatorun ölümü saray çevresi kadar gizli örgütler için de şok edici olmuştu. Çünkü böylesi bir ihtimali düşünmemişler, doğal olarak buna hazırlanmamışlardı. Saray erkanı ve hanedana gelince; imparator öldüğü sırada Varşova'da bulunan büyük kardeş Grandük Konstantin, kendisinin tahtta gözü olmadığını daha imparatorun sağlığında belirtmişti. Fakat küçük kardeş olan Grandük Nikolay bunu kabule hemen yanaşmadı ve bir süre ikisi birbirlerini ikna etmeye uğraştılar. Bu esnada Dekabristler beceriksizce hareket etmişler ve planları Grandük Nikolay'ın eline geçmişti. 13 Aralık 1825 günü Nikolay, İmparator I. Nikolay olarak tahta çıkışını ilan etti. Ertesi gün, Dekabrist subaylar Grandük Konstantin'in imparator olması ve anayasa ilan edilmesi talepleriyle isyan ettiler. Fakat yeni imparatora sadık muhafız alayları zaten bir eylem planları olmayan kafası karışık asileri, toplandıkları Senato Meydanı'nda top ateşiyle dağıttı.⁵⁰

Selefi I. Aleksandr gibi tutucu ve muhafazakar bir kişiliğe sahip olan I. Nikolay'ın, daha hükümdarlığının başlangıcında böyle bir isyanı bastırmış olması, otuz yıl sürecek hükümdarlığının genel karakterinin belirlenmesinde ve yönetim anlayışının şekillenmesinde belirleyici bir faktör oldu.

⁴⁹ Bauman, "The Decembrist Revolt", ss.24-25; Walicki, **Rus Düşünce Tarihi**, ss.114-115, 118-120.

⁵⁰ Montefiore, **Romanovlar**, ss.361-365; Vernadsky, **Rusya Tarihi**, ss.262-263; Acar, **Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya**, s.221.

Rus soylusu ve entelektüelinin yaşadığı kimlik krizi de bu sırada derinleşiyordu. Dekabrist hareketi aydınlanmacı bir soylu hareketiydi fakat yeni imparator tarafından hezimete uğratılmıştı. Ancak isyanın bastırılmış olması krizin çözüldüğü anlamına gelmiyordu. Aksine Batıcılık ile Slavcılık görüşlerinin çatışması yeni başlıyordu ve otokrasinin çıkarları zaman zaman ikisi ile de ters düşecekti.

Bir yandan da Rus entelektüeli aslında bu tartışmalarla dilediği gibi meşgul olamıyordu çünkü I. Nikolay döneminin belirleyici özelliklerinden biri yazılı yayınlarda sıkı kısıtlamalar idi. Devlet 1830'ların başında, Sergey Semyonoviç Uvarov'un formüle ettiği "Ortodoksluk-Otokrasi-Milliyetçilik" programını yürürlüğe koydu. Görünüşte milliyetçilik ile muhafazakarlık akımlarını politik alanda somutlayan bu program aslında Fransız Devrimi'nin yaydığı değerlerin reddi ve geleneksel imparatorluk anlayışının ihyasıydı. Çünkü Uvarov'a göre "eşitlik, özgürlük, kardeşlik" devrimle gerçekleştirebilecek olgular değil, doğal bir süreçte, tanrının iradesi ile yerleşebilecek değerlerdi.⁵¹ Ayrıca bu "Ortodoksluk-Otokrasi-Milliyetçilik" başlıklarının sonuncusu yalnızca Avrupalılara gönderilen bir selam niteliğinde, programın tabiri caizse lafta kalan ögesi idi. Ortodoks Kilise zaten bağımsız olamayacak kadar nüfuz yoksunuydu, Büyük Petro döneminden beri bir devlet dairesi niteliğindeydi. Dolayısıyla bu programda yalnızca otokrasi, toplum ve yönetim için gerçek bir anlam ifade ediyor, milliyetçilik ve Ortodoksluk ise onu güçlendirecek kolonlar görevini görüyordu.⁵²

Rusya iç siyaseti böyle gelişirken dış politikada I. Nikolay, babaannesi Büyük Yekaterina döneminden beri imparatorluğun gündeminde olan Yunan meselesi ile ilgilenmek zorundaydı. Daha önce Rus General Aleksandr İpsilanti önderliğinde ayaklanan asiler Viyana Kongresi kararları gereği Rusya tarafından yalnız bırakılınca ayaklanmanın bastırılması zor olmamıştı. Fakat 1820'lerin başından itibaren İngiltere'nin Yunanlarla yakından ilgilenmesi ve Osmanlı Devleti'nin faaliyetleri karşısında asileri korumaya başlaması dengeleri

⁵¹ Hamburg, "Russian Political Thought", s.124; Evtuhov ve Stites, **1800'den İtibaren Rusya**, ss.47-48.

⁵² Hosking, **Rusya ve Ruslar**, ss.367-368.

değiştirmişti. Sultan II. Mahmud, 1821’de daha isyan başlarken verdiği fermanda, devletin gayrimüslimlere her zaman merhametle yaklaştığını belirtiyor, buna rağmen isyana kalkışanları “ihamet” ile suçluyordu. Aynı fermanda, durumun ihamet olarak değerlendirilmesine rağmen, pişman olup af dileyenlerin bağışlanacağı, isyana hiç teşebbüs etmeyenlere de dokunulmayacağı yönünde ifadeler bulunuyordu. Ayrıca isyana hiç teşebbüs etmeyip destek vermeyenlere dokunulmayacakken uyarıya rağmen isyanı sürdürenlerin mallarına el konulup ailelerinin de cezalandırılacağı ilan ediliyordu.⁵³ Devletin, isyana yaklaşımında adalet ve merhamet ilkelerini öne çıkarır gözükmesi ve Mısır donanmasının desteği isyanı büyük ölçüde zayıflatmıştı fakat İngiltere bu noktada Osmanlı’ya nota vererek Mısır birliklerinin ilerleyişini durdurmaya zorlamıştı. Rusya’nın da meseleye aktif olarak dahil olması bu Balkan krizinden aslan payını İngiltere’nin kapmasını önlemek için gerekliydi. Bu doğrultuda İmparator I. Nikolay Osmanlı Devleti’ne nota verdi. Nota, Osmanlı Devleti askerlerinin Eflak-Boğdan’dan çekilmesini, Sırbistan’a 1812 Bükreş Antlaşması gereğince tanınması şart olan imtiyazların yürürlüğe konmasını ve Bükreş Antlaşması’nın çözmeye yetersiz olduğu sorunlar için de Osmanlı’nın Rusya’ya temsilci göndermesini içeriyordu.⁵⁴

Bu hamle karşısında İngiltere hükümeti de Osmanlı kadar telaşlanmıştı. Rusya İmparatorluğu’na Yunan meselesini iş birliği içinde çözmeyi teklif edince I. Nikolay bunu reddetmedi. İngiltere hükümeti temsilcisi Wellington ve Rusya Dışişleri Bakanı Nesselrode Petersburg’da bir araya gelerek Osmanlı’ya dayatılacak şartları görüştüler. 4 Nisan 1826 tarihli Petersburg Protokolü, Osmanlı Devleti’ne şu koşulları sunuyordu: Yunanistan Osmanlı Devleti’ne vergi ödeyen, tâbi bir devlet olacak fakat iç işlerinde tamamen bağımsız olacaktı. Ayrıca İngiltere ve Rusya, Yunanistan ve Osmanlı arasında aracı devletler

⁵³ Nuri Köstüklü, “1821 Yunan İsyanı ve Sultan II. Mahmud’un Bilinmeyen Bir Fermanı”, **Belgi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:19, 2020, ss.2032-2034.

⁵⁴ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.189-192; Barbara Jelavich, **Russia’s Balkan Entanglements 1806-1914**, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, (Balkan Entanglements), ss.51-54.

olacaklardı. Diğer Avrupalı devletlere de protokole katılmaları için çağrı yapıldı, Fransa kabul ederken Avusturya kati bir şekilde karşı çıktı.⁵⁵

Osmanlı Devleti, Yunan isyanını kendi iç meselesi olarak gördüğünden protokolü kabule yanaşmadı. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya temsilcileri bu defa Londra'da toplanarak Osmanlı Devleti'ne ikinci bir 'uyarı' verdiler ve şartların kabul edilmemesi halinde bu üç devletin bizzat önlem alacağını bildirdiler. Sultan II. Mahmud bunu da reddetti ve Mısır'dan takviye birlikler talep etti. Bu durum üzerine 1827 yılının Ekim ayında, İngiliz-Fransız-Rus donanmaları Mora yarımadasının Navarin Limanı'nda demirlemiş olan Osmanlı-Mısır donanmasına baskın yaparak donanmanın neredeyse tamamını imha etti.⁵⁶

Sultan II. Mahmud'un Yunan isyanına yaklaşımı, devletin milliyetçilik konusunda yeteri kadar tetikte olmadığını göstermektedir. Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın başındaki Sırp isyanlarına kadar çoğunlukla geçim sıkıntısı, kötü muamele, yerel yöneticilerin baskısından kaynaklı isyanlarla uğraşmıştır. Fransız İhtilali'nin etkisinde başlayan ve ilerleyen 19. yüzyıl boyunca ise yöneten ile yönetilen arasındaki çatışma Müslüman-gayrimüslim ya da Türk-Yunan, Türk-Sırp, Türk-Bulgar gibi milliyet temelli bir algıya oturtulmuştur. Bu durumda, Osmanlı Devleti isyanlar karşısında tebaasının durumunu iyileştirerek çözüm ararken artık milli bilinç taşıyan asiler devletin kendilerine verdiği tavizleri ve Avrupa ile Rusya karşısında düştüğü durumu bağımsızlık hedeflerine ulaşmaya yardım edecek kazanımlar gibi değerlendirmişlerdir.

Navarin Olayı'nın ardından İngiltere ve Fransa gerilimin daha fazla tırmanmasında kendilerine fayda görmediklerinden zaten yeteri kadar zayıfladığını düşündükleri Osmanlı'yı teselli etme yoluna gittiler. İngiltere hükümeti Navarin Olayı'nda rol almış amiralini azletti. İngiltere Kralı da parlamentoyu açış konuşmasında olaydan üzüntü duyduğunu söyledi. Ayrıca Fransa da -İngiltere ile beraber- Mora'da kalan Mısır askerlerinin Mora'dan tahliyesine yardım etti. Fakat Rusya İmparatorluğu'nun tutumu daha farklı

⁵⁵ Jelavich, *Balkan Entanglements*, ss.74-75.

⁵⁶ Armaoğlu, *19. Yüzyıl*, ss.192-194.

olduğu gibi Osmanlı kamuoyu da olayın baş sorumlusunu Rusya olarak görüyordu. Sultan II. Mahmud tüm vilayetlerden İstanbul'a gelen eşraf ve ulema ile yaptığı toplantının sonucunda Rusya'nın Osmanlı'ya yönelik siyasetinin bir Müslüman-Hristiyan davası haline geldiğini bu nedenle İslam'ın şerefini kurtarmak gerektiğini açıkladı. Bu açıklamayı savaş için yeterli gören Rusya 1828'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan ve Kafkas cephelerinde Rus başarıları ile geçti. 1829 yılında Ruslar Edirne'ye kadar geldiler ve Osmanlı Devleti barış teklifini kabul etmek zorunda kaldı. İmzalanan anlaşmaya göre Rusya, Balkanlarda işgal ettiği toprakları Osmanlı'ya geri veriyor, Eflak-Boğdan'ın özerkliği yineleniyor ve Eflak-Boğdan'daki Müslümanların farklı bir yere yerleştirilmesi kabul ediliyordu. Böylece Eflak-Boğdan, resmi olarak Osmanlı toprağı olarak kalsa da fiilen neredeyse bağımsız oluyordu.⁵⁷

Görünüşte anlaşma şartları savaşın sonuçlarından daha hafifti. Rus tarafının bu kadarla yetinmesi kulağa şaşırtıcı geliyordu. Fakat Rusya'nın Balkan krizine eğilmesi ile zaten alarma geçmiş olan Batı Avrupalıları daha fazla telaşlandırmamak Rusya'nın daha çok işine gelirdi. Ayrıca Edirne Antlaşması'nın şartlarının hafifliği 1833 yılında Rusya'ya fayda sağlayacak ve onu 1841 yılına kadar Boğazların hamisi konumuna getirecekti. Fakat dış politika alanında akıllıca davranmış ve Balkanlarda Rus nüfuzunu artırmış bulunan I. Nikolay ile kabinesi, 1830 ayaklanmalarının Rusya'da da yankılanmasının önüne geçemedi. Halihazırda anayasal bir düzen ve geniş çaplı bir iç bağımsızlığa sahip olan Polonya'da, daha fazla toprak ve özgürlük talebiyle isyan çıktı. Bu isyan 1831'de sertçe bastırıldı. Anayasal düzen Polonya'nın elinden alındı ve yalnızca idari otonomi hakkı bırakıldı.⁵⁸ Şimdilik sükunet ve istikrara kavuşmuş gözükse de Polonya konusu, aslında yüzyılın geri kalanı boyunca Rusya'yı hem iç hem dış politikada rahatsız edecek bir vaziyete evrilmişti.

⁵⁷ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.194-197; Jelavich, **Balkan Entanglements**, ss.82-85.

⁵⁸ Vernadsky, **Rusya Tarihi**, ss.267-268; Montefiore, **Romanovlar**, ss.372-347.

Polonya isyanından çok etkilenmemiş gözüken Rusya'nın, ilgisini tekrar Balkanlara ve Boğazlara yöneltmesi uzun sürmedi. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyan etmesi ve Mısır ordularının Kütahya'ya kadar gelmesi Sultan II. Mahmud'un tahtını kaybetme endişesini yaşamasına sebep olmuştu. İngiltere, yardım talebine, yalnızca diplomatik müdahalede bulunacağı şeklinde cevap verdi. Fransa'nın zaten Mısır ile iyi ilişkileri bulunduğu potansiyel bir müttefik olamazdı. Rusya İmparatoru I. Nikolay, Mısır kuvvetlerinin büyük başarılarından önce zaten Osmanlı'ya yardım teklifinde bulunmuştu ve Sultan II. Mahmud'un tek seçeneği bu teklifi kabul etmektir. Rusya'nın Boğaza savaş gemilerini sokması ve İstanbul'a asker çıkarması Mehmed Ali Paşa'yı durdurdu ve Osmanlı-Mısır barışı sağlandı. Bununla beraber, 1833'te Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması da Rusya için çok büyük bir kazanımdı. Çünkü, antlaşma maddeleri arasında, Rusya'nın bir savaşa girmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin boğazları yalnızca Rus gemilerine açacak olması mevcuttu.⁵⁹

Osmanlı ve Rusya'nın diğer büyük devletleri dışında bırakarak Boğazlar üzerinde anlaşmış olmaları bekleneceği üzere İngiltere hükümetini endişeye düşürdü. Çünkü Rusya'nın Osmanlı Devleti ve Boğazlar üzerinde etkili olması İngiltere'nin ticaret yollarının güvensizleşmesi demektir. Ayrıca Mısır meselesi tam bir çözüme kavuşmuş değildi. Fransa'nın bu dönemde Osmanlı karşısında Mısır'ı destekliyor olması da Akdeniz'de İngiliz çıkarlarını tehlikeye atıyordu. Bu sebeplerden dolayı Boğazların statüsü devletlerarası bir mesele haline geldi. İngiltere Başbakanı Lord Palmerstone, Fransa ve Rusya'nın oluşturduğu tehdide karşı, İngiltere'nin Viyana Büyükelçisi'ne Osmanlı Devleti'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarının korunması için Avusturya nezdinde girişimde bulunması talimatını verdi. Bunun yolu, Kavalalı Mehmed Ali Paşa meselesinin İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin ortaklaşacağı şekilde çözümüydü. Bu doğrultuda, Rusya İmparatorluğu ve İngiltere temsilcileri görüştüler ve Rusya'nın 1833'te elde ettiği imtiyazlardan vazgeçmesi,

⁵⁹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, TTK Basımevi, Ankara, 2011, (Türkiye ve Rusya), ss.59-62.

İngiltere'nin de Mehmed Ali Paşa meselesinde Rusya ile beraber hareket etmesi şeklinde anlaştılar. İngiltere ve Rusya arasındaki görüşme trafiğine Fransa da katıldı ve üç devlet de barış Boğazların barış zamanında savaş gemilerine kapatılması konusunda anlaştı. Mısır konusunda ise; Mısır Hidivliği'nin egemenlik alan ve hakları 1840'ta Londra'da belirlenmiş, Mehmed Ali Paşa'nın varılan anlaşmaya uymaması durumunda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Boğazlara donanma gönderebileceği kararı alınmıştı. Böylece 1841 yılına gelindiğinde Boğazlar konusunda Rusya ve Avrupalılar arasında bir ihtilaf kalmamış gibiydi. Fakat burada esas dikkat çeken 1841 Temmuz'una kadar bu devletler arasında Boğazlar meselesi görüşülürken Bâb-ı Âli'ye danışılmamış olmasıdır. 1841 Temmuz'unda İngiltere, Boğazların statüsü hakkında karar alınması için Prusya, Avusturya, Fransa, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Londra'ya temsilci göndermelerini teklif etti. Londra'da yapılan görüşmeler sonucunda imzalanan 1841 Londra Boğazlar sözleşmesine göre Osmanlı Devleti savaşta olmadığı sürece Boğazlar tüm devletlerin savaş gemilerine kapalı olacak; Osmanlı savaşa girerse onun izin verdiği devletlerin savaş gemileri boğazlardan geçecekti. Mısır meselesine ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girme durumuna dair eklenen maddeler, Kırım Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı'ya yardıma gelmesini sağlayacaktı.⁶⁰

Boğazlar meselesine dair İngiltere hükümetinin Bâb-ı Âli'ye danışmadan harekete geçip müzakerelere başlaması İngiltere'nin 19. yüzyıl boyunca izlediği dış politikaya dair etkili bir örnektir. İngiltere; Akdeniz'in güvenliğini sağlaması kaydıyla Osmanlı Devleti ile yan yana duruyordu. Benzer şekilde Mısır meselesinde Osmanlı Devleti'ni desteklerken Baltalimanı Antlaşması gibi bir imtiyaz elde etmişti. Fakat 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin bir iç karışıklık yaşaması durumunda kendisini ve Boğazları Rusya'ya karşı tek başına koruyamayacağını göstermiş olmalıdır. Bu durum da İngiltere hükümetini telaşa düşürerek ticaret yollarının güvenliği konusunda inisiyatif almaya itmiştir.

⁶⁰ İsmail Köse, "Türk Boğazlarında Kaide-i Kadim Geçiş Rejimi Tartışmaları", **Turcology Research**, Sayı:75, 2022, ss.508-510; Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss.64-65.

Boğazların yeni statüsünden Rusya İmparatorluğu da şikayetçi değildi. Çünkü bu durumu bir İngiliz-Rus yakınlaşması gibi yorumlamıştı. 1844 yılında I. Nikolay bizzat İngiltere'ye gitti ve Kraliçe tarafından Windsor Sarayı'nda ağırlandı. Bu ziyareti sırasında ise Osmanlı Devleti'nin parçalanacak olduğundan ve İngiltere-Rusya iş birliğini böyle bir süreçte iki taraf için de yararlı bulduğundan bahsetti. Fakat bu ziyaret sırasında gösterdiği coşkunluk ve Osmanlı Devleti konusunda takındığı agresif tavır İngiltere nezdinde olumsuz bir izlenim bırakmış ve Kırım Savaşı'na kadar gidecek süreçte yaşayacağı diplomatik izolasyonun başlangıcı olmuştu.⁶¹

1.1.2.2 1848 İhtilalleri

Kırım Savaşı öncesi dönemde Rusya'yı yalnızlığa iten etkenler 1848 İhtilalleri sırasında belirginleşmekteydi. İhtilallerin en derinden etkilediği devletlerden biri Avusturya İmparatorluğu oldu. Başlangıçta Başbakan Klemens von Metternich'in rejimine karşı başlayan ayaklanmalar anayasa, milli meclis gibi taleplerle devam etti. İmparator I. Ferdinand, bu talepleri kabul edip anayasa hazırlayacak bir milli meclis kurulması için talimat verdi. Ayrıca Macarların da Avusturya'ya bağlı kalmaları şartıyla bir hükümet kurmalarına izin verdi. Fakat olaylar durulmadı. Sokaklar, öğrencilerden ve halktan insanlardan oluşturulmuş, radikal devrimci eğilimler taşıyan milis kuvvetlerinin eline geçti. İhtilalcilerin talepleri doğrultusunda hükümet kurulmuştu ama kurulan hükümetler peş peşe düştü. Devlet memurlarını hedef alan şiddet olayları arttı. Bir yandan imparatorluk içindeki Slavlar Prag'da toplanarak bir Pan-Slav Kongresi topladılar. Habsburg İmparatorluğu neredeyse dağılmanın eşiğinde idi. İmparator, ailesi ile beraber Viyana'dan Innsbruck'a kaçtı. Metternich ise ülkeyi terk edip İngiltere'ye gitti.⁶²

Avusturya'nın başı özellikle Lajos Kossuth önderliğindeki Macar milliyetçiler ile dertte idi. Lajos Kossuth, gençliğinde avukatlık yaptıktan sonra soylulara vekalet etmek suretiyle siyasete atılmıştı. Sonrasında ise gazeteciliğe

⁶¹ Montefiore, **Romanovlar**, ss.388-389; Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss.65-67.

⁶² Martyn Rady, **Habsburglar**, çev. Cem Demirkan, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 326-327; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, s.125.

girişmiş, meclisten haberleri basarak halka ulaştırmıştı. Bu yüzden hapis cezası aldı. Üç yıllık mahkumiyetin sonunda artık bir muhalefet önderi haline gelmişti. 1848 yılının Mart ayında ülkede toprak köleliğinin kaldırılması ve Macarların milli bir meclisinin olması taleplerini duyurarak ihtilali başlattı. 1849'un Nisan'ında Kossuth önderliğindeki ihtilalciler Budapeşte'ye girdiler ve Macaristan'ın bağımsızlığını ilan ettiler.⁶³

1848 yılının bahar ve yaz ayları boyunca Avusturya kuvvetleri ile Macarlar arasında süren muharebeler Avusturya'yı bitap düşürdü. Macar ihtilalcilerin zaferlerinden sonra, zaten pusuda bekleyen Rusya İmparatoru I. Nikolay Avusturya'ya askerî yardım teklif etti. Avusturya'nın da kabul etmekten başka çaresi kalmıyordu. Rus orduları 1849 yılında Macaristan'a girerek hareketi kanlı bir şekilde bastırdı. I. Nikolay ve hükümeti bu yolla Avusturya'yı kendisine minnettar bırakmak ve Balkanlarda engel oluşturmamasını sağlamak, milliyetçi hareketlerin yayılmasının önüne geçmek ve Macarlara karşı düşmanlık besleyen Güney Slavları ile ortak bir zemin bulmayı amaçlıyordu. Ayrıca Macar ihtilalciler, Polonyalı milliyetçilerden destek alıyordu ve I. Nikolay, Macar ihtilallerinin başarıya ulaşarak Polonya'yı da etkilemesinden korkuyordu.⁶⁴

1848 olayları Eflak-Boğdan'a da sıçradı ve bölgede birleşme ve bağımsızlık talebiyle ayaklanmalar baş gösterdi. Eflak voyvodası bir anayasa kabul etti ve ülkeyi terk etti. Boğdan'da çıkan hareketlenme ise Boğdan voyvodası tarafından bastırıldı. Fakat Eflak kontrol altına alınamayınca Boğdan voyvodası da makamını terk etti. Sınırlarının hemen ötesinde ihtilalci hareketlerin varlığını fark eden Rusya, Eflak'ta bulunan konsolosunu geri çekti ve Romenlere karşı cephe aldı. Osmanlı Devleti, aslında Eflak ve Boğdan'da kurulan yeni hükümetleri tanımaya taraftardı fakat Rusya Eflak-Boğdan'ın kuzeyine askerlerini sokunca Osmanlı bunu protesto etti ve eyaletin güneyinden kendi askerlerini soktu. Başlangıçta büyümeye eğilimli gözükten gerilim Bâb-ı Âli'nin tercüme kaleminde siyasi kariyerine başlamış olan usta diplomat Fuad Efendi'nin Bükreş'e gönderilmesiyle çözüme kavuşturulabildi. İki devlet 1849

⁶³ Kaan Cem Geniş, "1848 Macar İhtilali ve Macar Mültecileri Meselesi", **Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi**, Cilt:4, Sayı:8, 2018, (Macar İhtilali), ss.115-116.

⁶⁴ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, s. 166.

yılıının Mayıs ayında Petersburg Konvansiyonu'nu imzaladı. Sözleşmeye göre; Eflak ve Boğdan beyleri yine Osmanlı tarafından atanacak, meclisler dağıtılacak ve yetkileri sınırlı birer divan bulundurulacak, bölgede düzen sağlanıncaya kadar Osmanlı ve Rus askerleri bölgede bulunacak, sözleşmenin uygulanması için Osmanlı ve Rusya bölgeye birer komiser tayin edecekti.⁶⁵

Avusturya'da 1848 İhtilalleri bastırıldıktan sonra binlerce Polonyalı ve - Lajos Kossuth da aralarında olmak üzere- Macar asi Osmanlı Devleti'ne sığındılar. Osmanlı Devleti valileri, zaten ihtilal devam ederken Macaristan ile sınırı olan bölgelerden ihtilalcilere silah yardımı yapmıştı. Çünkü Osmanlı Devleti, sınırında güçlü bir Avusturya İmparatorluğu'nun bulunmasındansa kendisine dost bir Macaristan'ın bulunmasını tercih ederdi. İhtilalciler açısından, Osmanlı Devleti'ne sığınmak hem hapsedilme ya da öldürülme tehlikesinden kaçma çabası hem de güç toplayıp ihtilali yeniden gerçekleştirme umuduydu. Rusya ve Avusturya hükümetleri, Bâb-ı Âli'ye ultimatom verip mültecileri koruma politikasını terk etmesini aksi halde diplomatik ilişkilerini keseceklerini bildirdiler. Bâb-ı Âli tehdide rağmen Osmanlı topraklarındaki mültecileri iade etmedi. Fakat mültecilerin silahsızlandırılmasına büyük önem verdi. Ayrıca mültecilere ihtida etmeleri ve Osmanlı tebaasına katılmaları teklifini sundu. Aralarından pek çok kişi bu teklifi kabul edip Müslüman oldu ve Osmanlı ordusu içinde hizmet verdiler.⁶⁶

Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya ultimatomlarını reddederken İngiltere'nin kendi yanında olmasına güveniyordu. İmparator I. Nikolay, her ne kadar taleplerinin reddi karşısında öfkelense de İstanbul'dan Petersburg'a gelen elçi Fuat Paşa'nın diplomatik kabiliyeti ve Sultan'ın yazdığı son derece ince bir dil içeren mektup sayesinde taleplerinden vazgeçtiğini ilan etti.⁶⁷ Mülteciler meselesi böylece kapanmış gözüküyordu.

⁶⁵ Musa Gümüş, "1848 Mülteciler Meselesi Örneğinde 19. Yüzyıl Türk Diplomasisi", **History Studies**, Cilt:2, Sayı:2, 2010, (1848 Mülteciler Meselesi), ss.258-260;Uçarol, **Siyasi Tarih**, ss. 189-190.

⁶⁶ Geniş, "Macar İhtilali", ss.118-119.

⁶⁷ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 68-69.

1.1.2.3 Kutsal Yerler Meselesi

1840'lı yılların sonlarında Filistin'de Ortodokslar ve Katolikler arasında tırmanan gerilim bekleneceği üzere önce Fransa ve Rusya'nın sonra da tüm Avrupa'nın ilgisini çekmiş ve uluslararası bir sorun halini almıştı. Kutsal Mezar Kilisesi'nin kubbesinin tamirini kimin yapacağı, Beytüllahim Mağarası'nın anahtarlarını kimin taşıyacağı gibi konular aslında görünüşte yerel yöneticiler aracılığıyla da çözülebilir gibi görünüyordu. Fakat 1847 yılında Fransa'nın Cezayir'i işgal edip Ortadoğu'da varlık göstermeye başlamış olması ile Rusya'nın Osmanlı Ortodokslarını koruma iddiasının varlığı bunu imkansız kıldı.⁶⁸

1850 yılında Fransa, Osmanlı Devleti'nden Kutsal Yerler meselesine dair Katoliklerin haklarının korunması talebinde bulundu. Sultan Abdülmecid, talebe cevap vermekte acele etmedi. 1852 yılının Haziran ayında Fransız *Charlemagne* savaş gemisinin İstanbul'a gelmesi, Sultan'ı ve Bâb-ı Âli'yi zor durumda bıraktı. Yaşanan durum üzerine, dönemin sadrazamı olan Mustafa Reşid Paşa sadarettten alındı ve yerine Fransız diplomasisine daha yakın olan Mehmed Ali Paşa getirildi. Bâb-ı Âli, 1852 yılının Aralık ayında konuyu incelemek üzere bir komisyon kurulacağını bildirdi. Bu komisyonun inceleme sonuçlarının Fransa lehine olacağı anlaşılmca Ruslar duruma müdahale edip bölgede statükonun korunması yönünde baskı yaptılar. Fakat Osmanlı Devleti Rus taleplerini göz ardı edip komisyonun kararlarını yerinde buldu. Dolayısıyla Kutsal Yerler meselesi de Rusya'nın hasımları lehine çözülmüş oluyordu. Ayrıca 1852 yılı Charles Louis Napolyon'un III. Napolyon adıyla imparator olduğu yılı. Osmanlı ve Fransa'nın diyalogları böyle iken Rusya İmparatoru I. Nikolay "ihtilalci yollarla başa geldikten sonra taç giymiş birini imparator tanımayacağını" ilan etmişti.⁶⁹ Kısacası Rusya, uluslararası hale gelmiş bu kadar mesele varken açıkça agresif davranmış, düşmanlarını âdeta kendisine karşı birleşmeye itmişti.

⁶⁸ Şirokorad, **Osmanlı-Rus Savaşları**, s. 353.

⁶⁹ Sabri Can Sannav, "Kırım Savaşı'nın (1853-1856) Balkanlardaki Milliyetçilik Hareketlerine Etkileri", **Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi**, Cilt:5, Sayı:9, 2022, ss.261-262; Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 67; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, s. 243.

Rusya'nın bu tutumu karşısında Fransa, Mart 1853'te Türkiye'ye gönderdiği büyükelçi aracılığı ile, Sivastopol'daki Rus filosunun harekete geçmesi, Rus gemilerinin Osmanlı'nın Karadeniz sahillerine yaklaşması ya da Rus ordularının Eflak-Boğdan'a girmesi halinde Fransa'nın Rusya'ya savaş açacağını ilettili. I. Nikolay ve Rusya hükümeti, geri adım atacağı yerde, geçmişteki başarılarına güvenip savaş hazırlıklarına başladı. Savaşa başlamadan önce Rusya, kendisine karşı cephe alma ihtimali olan devletlerle anlaşmayı denedi. Şaşırtıcıdır ki III. Napolyon idaresindeki Fransa'yı bu devletler arasında saymadı. Ayrıca Avusturya ve Prusya'nın hiçbir şekilde kendisine karşı çıkmayacağını var saydı. Dolayısıyla Rusya hükümetinin anlayışına göre geriye sadece İngiltere kalıyordu. 1853 yılının Ocak ayında İmparator I. Nikolay, İngiliz elçisi Sir Hamilton Seymour ile bizzat görüştü ve Osmanlı Devleti'ni kastettiği "hasta adam" tabirini de bu esnada kullandı. I. Nikolay'ın görüşüne göre İngiltere ve Rusya, dünyanın geri kalanından önce davranıp Osmanlı topraklarının taksimini planlamalıydı. Ne var ki İngilizler aynı görüşte değildi ve Osmanlı'nın kendisinin iddia ettiği gibi yakın bir zamanda dağılıp gideceğini düşünmüyorlardı.⁷⁰ Dolayısıyla Rusya, Osmanlı Devleti karşısında aradığı dayanağı bulamadı.

Rusya İmparatorluğu, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa böyle dışlanmış bir vaziyette giriyordu. Askeri açıdan Osmanlı'dan üstün olduğu doğru olsa da Batı Avrupalıların itirazlarına rağmen Osmanlı'ya karşı bir imha savaşına girişmek Rusya için hem askeri hem diplomatik bir hezimet olacaktı.

1.2 Gelenek ve Yenilik Kışkacında Osmanlı

19. yüzyıl, Rusya İmparatorluğu için olduğu gibi Osmanlı Devleti için de sorunlarla başlamıştı. 1798 yılında Napolyon Bonaparte'ın İskenderiye'yi işgal etmesi Osmanlı Devleti'ni Rusya ile ittifak yapmak zorunda bırakmıştı. Bu ittifak ve Fransa'nın Mısır'da aldığı yenilgiler sonucunda 1802 yılında Fransa ile barış imzalandı. Osmanlı-Fransız barışından sonra Osmanlı-Rus ilişkileri tekrar gerilmeye başladı. 1798'de yapılmış ittifak yenilendi. Fakat anlaşmadan sonra

⁷⁰ Şirokorad, **Osmanlı-Rus Savaşları**, s. 354; Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 69-70.

Osmanlı Devleti, Rusya'nın etkisinde kalan ve bir ayaklanma hazırlığı içinde olan Eflak-Boğdan beylerini görevlerinden aldı. Rusya'nın buna gösterdiği tepki sonucunda kısa süre sonra beylere makamları iade edilse de Rusya, savaşa kararlıydı ve Rus ordularının 1806'da Osmanlı topraklarına girmesiyle 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı olarak bilinecek savaş başladı.⁷¹

Osmanlı Devleti dış siyasette bu sorunları yaşarken içeride de tansiyon yükseliyordu. Sultan III. Selim'in -özellikle ordu alanında- yenileşme çabaları Yeniçeri ve ulemayı huzursuz ediyordu. İç siyasette yaşanan dengesizlik-düzensizlik yüzünden, altı yıl sürecek Osmanlı-Rus savaşı boyunca Osmanlı tahtı iki defa el değiştirdi. III. Selim'in devlet teşkilatında yapmaya çalıştığı yenilikler devletin mevcut durumundan faydalanan Yeniçerilerin ve bazı âyanın çıkarları ile çatışıyordu. Bu durum da devletin yaşadığı her sorunun kaynağının "Nizam-ı Cedid" uygulamaları olarak görülmesine ve huzursuz odakların her fırsatta bu uygulamayı hedef almasına yol açtı.⁷²

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sürerken, başkentin ve boğazın güvenliğini sağlamak için Karadeniz yamakları İstanbul'a getirildi. Yamaklar, 18. yüzyıl öncesinde Yeniçeri Ocağı'na katılmaya aday acemilerdi. Fakat Hicri 1140 (Miladi 1727-1728) tarihinde Karadeniz ve Boğazlarda görevli düşük ücretli muhafızlar haline gelmişlerdi. 1807 yılında, Karadeniz'den İstanbul'a gelmiş yamaklar kendilerine Nizam-ı Cedid üniformaları giydirilmek istenmesine karşı geldiler ve komutanlarını öldürüp Kabakçı Mustafa önderliğinde isyan ettiler. Kabakçı Mustafa, Yeniçeri Ocağı üyelerindendi. Ayrıca isyan sırasında Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa ile Şeyhülislam Ataullah Efendi'den destek ve istihbarat alıyordu. Bu iki isim Sultan III. Selim'e isyanın boyutları hakkında yanlış bilgi verip Nizam-ı Cedid askerleri ile Topçu Ocağı'nın müdahalesini önledikleri için isyanın önü alınamadı. İsyen III. Selim'in tahttan indirilip yerine IV. Mustafa'nın geçmesiyle sonuçlandı.⁷³

⁷¹ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.100-107; Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss.46-50.

⁷² Cihan Özgün, **Türk Yenileşme Tarihi**, Nobel Yayınları, Ankara, 2021, s.67.

⁷³ Sina Akşin, "Siyasal Tarih(1789-1908)", **Türkiye Tarihi Cilt:3**, (ed. Sina Akşin), Cem Yayınları, İzmir, 2000, ss.90-91; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Cilt:V**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, ss.81-82; Kemal Beydilli, "Kabakçı İsyanı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:24, İstanbul, 2001, ss.8-9; Feridun Emecen, "Yamak", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:43, İstanbul, 2013, ss.310-311.

Sultan IV. Mustafa'nın saltanatı uzun ömürlü olmadı. Tahtını, selefi III. Selim'i tahttan indiren Şeyhülislam Ataullah Efendi, Kabakçı Mustafa, Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa gibi isimlere borçluydu. Bu kişiler IV. Mustafa'nın saltanat yıllarında hem maddi hem siyasi güç kazandılar ve bu durumdan zararlı çıkan devletin ekonomisi oldu. Ayrıca IV. Mustafa Nizam-ı Cedid taraftarlarına idam, sürgün gibi cezalar vererek baskı uyguladı. Bunun üzerine -Sultan IV. Mustafa'nın cezalandırmadığı- Nizam-ı Cedid taraftarları, Balkan cephesinde çıkan bir isyanı bastırmış olan Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın etrafında birleştiler. Çünkü Alemdar Mustafa Paşa hem askerî güç sahibiydi hem de ordunun ve saltanatın düştüğü durumu gördükten sonra ıslahatın gerekliliğine ikna olmuş biriydi. 1808 yılında Alemdar İstanbul'a girdi, sadaret mührünü zorla elde etti ve -III. Selim karışıklık sırasında yakalanıp boğdurulduğundan- Şehzade Mahmud'u bulup tahta çıkmasını sağladı. Bekleneceği üzere kendisi de Sultan II. Mahmud'un sadrazamı oldu.⁷⁴ Sultan II. Mahmud'un tahta çıkışı Osmanlı için köklü değişimlerin, Avrupai tarzda yeniliklerin başlangıç noktasıydı.

1.2.1 Sultan II. Mahmud Dönemi

Sultan II. Mahmud tahta çıktığında; IV. Mustafa döneminde yenilikçilerin, Alemdar Mustafa Paşa'nın müdahalesi ile gelenekçilerin güç kaybetmiş olduğu devlet bir yandan da Rusya'ya karşı savaşa devam ediyordu. Balkanlarda Alemdar'ın orduda çıkan isyanı bastırmış olması; padişahın yapmaya gücünün yetmediğine âyanın gücünün yetebildiğini gösterdi. Yeni Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın ilk icraatlarından biri devlette düzeni yeniden tesis etmek için padişah ve âyan arasında bir sözleşme yapılması için çağrı yapmak oldu. Çağrıya yanıt veren âyanlar ile Sultan ve Sadrazam arasında geçen tartışmalardan sonra "Sened-i İttifak" diye adlandırılmış sözleşme ortaya çıktı. İttifak Senedi'nde, Sultan ve Âyanın birbirlerine karşı sorumlulukları belirtiliyor, devletin dirliği için üzerlerine düşenler yazılıyordu. Bunlar arasında; padişahın hükümdarlık hakkının dokunulmazlığının Sened-i İttifak'a katılan

⁷⁴ Özgün, **Türk Yenileşme Tarihi**, ss.70-71; Akşin, "Siyasal Tarih", ss.92-93.

âyanın koruması altına alınması, âyanın askerlerinin devletin askerleri olacağı ve asker toplama işinin âyanlar arasında kurulan müzakere meclisleri ile yapılacağı, hazinenin muhafazası için âyanın birlikte hareket edeceği, sadrazamlık makamının üstünlüğünün tanınması ve sadrazamdan gelen emir ve yasakları karşı gelinmeyeceği, gelenin hain sayılacağı, senede katılan âyanın ‘hanedanlık’ haklarının da korunacağı ve âyandan biri devlet ya da başka bir kuvvet tarafından saldırıya uğrarsa senede katılanların bu âyanın hakkını korumak için birlikte çalışması gibi maddeler yer alıyordu. Ayrıca başkentte asker ocaklarından kaynaklı bir karışıklık çıktığında Âyanın müsaade istemeye gerek duymadan kendi askeri ile müdahale edebilecek olması da dikkat çeken bir maddeydi.⁷⁵

Alemdar Mustafa Paşa’nın sadrazam olarak bir icraatı da III. Selim’in katlinde sorumluluğu olanları cezalandırmak oldu. İdam ve sürgün gibi yöntemlerle gelenekçi kanadı zayıflattı. Sonra Nizam-ı Cedid ile büyük benzerlikler taşıyan Sekban-ı Cedid Ocağı’nı kurdurdu ve bu yeni ocağın mensupları tepki çekmemek için Yeniçeri ortalarından seçildi. Fakat Sekbanların maaşlarının yüksekliği, birliğe ilginin birden artması ve sadrazamın da Sekban-ı Cedid’e gösterdiği yakınlık bir Yeniçeri isyanına yol açtı. Yeniçeriler Sadrazam’ın sarayını kuşattı, Alemdar Mustafa Paşa bir süre kendini ve sarayı savunabilse de yardım gelmeyeceğini anladığında mahzenlerdeki barut fiçilerini tutuşturarak kendisini ve yakınındaki asileri öldürdü. Alemdar Vakası diye tarihe geçmiş bu olayla, Osmanlı Devleti’nde yenileşme çabaları bir kere daha sonuçsuz kalıyordu.⁷⁶

Başkentte bunlar olurken Rusya İmparatorluğu ile savaş devam ediyordu. İmparator I. Aleksandr’ın Napolyon Bonaparte ile 1807’de Tilsit’te, 1808’de Erfurt’ta yaptığı görüşmeler sonuçsuz kalmıştı ve bu iki devlet Osmanlı İmparatorluğu’nu paylaşmak konusunda anlaşamamışlardı. Özellikle Erfurt

⁷⁵ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 30. Baskı, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, ss.138-140; Halil İnalcık, **Devlet-i ‘Aliyye**, Cilt: IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, ss.98-100; Ali Akyıldız, “Sened-i İttifak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:36, İstanbul, 2009, ss.512-514.

⁷⁶ Akşin, “Siyasal Tarih”, ss.96-97; Özgün, **Türk Yenileşme Tarihi**, ss.74-75.

görüşmeleri sonrası Rusya ve Fransa'nın arası açılmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti de 1809'da İngiltere ile Kala-i Sultaniye Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmaya göre barış zamanı Boğazlar savaş gemilerine kapalı olacaktı ve İngiltere Osmanlı Devleti'nin Akdeniz kıyılarını koruyacaktı. Osmanlı Devleti böylece Rusya karşısında belli bir avantaj elde etmiş oluyordu. Hem Kala-i Sultaniye Antlaşması hem de Rusya-Fransa ilişkilerinin gerilmiş olması Rusya'yı her ne kadar Balkanlarda büyük askeri başarılar kazanmış da olsa ateşkes yapıp barış görüşmelerine başlamak zorunda bıraktı. Daha önce hem Fransa ile görüşmelerde hem de Osmanlı ile ateşkes görüşmelerinde Eflak-Boğdan'ın kendisine bırakılması şartını koşan Rusya, bundan vazgeçti ve sadece Besarabya'yı elde etti. 1812'de yapılan Bükreş Antlaşması'na göre iki devlet arasında sınır Tuna Nehri oluyordu. Ayrıca Sırbistan'ın nasıl yönetileceği konusunun daha sonra görüşülmesine karar veriliyordu.⁷⁷

1806-1812 Osmanlı-Rusya Savaşı ve savaş sırasında yaşanan iç gelişmeler hem ordunun yetersizliğini hem de mevcut askeri düzen devam ettikçe merkezin amaçladığı ıslahatların gerçekleşemeyeceğini gösterdi. Ayrıca savaş boyunca Balkan cephesinde yaşanan kayıpların bir sebebi de bazı Balkan âyanının devlete gereken desteği vermemesiydi. Bunların yanında; sultanın otoritesini kısıtlayan ya da sarsan iki unsur olan âyanlık ve Yeniçeri Ocağı birbirine de rakipti. Alemdar Mustafa Paşa örneği gibi Nizam-ı Cedid taraftarı âyan hem Yeniçerilere karşı idi hem de merkeze alternatif güç odakları konumundalardı.⁷⁸ Dolayısıyla Sultan II. Mahmud, âyanın gücünü kırmak için Yeniçeriye; sonrasında Yeniçerileri defetmek için doğrudan kendisine sadık bir bürokrat ve asker kadrosuna ihtiyaç duyacaktı.

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sona ererken milliyetçilik meselesi Osmanlı Devleti için bir kriz haline gelmek üzereydi. Belgrad'da Yeniçerilerin yerel halka kötü muamele ettiği gerekçesi ile başlayan köylü isyanı, asilerin talepleri karşılanmayınca bir bağımsızlık mücadelesi halini aldı. 1808'de bağımsızlık ilan edip isyanın lideri Kara Yorgi'yi hükümdar seçen Sırlar ancak

⁷⁷ Akşin, "Siyasal Tarih", ss.98-100.

⁷⁸ Caroline Finkel, **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı**, çev. Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s.387; Akşin, "Siyasal Tarih", ss.100-101.

1813'te yani Rusya ile savaş bittikten sonra yenildiler. Devlet Belgrad'a tekrar hâkim oldu ve Kara Yorgi Avusturya'ya kaçtı. Sırbistan konusu Bükreş Antlaşması'nda da yer alıyordu ancak Rusya ve Avrupa o esnada Napolyon ile meşgul olduğundan isyanın askeri güç kullanılarak bastırılması bir tepki doğurmadı. Fakat Sırbistan'da statüko sağlanmış değildi. 1815'te yeniden isyan eden Sırplar, Rusya'nın müdahale etme ihtimalini koz olarak kullandılar ve Sırbistan özerklik elde etti. Miloş Obrenoviç prens oldu ve Obrenoviç ailesi Sırbistan Hanedanı haline geldi.⁷⁹

Sırbistan'da olaylar bir süre için durulup statüko sağlanırken Osmanlı Devleti'nin başı Yunanlarla derde girdi. Yunan reaya, nüfus bakımından Sırplar ve Romenlerden düşük olsa da Osmanlı Devleti içindeki nüfuzu en fazla olan gayrimüslim topluluktur. Bulundukları coğrafya ve tarihi birikimleri nedeniyle bir burjuva sınıfı geliştirebilmiş ve Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde de etkili bir konuma gelmişlerdi. Dolayısıyla Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçilik dalgasına katılmaya müsaitlerdi. 1814 yılında kurulmuş olan gizli Yunan bağımsızlık örgütü Filik-i Etery'a'nın organize ettiği Yunan isyanı 1821 yılında tam da devlet Tepedelenli Ali Paşa ile meşgulken patlak verdi. Eflak Gospodarının oğlu ve İmparator I. Aleksandr'ın yaveri olan Aleksandr İpsilanti, 1821'de topladığı gönüllülerle Eflak-Boğdan'ı işgal etti. Fakat Bulgarlar, Sırplar, Romenlerden ve özellikle Rusya'dan destek gelmesini umarak gerçekleştirdiği bu girişim, beklentilerinin hiçbirinin gerçekleşmemesi yüzünden hezimete uğradı. Çünkü Rusya İmparatorluğu, Viyana Kongresi kararlarının imzacılarından ve Metternich sisteminin temsilcilerinden biriydi. Dolayısıyla bir başka imparatorluğu tehdit eden milliyetçi hareketlere açıktan destek veremezdi. Osmanlı kuvvetleri Eflak-Boğdan'a girip isyanı bastırdı, İpsilanti Metternich'in başbakan olduğu Avusturya'ya kaçtı ve burada tutuklanıp hapsedildi. Fakat İpsilanti'nin hareketine yakın bir zamanda başlayan Mora isyanı daha farklı seyretti.⁸⁰

⁷⁹ Akşin, "Siyasal Tarih", s.102; Ayşe Özkan, **Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, ss.15-16.

⁸⁰ Akşin, "Siyasal Tarih", s.101; Ferdinand Schevill, **A History of The Balkans**, Dorset Press, New York, 1991, ss.327, 331-332; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, s.184.

Mora Yarımadası, 1819 yılından beri Tepedelenli Ali Paşa tarafından yönetiliyordu. Tepedelenli; Napolyon Savaşları sırasında Dalmaçya kıyılarını Fransızlara karşı başarılı bir şekilde savunmuş, Hristiyan Arnavutların ayaklanmalarını bastırmış zorba fakat güçlü bir âyandı. Sultan II. Mahmud'un âyanlık karşısındaki tutumu göz önünde bulundurulunca Tepedelenli'nin merkez ile arasının açılması kaçınılmazdı. Bunun yanı sıra padişaha yakın devlet adamlarından Halet Efendi de kendisine karşı cephe almıştı. Halet Efendi'nin Sultan II. Mahmud nezdinde girişimleri sonucunda 1820 yılında Tepedelenli Ali Paşa'ya tüm unvanlarının elinden alındığı duyuruldu ve Dersaadet'e gelmesi emredildi. Fakat kendisi emre uymak yerine isyan etti. Kendi yönetimi altında bir Rum eyaleti kurmayı amaçlıyordu. Adadaki Rumlara para ve silah yardımı yapıp emri altında topladı. İsyanı bastırmaya gönderilen Hurşit Paşa kuvvetleri Tepedelenli'yi mağlup etti ve çekildiği kaleyi kuşattı. Mora İsyanı, Osmanlı Devleti Tepedelenli ile meşgulken çıktı.⁸¹

Mora'da çıkan isyan kısa sürede büyüdü ve diğer adalara da yayıldı. Yunan isyancılar 1821 yılının sonbaharında Mora'nın merkezi olan Tripolis'i ele geçirdiler. Tepedelenli Ali Paşa da bu sıralarda öldürüldü ve böylece bölgede statükoyu koruyabilen tek odak da ortadan kaldırılmış oldu. 1822 yılının başlarında Yunanlar bağımsızlık ilan etti. Aynı yıl Atina, Teb, Misolongi şehirlerini de ele geçirdiler. Osmanlı ordusu Yunan anakarasında bazı bölgelerde kontrolü tekrar sağlasa da Mora'da başarılı olamadı. Tepedelenli'nin üstesinden gelen Osmanlı kuvvetleri, dağınık halde mücadele eden Yunan çeteleri ile başa çıkmakta zorlanıyordu. Bunun üzerine Sultan II. Mahmud, halihazırda Girit'te bir ayaklanmayı bastırmakla meşgul olan Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan yardım istedi. Mehmed Ali Paşa bunun karşılığında kendisi için Girit'i, oğlu İbrahim Paşa için de Mora'nın valiliğini talep etti ve bu hususlarda merkez ile anlaştı.⁸²

⁸¹ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.184-185; Georges Castellan, **Balkanların Tarihi**, çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, ss.271-272; Kemal Beydilli, "Tepedelenli Ali Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:40, İstanbul, 2011, s.478.

⁸² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 7. Baskı, çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.54; Castellan, **Balkanların Tarihi**, ss.273-274.

1824 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, emrindeki donanmayla Mısır'dan hareket etti. Önce Girit'e demirleyen Mısır kuvvetleri ertesi sene Mora'ya çıktı ve Mora'daki isyan kısa sürede bastırıldı. Mora İsyanı'nın bastırılmasında Fransız eğitimciler tarafından eğitilmiş Mısır birliklerinin oynadığı rol, orduda ıslahat konusunun yeniden gündeme gelmesini sağladı. Çünkü Yeniçerilerin 1821'den beri çözemedikleri mesele Mısır birlikleri tarafından kısa sürede çözülmüştü. Daha önce Rusya karşısında Osmanlı Devleti'nin düştüğü durum da unutulmamıştı.⁸³

Sultan II. Mahmud, Yunan İsyanı'nın başlangıcından beri Yeniçerilerin beceriksizliğini ve dağınıklığını halka aktarıyordu. Dolayısıyla merkez, Yeniçeri Ocağı ile karşı karşıya geldiğinde bir dayanağı olacaktı. Halkın, medrese öğrencilerinin, topçu ve humbaracıların desteğini elde ettikten sonra II. Mahmud'un, yarım kalmış askeri ıslahatı devam ettirmemesi için bir sebep yoktu. Eşkıncilere Batı tarzı üniformalar giydirildi ve talimlere başlandı. Bunu Nizam-ı Cedid uygulamasının tekrar başladığına yoran Yeniçeriler kazan kaldırdı ve bu Osmanlı tarihindeki son Yeniçeri isyanı oldu. Asi Yeniçeriler meydanlarda beklemedikleri bir karşılık alınca kışlalara çekildi ve kışlaları topa tutuldu. Böylece Yeniçeri Ocağı'nın sonu gelmiş ve askerî ıslahatın yolu açılmış oluyordu.⁸⁴

İstanbul'daki hareket başarıya ulaştı fakat Yeniçeriler yalnız İstanbul'da bulunmuyor çeşitli bölgelerde kale muhafızlığı da yapıyorlardı. Ocağın kaldırılışından sonra kalelerdeki Yeniçerilerin işlerine son verildi. İstanbul Boğazı'ndaki kalelerde bulunanlardan isteyenler Serasker Paşa'nın birliklerine yazılırken geri kalanlar memleketlerine gönderildi ya da evlilerse askerlik hizmetinden ayrılmış olarak yerlerinde bırakıldı. Bu uygulama titizlikle yürütüldü. Yerel birimlerde Yeniçerilerle alakası olduğundan şüphelenilen ve öyle olmadığına dair halktan kefil bulunmayan kişiler, ellerine tezkire verilerek sürüldü. Sürgün yollarındaki kontrol noktalarında görevli memurlar uyarıldı. Böylece eski ocak mensuplarının kaçıp yeniden bir araya gelmelerinin ve

⁸³ Castellan, **Balkanların Tarihi**, s.274; Akşin, "Siyasal Tarih", s.107.

⁸⁴ Özgün, **Türk Yenileşme Tarihi**, ss.75-76.

karışıklık çıkarmalarının önüne geçildi. Yeniçeri Ocağı'na dair her şey -kıyafet, unvan, nişan, yoldaşlık, ocağa ait pozisyon ve statüler- yasaklandı. Zaten çoğunluğu uzun süredir esnaflık ve zanaatkarlıkla uğraşan eski Yeniçeriler bu işlerini sürdürmeye devam ettiler. Ayrıca artık, halkın geri kalanı gibi, gelirleri ve mülkleri ölçüsünde vergiye tâbi oldular.⁸⁵

Sultan II. Mahmud devlete uzun süredir ayak bağı olan bu geri kalmışlık odağını ortadan kaldırırken Yunan meselesi farklı bir boyuta evriliyordu. Metternich'in etkisi ile Aleksandr İpsilanti'nin çıkardığı isyana destek vermeyen Rusya İmparatoru I. Aleksandr, Fener Rum Patriği V. Gregorios'un Filik-i Eterya üyeliği ve isyana destek verme suçlamaları ile Patrikhane önünde asılmasından sonra meseleye tekrar eğilmiş ve 1821'de Osmanlı Devleti'ne nota vermişti. Fakat bu bir savaş tehdidi değildi. Ayrıca Rusya, Osmanlı Devleti'nin doğrudan varlığına kastetme niyetini İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya'ya açıkladığında hiçbirinden destek bulamamıştı. Bu yüzden Osmanlı Devleti'ne karşı bir savaşa girişmesi için erkendi. Fakat 1825'te I. Aleksandr'ın ölüp yerine I. Nikolay'ın geçmesi ve Mısır kuvvetlerinin müdahalesi ile Yunan isyanının bastırılması sorunu farklı bir boyuta taşıdı. İngiltere Başbakanı Canning, yeni Rusya İmparatoru I. Nikolay ile özerk bir Yunanistan yaratma yolunda iş birliği yapmak konusunda anlaştı.⁸⁶

Bu iş birliği sonucunda daha önce bahsedilen 4 Nisan 1826 tarihli Petersburg Protokolü ortaya çıktı, Osmanlı Devleti'nin protokolü reddi sonrasında da Navarin Olayı yaşandı. 1821'de Yunan İsyanı ile başlayan süreç 1829'da Osmanlı Devleti'nin de Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımasıyla son buldu.

Osmanlı Devleti'ni meşgul edecek sonraki mesele Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyanıydı. Kavalalı, Girit ve Suriye valiliklerini elde etmek koşuluyla Mora İsyanı'nın bastırılmasına yardım etti. Fakat Avrupalıların duruma müdahalesi yüzünden, bu yardımdan istenen sonuç alınamadı. Ayrıca Kavalalı İbrahim Paşa, Sultan'ın iznini almadan Mora'da İngiltere, Fransa ve Rusya ile

⁸⁵ Hamiyet Sezer, "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışının Taşradaki Yansıması (1826-1827)", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:19, Sayı:30, 1997, ss.221-223, 226, 228.

⁸⁶ Castellan, **Balkanların Tarihi**, ss.274-275; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.185-186.

anlaşıp birliklerini çekmişti. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında da Mısır'dan hiçbir yardım gelmedi. Böylece Sultan II. Mahmud'un öfkesini üzerine çekmiş bulunan Kavalalı Mehmed Ali Paşa, kendisine vadedilmiş Girit, Trablus-Şam ve Suriye'nin yöneticiliğini istedi. Fakat bekleneceği üzere bu talepler reddedildi. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, bunun üzerine, Mısır'dan Suriye'ye kaçan altı bin kadar köylüyü bahane ederek Kavalalı İbrahim Paşa komutasında bir orduyu Suriye'ye gönderdi.⁸⁷

İbrahim Paşa'nın kuvvetleri 1831 yılının Kasım ayında Suriye'ye girdi. Filistin'in şehirlerini savaştan teslim aldı, Akkâ Kalesi'ni de altı ay süren bir kuşatmanın sonunda zapt etti. Lübnan Emiri kendisine biat etti ve Suriye'nin geri kalanı da İbrahim Paşa'ya teslim oldu. Mısır birliklerinin kısa sürede bu kadar büyük başarılar kazanması Sultan II. Mahmud'u İbrahim Paşa'ya karşı harekete geçmeye itti. Fakat 1832 yılı boyunca üzerine gönderilen Osmanlı ordularını üç kez bozguna uğratan İbrahim Paşa, Kütahya'ya kadar geldi. Mısır birliklerinin başkente bu kadar yaklaşması Osmanlı Devleti kadar İngiltere ve Rusya'yı da ilgilendiriyordu. Fakat İngiltere, Kavalalı'ya karşı doğrudan harekete geçmek yerine II. Mahmud'a, Suriye valiliğini Mehmed Ali Paşa'ya vermesini öneriyordu. Bu yüzden Sultan'ın elinde Rusya'dan yardım istemek dışında bir çare kalmıyordu.⁸⁸

Rusya İmparatoru I. Nikolay Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumu değerlendirmekte tereddüt etmedi. 1833 yılında Rusya Kavalalı'ya karşı Osmanlı'ya yardım etmek için on beş bin askerini İstanbul'a çıkardı, bunun üzerine Anadolu'daki Mısır kuvvetlerine komuta eden Kavalalı İbrahim Paşa, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa ile Kütahya'da anlaşarak Halep, Şam, Trablusşam, Akkâ, Girit, Beyrut ve Kudüs valiliklerini Kavalalı Mehmed Ali Paşa için elde etti. Kendisi de Cidde, Mekke, Habeşistan yönetimi ile Adana'nın vergilerini toplama yetkisini aldı. Anlaşma sağlanmış gibi gözükmesine rağmen Sultan II. Mahmud Rusya ile de savunma anlaşması yapmak gereğini duydu. Aynı yıl imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması; Rusya'nın istediği takdirde Osmanlı'ya

⁸⁷ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.210-211.

⁸⁸ Akşin, "Siyasal Tarih", ss.116-117; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.213-214.

yardım göndermesini ve karşılığında Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın savaşa girmesi halinde düşmanlarına Boğazları kapatacak olmasını içeriyordu. Sekiz yıl boyunca yürürlükte kalacak anlaşma, İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın müdahalesine neden olacak, Boğazları uluslararası bir kararla güvence altına almak fikri belirginleşecekti.⁸⁹ Belli ki Osmanlı-Mısır mücadelesinin devamı Rusya'nın çıkarına olacakken İngiltere ve Fransa için nüfuz kaybı yaratacaktı.

Sultan II. Mahmud ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa arasında barış sağlanmış gibi gözüktse de aslında her ikisi de memnuniyetsizdi. 1834 yılında Suriye'de Kavalalı İbrahim Paşa'ya karşı isyan çıktı. Osmanlı bundan faydalanmak istedi fakat o esnada Arnavutluk'ta da Osmanlı'ya karşı isyan çıktı ve her iki taraf da şimdilik iç meselelerine eğildiler.⁹⁰

Sultan II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra bu yapının o zamana kadar engel olduğu ıslahatlarla ilgilenme fırsatı bulabilmiş ve Mısır meselesi ile uğraşılırken bu konuda da adımlar atılmıştı. Yeniçeri Ocağı'ndan başka, II. Mahmud ıslahat fikrini benimseyecek ve yürütecek devlet kadroları bulmakta da sorun yaşıyordu. Devlet adamları arasında gelenekçiliğiyle öne çıkan Halet Efendi gibi bir ismin, idam edildiği 1822 yılına kadar padişahın danışmanı olması buna bir örnektir. Kavalalı İbrahim Paşa'nın üzerine gönderilen Osmanlı ordusunun komutanı olan Hafız Ahmed Paşa'nın Avrupa'dan gelen bir subay olan Moltke'nin tavsiyelerini dinlememesi ve geleneksel ordu düzeninde ısrarcı olması da Mısır karşısında alınan yenilgilerin nedenlerinden biri olabilir. Bu kadro sorunu göz önüne alındığında, eğitim ve bürokrasi alanında yenileşmenin gerekliliği ortaya çıkıyordu ve II. Mahmud'un bu alanlardaki ıslahat çabaları da ordudakilerden geri kalmıyordu. Vaka-yi Hayriye'nin gerçekleşmesinden iki yıl kadar önce, İstanbul'da geçerli olmak üzere çıkarılan fermanla ilk defa devlet eğitim hayatına bu denli müdahil oluyor; çocukların din, Kuran, ibadet gibi eğitimleri almadan zanaat öğrenmeye başlamaması gerektiği vurgulanıyordu. Tabii bu mektepler Sünni itikadına göre

⁸⁹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 49. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019, s.57; Finkel, **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı**, ss.409-410; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, s.222.

⁹⁰ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, s.223.

eğitim verdiğinden, bu girişim, Yeniçerilerin dahil olduğu Bektaşî inancı ve zihniyetine karşı da atılmış bir adımdı.⁹¹

Mısır meselesinin tam olarak çözülememesi ve askeri ıslahatların tamamlanamamış olması Osmanlı Devleti için iki büyük sorundu. 1834 yılında Harp Okulu kuruldu fakat burada eğitim görmeye yetecek kadar donanımlı gençlerin bulunamaması yüzünden bu okul ilk mezunlarını 1848'de verecekti. Mısır konusunda da, 1833'te imzalanmış Hünkâr İskelesi Anlaşması'nın biteceği tarih yaklaşıyordu ve bunun tekrarlanmaması için devletin Mısır karşısında Rusya dışında müttefike ihtiyacı vardı. İngiltere, süreci yakından izliyor ve Osmanlı Devleti'nin bir daha Rusya karşısında benzer bir durumda kalmamasına dikkat ediyordu. Ayrıca, İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında korunmaya duyduğu ihtiyacı Osmanlı pazarında nüfuz elde etmek için fırsat olarak gördü. İngiliz tüccarlar Osmanlı pazarında bulunan ve İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu bazı ürünlere, özellikle hammaddelere Osmanlı'nın ekonomi politikaları sebebiyle rahatça ulaşamıyordu ya da bu ürünleri kâr edebilecekleri fiyatlarla alamıyordu. Hem Osmanlı pazarındaki ürün bolluğu, hem de Osmanlı elindeki Selanik, İstanbul, Trabzon, Samsun gibi liman kentleri, dünyada deniz ticaretinin başını çeken İngiltere'nin ilgilenmek zorunda olduğu unsurlardı.⁹² Sultan II. Mahmud da İngiltere'nin desteğini kazanmayı hedefliyordu ve bunu garanti altına almak için 1838 tarihli Baltalimanı Anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre; İngiliz tüccarlar Osmanlı Devleti sınırları içinde ticaret yapabilecek ve Osmanlı tüccarlarının ödemek zorunda olduğu iç gümrükten muaf olacaklar, bazı ürünler için uygulanan yed-i vahit yani tekel usulü kaldırılacak ve böylece İngiliz tüccarlar fiyat politikalarında daha serbest olacaktı. Osmanlı Devleti 1838 yılına kadar yaptığı gibi istediği ürünün dış ticaretini bir tekele bağlayıp kontrol edemeyecekti. Bu maddeyle devlet, özellikle ekonomik buhran dönemlerinde kullandığı önemli bir haktan feragat ediyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti, gümrükte ithal edilen maldan yalnız yüzde üç

⁹¹ Özgün, **Türk Yenileşme Tarihi**, ss.81-82, 84-85.

⁹² Atilla Aydın, "İngiltere Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yansıması: Baltalimanı Ticaret Anlaşması", **Journal of Awareness**, Cilt:6, Sayı:3, 2021, ss.106-107; Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 25. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, ss.28-29.

vergi alırken ihraç edilen maldan yüzde dokuz vergi alacaktı. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin gümrük bağımsızlığı kısıtlanıyor ve İngiltere Osmanlı pazarı içinde büyük bir hareket alanı kazanıyordu.⁹³

Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin bağımlılaşması kısa sürede gerçekleşmemişti. Osmanlı ekonomisi *provizyonist* yani geçimlik bir yapıdaydı. Üretilen hammadde ve mamul ancak iç pazarda dolaşımı tamamlandıktan sonra ihraç edilebilirdi. İthalatta ise benzer kısıtlamalar yoktu. Ayrıca 1838'e kadar yürürlükte kalan *yed-i vahid* usulü bazı ürünlerin ticaretinde devletin tekel koymasını sağlıyordu. Ülke içinde ekonomik nüfuzun dağılımı konusunda ise devlet, Avrupa'dan farklı olarak, kendi toprakları içinde sermayenin belli ellerde toplanmasını engelleme politikası yürütmüş böylece Avrupa'da yaşanan iç sömürünün kendi topraklarında görülmesinin önüne geçmişti. Fakat bu şekilde sermaye birikimi oluşmadığından Avrupa'daki gibi sanayi atılımları yapılamadı ve Osmanlı Devleti'nde ekonomik üretim küçük çaplı, yalnız kendine yeter halde kalmıştı. 1838 Baltalimanı Antlaşması, 18-19. yüzyıllarda ortaya çıkan ekonomik ve siyasi zaafın, dünyanın en önemli ticari gücü olan İngiltere tarafından değerlendirilmesidir.⁹⁴

Baltalimanı Anlaşması ile Mısır karşısında İngiltere desteğinin kazanıldığını düşünen Sultan II. Mahmud, ne Osmanlı'nın ne de Mısır'ın memnun olduğu mevcut duruma son vermek için Mısır'a hareket emri verdi. 1839 yılının Nisan ayında Osmanlı ordusu harekete geçti ve Nizip'te mevzilendi. Haziran ayında Nizip'te Mısır ordusu ile çarpışan Osmanlı ordusu bozguna uğradı. Bir süredir hasta olan II. Mahmud yenilgi haberini duymadan öldü. Bunun üzerine Meclis-i Vala Reisi Hüsrev Paşa, Başvekil Rauf Paşa'dan başvekillik makamını zorla aldı ve seferdeki donanmayı geri çağırdı. Kara ordusu yenilgi alırken Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa, muhalifi olduğu Hüsrev Paşa'nın talimatı kendisine ulaşınca donanmayla beraber Mısır'ın hizmetine girdi.⁹⁵

⁹³ İnalçık, *Devlet-i Aliyye IV*, ss.243-244; Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, ss.97-99.

⁹⁴ Özgün, "Osmanlı Ekonomi Politikğine Kısa Bir Bakış (XVIII-XIX. Yüzyıllar)", ss.7-8.

⁹⁵ Armaoğlu, *19. Yüzyıl*, ss.223-224; Akşin, "Siyasal Tarih", ss.120-121.

Yenilgi haberleri kendisine ulaşmadan ölen Sultan II. Mahmud'un yerine oğlu Abdülmecid geçti. Tahta çıktığında Sina Akşin'e göre 17, Enver Ziya Karal'a göre 18 yaşında olan Sultan Abdülmecid'in ilgilenmesi gereken meseleler arasında en acil olan ikisi Mısır ile devam eden savaş ve ilanına Sultan II. Mahmud'un saltanatı sırasında karar verilmiş Tanzimat'tı.⁹⁶

1.2.2 Sultan Abdülmecid Dönemi

Yeni Sultan, Mısır meselesini kapatmak için Mehmed Ali Paşa'ya kendisini affettiğini ve Mısır valiliğinin kendisine ve soyuna bırakıldığını bildiren iki ayrı hat gönderdi. Fakat ordusunun başarılarını ve II. Mahmud'un vefatını haber almış olan Mehmed Ali Paşa, Suriye ve Adana valiliklerini de talep etti. Bu noktada İngiltere, duruma müdahale etti. Çünkü Fransa'nın müttefik gibi yaklaştığı Mehmed Ali'nin bu denli güçlenmesi İngiltere'nin Hindistan'a giden ticaret yolunun güvenliğinin tehlike altına girmesi demekti. Ayrıca 1833 yılında Osmanlı ile Rusya'nın Hünkâr İskelesi Anlaşması'nı imzalaması gibi bir durumun tekrarlanması, Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın uydusu haline gelmesi İngiltere için felaket olurdu. İngiltere'nin duruma Osmanlı lehine müdahale etmesinde 1838 Baltalimanı Anlaşması'nın ve Mustafa Reşid Paşa'nın da büyük etkisi vardı.⁹⁷

Mustafa Reşid Paşa, 1834'te "fevkalade orta elçi" sıfatı ile Paris'e gönderilmiş, 1835'te Paris'te daimi elçiliğe getirilmiş ve Eylül 1836'da Londra elçiliğine atanmış bir devlet adamıydı. 1837 yılında Hariciye Nazırı oldu. İngiltere'nin Osmanlı'ya desteğinin sağlanması ve Baltalimanı Anlaşması'nı imzalanmasında büyük bir rol oynamıştı. Bu anlaşma ile yed-i vahid usulünün ilgasının gerçekleşmesi, Mısır bir Osmanlı eyaleti olduğuna göre, Mısır ordu ve donanmasının gelirinin dayandığı kaynağın da kesilmesi demekti. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ordusunu besleyen verginin kısılması Mısır'ın güçlenmesinin önüne geçecekti. Dolayısıyla, anlaşma şartları Osmanlı

⁹⁶ Karal, **Osmanlı Tarihi V**, s. 169; Akşin, "Siyasal Tarih", s.122.

⁹⁷ Akşin, "Siyasal Tarih", s.123.

ekonomisini zora sokmuş olsa da hem İngiltere'nin desteğini sağlamış hem de Mehmed Ali Paşa'nın elini ekonomik olarak zayıflatmıştı.⁹⁸

Mısır meselesinin çözümü ve Osmanlı topraklarında statükonun sağlanması için İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetleri harekete geçtiler çünkü sorunun büyümesi bölgede Avrupalıların da Rusya'nın da arzu etmedikleri bir karmaşaya evriliyordu. Rusya Hünkar İskelesi'nde elde ettiği kazanımların kaybindan çekiniyor, İngiltere ise Osmanlı Devleti'ni Rusya karşısında tekrar yalnız bırakmak istemiyordu. Fransa ise Ortadoğu'da kendi müttefiki olacak bir Arap devletinin peşindeydi ve Mehmed Ali Paşa avantajlı konumda iken meselenin sona ermesi taraftarıydı. Üç devletin temsilcileri bu motivasyonlarla devletlerarası bir konferans toplamak için harekete geçtiler. 1840 yılında Londra'da toplanan konferansta verilen karara göre Mehmed Ali Paşa'ya Mısır, Akka ve Güney Suriye valilikleri vaat edilecek; on gün içinde kabul etmediği takdirde Akka kendisinden alınacak, yirmi gün geçtiğinde ise Mısır valiliğinin Mehmed Ali Paşa'dan oğluna aktarılacağı koşulu da geri çekilecekti.⁹⁹

Mehmed Ali Paşa sunulan şartların hiçbirini kabul etmeyince İngiliz, Avusturya ve Osmanlı donanmaları Suriye kıyılarını kuşattı. Mehmed Ali Paşa'ya vaat edilmiş imtiyazlar geri alındı. Mehmed Ali Paşa başlangıçta Fransa'nın desteğine güvenerek sunulan şartları reddetmişti fakat şimdi yalnızca babadan oğula geçecek şekilde Mısır valiliğine razı olmak zorunda kaldı. Mısır meselesi; valiliğin Kavalalılarının soyuna verilmesi, toplanan verginin bir kısmının Payitaht'a gönderilmesi, Mısır ordusunun mevcudunun kısıtlanması, Osmanlı Devleti ile diğer devletler arasında imzalanan anlaşmaların şartlarının Mısır'da da uygulanması ve bu tartışmalar sürerken ilan edilmiş Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun Mısır'da da geçerli olması şartlarının bütün taraflar açısından kabulüyle şimdilik sona ermiş oldu.¹⁰⁰

⁹⁸ Kemal Beydilli, "Mustafa Reşid Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:31, Ankara, 2020, s.348; Zeynep Yıldırım, "Mısır Meselesinin Çözümünde Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat Fikrinin Anlaşılması" **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 25, 2018, s.539.

⁹⁹ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.224-226; Jean-François Solnon, **Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa**, 4. Baskı, çev. Ali Berkay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022, s.581.

¹⁰⁰ Uçarol, **Siyasi Tarih**, ss.177-179.

Mısır sorunu sürerken ilan edilmiş olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ya da daha bilinen adıyla Tanzimat Fermanı'nın ilanında; Mısır sorunu, Sırp ve Yunan isyanları, kötüye giden ekonomi, taşrada süregelen usulsüzlük ve adaletsizlik gibi konuların hepsinin etkisi vardı. Yeni düzen, bu krizlerin hepsi göz önüne alınarak kurulmaya çalışılıyordu. Bundan dolayı Hatt'ın içeriğinde halkın can ve mal güvenliğinin devletin sorumluluğu olduğu, yöneticilerden kurulmuş bir mecliste düzenlenecek kanunların yürütülmesi gerektiğine bolca yer verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri geçirdiği en büyük değişikliklerden biri olarak, Müslüman ve gayrimüslimlerin kanun önünde eşit sayılacağı Ferman'da bildirilmiştir.¹⁰¹

1833'te imzalanmış Hünkar İskelesi Anlaşması, geçerlilik süresi olan sekiz yılı doldururken Tanzimat'ın ilanı ve Mısır meselesinin de çözülüşü ile Osmanlı, Rusya ve Avrupa'nın gündemi tekrar Boğazlar olabilmişti. Rusya İmparatoru I. Nikolay, İngiltere Başbakanı Lord Palmerstone'un Londra'da bir konferans toplama fikrini daha Mısır meselesi gündemdeyken kabul etmişti. Fransa, Avusturya ve Prusya'nın yer aldığı konferans planlandığı gibi Londra'da toplandı ve 13 Temmuz 1841'de Londra Boğazlar Sözleşmesi kabul edildi. Sözleşmeye göre; barış hallerinde İstanbul ve Çanakkale Boğazları tüm devletlerin savaş gemilerine kapalı olacak, Osmanlı'nın katıldığı bir savaş durumunda ise Bab-ı Ali uygun gördüğü devletin donanmasının geçişine izin verecekti. Yeni düzenleme her ne kadar Rusya'nın Boğazlar üzerindeki nüfuzunu kırmış olsa İmparator I. Nikolay, bunu sonraki süreçte Osmanlı'yı paylaşım konusunda İngiltere'den alacağı destek için verilen bir taviz gibi görüyordu.¹⁰² Ne var ki, Osmanlı Devleti Rusya İmparatorluğu karşısında yalnız kalmayacak ve I. Nikolay'ın yönettiği Rusya, karşısında bir Avrupa ittifakı bulacaktı.

1848 İhtilalleri Avrupa'yı sarsarken Bâb-ı Âli, hem devletin Hristiyan tebaasının hem de Yunanistan'ın hareketlerini gözlemlemeye başladı. Çünkü özellikle Balkanlar dönemin ulusçu havasından etkilenmeye müsaitti. Özellikle

¹⁰¹ Özgün, **Türk Yenileşme Tarihi**, s.116; İnalcık, **Devlet-i Aliyye**, Cilt:IV, ss.135, 142-143.

¹⁰² Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss.64-65.

Yunanistan meclisinde çoğunluğun Fransa siyasetine yakın olduğu biliniyordu. Dolayısıyla Yunanistan’da bir hareket başlayabilir ve Yunanistan’ın hak iddia ettiği Selanik ve Yenişehir gibi bölgelere de sıçrayabilirdi. Bu yüzden sınır bölgeleri tahkim edildi ve güvenlik tedbirleri artırıldı. Ayrıca özellikle Balkan eyaletlerinin yöneticilerine reayanın hareketlerini dikkatle izlemeleri talimatları gönderildi.¹⁰³

Bu esnada Osmanlı’nın en hassas noktalarından bir tanesi Bosna-Hersek’ti. Çünkü eyalet, 1848 İhtilalleri’nden en çok etkilenen devletlerden biri olan Avusturya sınırındaydı ve Avusturya ile yoğun ticari ilişkiler içindeydi. Dolayısıyla Avusturya’da faaliyet gösteren ihtilalcilerden etkilenmeye müsaitti. Ayrıca eyaletin sınırı olan bölgeler Sırp’ların, Karadağlıların ve Hırvatların yaşadığı bölgelerdi ve tüm bu halkların içinde ihtilal ve bağımsızlık fikirleri gelişmeye başlamıştı; dahası bunların hepsi Bosna-Hersek üzerinde dini ya da ulusal bağları dayanak göstererek hak iddia ediyordu. 1848’de Bâb-ı Âli’nin endişe ettiği üzere, Bosna’da Tanzimat uygulamaları doğrultusunda orduya yerel halktan asker alınacağı söylentisi yayıldı ve huzursuzluk başladı. Bosna’da faaliyet gösteren ihtilal yanlısı kişiler bunu propaganda malzemesi yaptılar. Huzursuzluğun artmaması için Yenipazar’dan Bosna’ya asker nakledildi ve ihtilalciler bu düzenli birliklerle çarpışmayı göze alamadı. Bunun dışında, yerel idarenin ve Bâb-ı Âli’nin tetikte durup tedbirli davranmaları sayesinde Bosna’da yer yer küçük çaplı huzursuzluklar dışında bir hareketlenme olmamış ve bunların önü alınabilmişti. 1848 İhtilalleri’nin Osmanlı Devleti’ni uğraştıracığı esas bölge Eflak-Boğdan olacaktı.¹⁰⁴

Savaşa giden süreçte Rusya İmparatorluğu’nun Karadağ üzerinde de girişimleri olmuş, Rusya diplomasisi Karadağ’ı Osmanlı’ya karşı kışkırtmaya çalışmıştı. Karadağ Prensi II. Petar Njegos, daha Karadağ yöneticisi seçildiği 1831 yılında Rusya’dan destek görmüş, Karadağ’ın devlet kurumlarını

¹⁰³ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, “1848 İhtilalleri Sırasında Osmanlı Devleti’nin Balkanlar ve Adalar’da Aldığı Önlemler”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:25, Sayı:39, 2006, ss.55-57.

¹⁰⁴ Semra Işın, “1848 İhtilallerinin Osmanlı Devleti Üzerine Etkileri: Bosna Örneği”, **Kadim**, Sayı:6, 2023, ss.179-180, Feyzioğlu, “1848 İhtilalleri Sırasında Osmanlı Devleti’nin Balkanlar ve Adalar’da Aldığı Önlemler”, s.63.

oluşturmaya yardım etmek üzere buraya iki Rus diplomat gönderilmişti. Rusya desteğine güvenen Karadağlılar 1836'da isyan etmiş, isyan Hersek'in yerel yöneticileri tarafından bastırılabilmişti. 1833 Hünkar İskelesi Anlaşması'nın varlığı ve devam eden Mısır sorunu Karadağ'ın daha fazla yabancı destek görememesine sebep olmuştu. Fakat Sultan Abdülmecid döneminde, Tanzimat uygulamaları kapsamında bölgeyi merkeze bağlamak amacıyla Ömer Lütfi Paşa'nın bölgeye tayin edilmesi dengeleri değiştirdi. Ömer Lütfi Paşa, bölgedeki yerel yöneticilerin nüfuzunu ortadan kaldırıp merkezi otoriteyi tahsis etti. Fakat bu zamana kadar yerel otoriteler tarafından kontrol altında tutulmuş olan Karadağ, Hersek sınırlarında tekrar karışıklığa sebep olmaya başladı. 1852'de ölen II. Petar Njegos'un yerine geçen Danilo, Karadağ'ın sınırlarını genişletmek istiyor ve bu doğrultuda Rusya tarafından kışkırtılıyordu. Ömer Lütfi Paşa Bosna-Hersek'teki yerel idarecilerin nüfuzunu askeri baskı ile kırmıştı ve Prens Danilo bölgedeki geçici istikrarsızlığı fırsat olarak gördü.¹⁰⁵

Karadağ-Hersek sınırında çıkan karışıklıkların önü alınamayınca Bâb-ı Âli, Ömer Lütfi Paşa'nın Karadağ üzerine askeri hareket yürütmesine karar verdi. Avrupalı devletlere de hareketin yalnızca ülke güvenliğini sağlamak için yapıldığı bildirildi. Fakat Avusturya-Macaristan, Rusya'nın olaya müdahil olmasını istemediğinden harekate karşı çıktı ve Osmanlı Devleti'ne hareketi durdurması için nota verdi. Bâb-ı Âli'den cevap gelmeyince Viyana'dan İstanbul'a özel elçi gönderilerek küçük değişiklikler yapılmış yeni bir nota verildi ve notada sunulan dört günlük süre biterken Bâb-ı Âli, notayı kabul etmek zorunda kaldı. Çünkü Rusya İmparatorluğu ile savaş kapıdayken bir de Avusturya-Macaristan ile gerilim yaşamayı göze alamazdı. Ömer Lütfi Paşa'nın yürüttüğü başarılı hareketle isyan zaten büyük ölçüde bastırılmıştı. Buna rağmen Karadağ'a herhangi bir yaptırım uygulanmadan, hareket öncesi koşullara dönmek şartıyla barış yapıldı. Böylece Karadağ, devlete çıkarttığı askeri masraflar için bir bedel ödemiyor, ayrıca Rusya dışında yabancı bir devletin dış siyasetine de konu oluyordu. Prens Danilo, Kırım Savaşı sürecinde İngiltere,

¹⁰⁵ İbrahim Yılmazçelik ve Ali Gökçen Özdem, "Düvel-i Muazzama'nın Karadağ Üzerinden Osmanlı Devleti ile Mücadeleleri ve Bunun Günümüze Yansımaları", **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, 2013, ss.15-17.

Fransa ve Avusturya-Macaristan devletlerinin pozisyonuna uygun olarak, Rusya'dan gelen yardım talebini reddetti. Fakat Paris görüşmeleri sırasında bunu yaparken beklediği karşılığı göremeyecek, toprak kazanma ve bağımsızlık gibi istekleri ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile mümkün olacaktı.¹⁰⁶

1.3 Kırım Savaşı: Tarihsel Arka Plan, Gelişme ve Sonuç

Rusya İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti'nin varlığına son vererek Boğazların kontrolünü ele geçirip Akdeniz'e inme hedefi, Rusya'nın ilk imparatoru I. Petro (Büyük Petro) döneminde ortaya çıkmış, halefleri de bu hedefin takipçisi olmuşlardır. 1762'de Rusya İmparatoriçesi olan II. Yekaterina, bu amaç doğrultusunda 1768'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş ve o döneme kadar Osmanlı'ya tâbi olan Kırım'ın bağımsızlığını kabul ettirmişti. Ayrıca 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya Karadeniz'de savaş gemisi inşa etme ve İngiltere ile Fransa'ya verilmiş kapitülasyonlardan yararlanma hakkı elde etti. 18. yüzyılın geri kalanında Osmanlı-Rus ilişkileri; 1783'te Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı, 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda ilhakın Osmanlı tarafından kabulü şeklinde seyretti.¹⁰⁷

18. yüzyılın son çeyreğinde dikkat çeken bir unsur da İngiltere'nin Rusya'ya yönelik dış politikasıdır. İngiliz diplomasisi, bu yüzyılda yükselen Rusya ile kazançlı ticari ilişkiler geliştirilebileceği, Osmanlı-Rus Savaşları'ndan Rusya'nın zaferle çıkmasından İngiltere'nin çıkar sağlayabileceği fikirleri ile hareket etmişti. Fakat İmparatoriçe II. Yekaterina, yalnızca Karadeniz'e çıkmakla yetinmiyordu. "Grek Projesi" olarak bilinen, İstanbul merkezli bir Hristiyan devleti kurma ideali peşindeydi. Hatta bu yüzden ikinci erkek torununa "Konstantin" adını koymuştu ki bu isim ancak bu tarihten sonra Romanovlar arasında görülmeye başlanacaktı. Rusya'nın Karadeniz kıyılarına kesin olarak

¹⁰⁶ Abdullah Saydam, "Ömer Lütfi Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:34, İstanbul, 2007, s.75; Yılmazçelik ve Özdem, "Düvel-i Muazzama'nın Karadağ Üzerinden Osmanlı Devleti ile Mücadeleleri ve Bunun Günümüze Yansımaları", ss.17-19.

¹⁰⁷ Erdoğan Keleş, "Kırım Savaşı (1853-1856)'nda Karadeniz ve Boğazlar Meselesi", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Cilt:23, Sayı:23, 2008, (Karadeniz ve Boğazlar Meselesi), ss.150, 152-154.

yerleşmesiyle İngiltere, dış politikasında keskin bir dönüş yapmış ve 19. yüzyılın da büyük bölümünde sürdüreceği Osmanlı'yı himaye politikasını uygulamaya koymuştu.¹⁰⁸

Öyle görünüyor ki deniz ticaretinin egemen gücü İngiltere, doğuda yeni bir imparatorluğun yükselişindeki fırsatları ve tehlikeleri görmekte gecikmemişti. Rusya'nın Karadeniz'e inerek Boğazları ve dolayısıyla İngiltere'nin ticaret yolu olan Akdeniz'i tehdit eder hale gelmesi İngiltere'yi alarma geçirmişti. Osmanlı-Rus ilişkilerinde bu tarihten sonraki neredeyse hiçbir nokta İngiltere'nin müdahalesinden bağımsız olmayacaktı. İngiliz diplomasisi her olayda bu iki devletten en az birinin politikalarında etkileyici ve hatta belirleyici olacaktı.

Rusya İmparatorluğu'nun, İmparator I. Pavel (1796-1801), I. Aleksandr (1801-1825), I. Nikolay (1825-1855) dönemlerinde de gerek savaş gerekse barış ve himaye anlaşmaları yoluyla Balkanlar ve Boğazlar üzerindeki nüfuzunu artırma politikası varlığını sürdürmüştür. 1798'de Napolyon'un yayılmacılığına karşı Osmanlı ve Rusya anlaşmış; 1807 ve 1808 yıllarında ise Rusya ve Fransa hükümdarları -sonuçsuz kalacak olsa da- Osmanlı'nın taksimine yönelik anlaşmalar yapmıştı. Napolyon'un yenilgisi ve Viyana Kongresi'nden sonra Rusya, Balkan Hristiyanlarını koruma politikasını sürdürmüş, Yunanistan'ın bağımsızlığı meselesinde İngiltere ve Fransa ile iş birliği yapmıştı.¹⁰⁹

1848 yılında, Avrupa ihtilaller silsilesiyle sarsılırken Avusturya'da da Macarlar bağımsızlık hedefi ile ayaklandılar ve ayaklanma Rusya İmparatorluğu'nun müdahalesi ile bastırıldı. Kanlı çatışmalar sonucu yenilen asiler gruplar halinde Osmanlı Devleti'ne sığınmaya başladı. Dalga dalga gelen sığınmacılar arasında ayaklanma önderleri ve üst rütbeli kişiler de mevcuttu. 1848'de Eflak-Boğdan'da ayaklanmalar çıkıp Rus orduları bölgeye girdiğinde Bükreş'e gönderilen Fuad Efendi hala orada yetkiliydi. Fuad Efendi, tıbbiyeden mezun olmuş ve buradaki eğitimi boyunca Fransızca öğrenmiş, Trablusgarp'ta

¹⁰⁸ Nicholas V. Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi**, çev. Figen Dereli, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2016, s.277; Keleş "Karadeniz ve Boğazlar Meselesi", ss.152-154.

¹⁰⁹ Taha Niyazi Karaca, "Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri", **Türk-İngiliz İlişkileri Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2020, ss.16-17; Keleş, "Karadeniz ve Boğazlar Meselesi", ss.154-157.

bir süre görev yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Bâb-ı Âli'nin tercüme kalemine girmişti. Devletin İngiltere, İspanya ve Portekiz'de elçi olarak görev yapan Fuad Efendi, yurda döndükten sonra Eflak-Boğdan geriliminin çözümünde görevlendirilmişti.¹¹⁰

Fuad Efendi, Macarların geniş kitleler halinde Osmanlı topraklarına ilticasına izin verdi. Çünkü Rus birlikleri tarafından takip edilen Macarların, çaresiz kalmaları durumunda Osmanlı topraklarına çatışarak girme girişiminde bulunacaklarını öngörmüştü. Konuya dair sadaret makamından talimat istediğinde sadareten, mültecilerin silahsızlandırılması koşulu ile kabul edilmesi cevabı geldi. Ayrıca devletin Rusya ve Avusturya'ya karşı tutumunun belirlenebilmesi için Hariciye Nazırı Âli Paşa, İngiliz ve Fransız elçileri ile görüştü. Nihayetinde mültecilerin iade edilmemesi konusunda bu iki devletten destek gören Bâb-ı Âli, Rusya ve Avusturya karşısında bu tutumu sürdürebildi. İngiltere ve Fransa'nın desteği sağlandıktan sonra Fuad Efendi Petersburg'a olağanüstü yetkili büyükelçi olarak gönderildi. Petersburg'da Fuad Efendi'nin, İstanbul'da Sadrazam Mustafa Reşid Paşa ve Hariciye Nazırı Âli Paşa'nın çabaları sayesinde Rusya ile bir uzlaşmaya varıldı. Osmanlı Devleti sınırları içindeki mülteci kamplarında kalan bazı isimler önce Varna'ya nakledilecek ve sonra Malta'ya gönderilecekti. Bu süreçte Müslüman olup Osmanlı tebaası haline gelenlere ise dokunulmayacaktı. Bu noktada gelen mültecilerin Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine katkı koyduğunu söylemek gerekir. Aralarında subay, doktor, mühendis ve bilim insanı olan mülteciler bu tarihten sonra bilgi ve yeteneklerini Osmanlı Devleti için kullandılar.¹¹¹ Tabii burada belirtmek gerekir ki söz konusu uzlaşma, Rusya'nın meseleyi kapatması değil savaş meydanında çözmek üzere ertelemesiydi. Fakat Rusya, 1848 İhtilalleri sürecinde Avusturya'ya verdiği desteğin karşılığını bulamayacaktı.

¹¹⁰ Gümüş, "1848 Mülteciler Meselesi", s.260; Orhan F. Köprülü, "Fuad Paşa, Keçecizade", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:13, İstanbul, 1996, s.202.

¹¹¹ Sevim Binici, "1848/49 Macar Bağımsızlık Harekatı İçerisinde Osmanlı Devleti'nin Rolü", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:11, Sayı:55, 2018, ss.242-243; Gümüş, "1848 Mülteciler Meselesi", ss.266-268.

1840'lar boyunca Kutsal Mezar Kilisesi ve Macar mülteciler meselesi gibi konularda tansiyonu yükseltmiş olan Rusya İmparatorluğu, 1850'lere gelindiğinde, bu agresyonun bedelini Avrupalıların ve Osmanlı'nın karşısında tamamen yalnız kalarak ödeyecekti ve bu yalnızlığın sonuçları Rusya'yı hem içeride hem de dışarıda büyük değişikliklere mecbur bırakacaktı.

İmparator I. Nikolay'ın büyük başarı beklentileriyle çıkardığı savaş, Rus ordularının Eflak-Boğdan'a girmesi ile başladı. Ruslar bu hamleden sonra bölgede bir Slav ayaklanmasının çıkışını, Sultan Abdülmecid'in ise geri adım atıp kendileri ile görüşmeyi talep etmesini beklerken Sultan'ın Eflak-Boğdan'ın derhal boşaltılması yönündeki talebiyle karşılaştılar. Bir yandan da I. Nikolay'ın, birlik olabileceklerini asla düşünmediği İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı korumak için donanmalarını Marmara'ya göndermek konusunda anlaştılar.¹¹²

Rusya'nın kara ordusu 1854'te Balkanlarda İsakça, Tulça ve Maçın kalelerini zapt etti. Aynı yılın Mart ayında İngiltere ve Fransa, Rusya'ya resmen savaş ilan ettiler. Ayrıca Haziran ayında Avusturya da Rusya'ya nota vererek Eflak-Boğdan'ı boşaltmasını istedi. İmparator I. Nikolay, Avusturya'yla da savaşa girmeyi göze alamadı. Zaten Balkan cephesindeki Silistre kuşatması ağır kayıplarla sonuçlanmıştı ve Rus orduları Tuna Nehri'nin kuzeyine çekilmişti. Karadeniz'deki Rus filosunun Sinop limanına bir baskın yaparak buradaki Osmanlı donanmasını imha etmesinden sonra ise, İngiltere ve Fransa'nın donanmaları hızla harekete geçtiler ve Karadeniz'e girdiler.¹¹³

Avusturya'nın bu noktada gösterdiği tavır, Bâb-ı Âli tarafından sevinçle karşılanmıştı. Sadaretten Viyana Sefareti'ne “...mesele-i mevcudenin hal-i hazırı üzerine Avusturyalının nasıl etvar ve efkarda bulunacağına ve Avusturya kabinetosuyla Rusyalı beyinde tedavül iden evrakın suretleri canib-i sefarete irsal olunacağından bu hususta onlardan malumat alınacağına dair umur-ı ecnebiye nezaretinin tebliğgatını ve düvel-i müttefika asker ve donanmasının teşebbüsât vakalarından dolayı bir haber-i meserret zuhuruna terki olunmakta

¹¹² Şirokorad, **Osmanlı-Rus Savaşları**, ss.359-361.

¹¹³ Vernadsky, **Rusya Tarihi**, s.270; Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss.73-74; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.254-255.

*Rusya askerinin Boğdandan çekilmekte ve Avusturya askerinin Boğdana dahi girmekte bulunduğunu...*¹¹⁴ içeren resmi beyanda Rus askerinin Boğdan'dan çekildiği ve Avusturya askerinin bölgeye girdiği bildiriliyor, Rusya'nın mevcut durumunun sürmesinin istendiği belirtiliyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti müttefiklerinin girişimlerinin yakında zaferle sonuçlanacağına inanıldığı bildiriliyordu.

Rusya için işlerin yolunda gittiği tek yer Kafkasya cephesiydi. Rus birlikleri 1854 yılı boyunca Osmanlı birlikleriyle girdikleri muharebelerde üstünlük sağlamışlardı. 1855 Ekim'inde aylar süren kuşatma sonucu Kars'ı ele geçirdiler. Fakat Osmanlı kuvvetlerinin şehri teslim etme şartları olan esir Osmanlı subaylarının kılıçlarının alınmaması, Osmanlı ordusunda çalışmış Polonyalı ve Macar asilerin serbest bırakılmasını kabul ettiler. Kars'ın ele geçirilmiş olması Ruslara Erzurum yolunu da açıyordu fakat kış bastırmak üzere olduğundan Ruslar ele geçirdikleri mevzileri güçlendirip ana kuvvetleri kışlalara geri gönderdiler.¹¹⁵

Avusturya İmparatorluğu, Rusya'nın Balkanlardaki gerilemesini kalıcı kılmak için İngiltere ve Fransa ile görüşmelere başladı. Ağustos 1854'te üç devletin temsilcileri Viyana'da bir araya gelerek dört temel nokta belirledi. Bunlar; Eflak-Boğdan'ın güvenliğinin Avrupalılarca garanti altına alınması, Tuna Nehri'nde seyrüsefer serbestliği, Osmanlı tebaası olan Ortodoksların haklarının Osmanlı Sultanı tarafından korunması ve Boğazlar Sözleşmesi'nin güncellenmesiydi. Rusya İmparatorluğu, bu dört noktayı kabul etmeyince İngiliz ve Fransız donanmaları Rusya'nın Karadeniz'deki donanma üssü olan Sivastopol'u hedef aldılar. Kırım'a çıkan müttefik orduları kendilerini karşılayan Rus birliklerini ağır bir yenilgiye uğrattı ve Sivastopol'u kuşattı. Kuşatma sürerken yaşlı İmparator I. Nikolay 1855 yılının Mart ayında hayatını kaybetti. Yerini alan oğlu II. Aleksandr için ise savaşın seyrini değiştirmek imkansız gibiydi. Aynı yılın Eylül ayında Sivastopol şehri düştü ve Rusya için yenilgi kesinleşmiş oldu. Savaş boyunca tarafsız kalmış gözükten Avusturya ve

¹¹⁴ BOA, A.}MKT.UM.. 169/52 (31.10.1854).

¹¹⁵ Şirokorad, *Osmanlı-Rus Savaşları*, ss.390-400.

Prusya'nın temsilcileri Rusya ve müttefikler arasında barış elçiliğine başladı ve Rusya, Paris'te müttefiklere karşı tek başına masaya oturmak zorunda kaldı.¹¹⁶

Paris Antlaşması; Karadeniz'de savaş gemisi bulundurulmasını yasaklıyordu ve antlaşmaya göre Karadeniz kıyılarındaki tersaneler yıkılacaktı. Osmanlı tebaası Hristiyanların hakları antlaşmada imzası olan devletlerin ortak garantörlüğü altına alınıyordu. Bu konuyla ilgili; barış görüşmeleri sürerken Osmanlı Devleti'nde ilan edilen Islahat Fermanı, devletlerin temsilcileri tarafından olumlu karşılanmıştı. Böylece Rusya'nın Balkan halkları konusunda Osmanlı üzerinde tek başına baskı kurabilmesi engellenmişti. Ayrıca 1841'de kabul edilen Boğazlar Sözleşmesi'nin maddeleri tekrar geçerli kılınıyor, Boğazlar ticaret gemilerine açık hale geliyordu.¹¹⁷ Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni himaye politikalarının doruk noktasını teşkil ediyordu. 1856'da İngiltere ve Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca Rusya karşısında edindikleri en güçlü pozisyonda duruyorlardı.

Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu'nun 1856 öncesi ve sonrasında milliyetçi isyanlara karşı takındıkları tavır dikkat çekicidir. İmparator I. Nikolay döneminde (1825-1855) Rusya İmparatorluğu, milliyetçi hareketlere karşı reaksiyoner bir tutum izlemiş, 1830'larda kendi egemenliği altındaki Polonya'da başlayan ayaklanmayı şiddetle bastırmış ve Polonya'ya tanınan hakları ilga etmişti. 1848'de benzer şekilde Avusturya İmparatorluğu topraklarına girip Macar bağımsızlık hareketini sindirmişti. 1848'de Rusya'nın takındığı tavır böyleyken Osmanlı Devleti, Macar ihtilalcilere yardım edip onları Rus ordularının elinden kurtarmıştı. Osmanlı Devleti'nin Avusturya'yı tehdit eden milliyetçi bir harekete yaklaşımı ile 1855'te tahta çıkan İmparator II. Aleksandr'ın, milliyetçilik karşısında babası kadar sert bir tavır almayışı, konuya pragmatik yaklaşımı birbirini andırmaktadır. Tabii iki devletin dış politikalarında belirleyici olan Avrupalıların yaklaşımı incelenince Osmanlı Devleti'nin, iç politikalarının da dış etkiye son derece açık olduğu izlenir.

¹¹⁶ Vernadsky, **Rusya Tarihi**, s. 270; Şirokorad, **Osmanlı-Rus Savaşları**, ss.400-401; Evtuhov ve Stites, **Rusya Tarihi**, ss 65-66.

¹¹⁷ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.260-262.

2. Osmanlı ve Rusya'nın Yeni Politikaları

Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu, modernleşme söz konusu olunca en çok kıyaslanan iki devlet olabilir. Bunun nedenlerinden biri her iki devletin de Batı Avrupalı olmayıp yenileşme süreçlerinde Batı Avrupa'yı örnek almalarıdır. Yine de iki süreç arasındaki farklılıklar, benzerliklerden farklıdır. Burada en çok göze çarpan, Rusya'nın Osmanlı'dan farklı olarak Avrupalı olmak amacını gütmesi; Osmanlı'nın ise iç sorunlarından kaynaklı bir modernleşme süreci yürütürken Avrupalılaşmasıdır.¹¹⁸

Rusya İmparatorluğu'nda modernleşme süreci, Büyük Petro döneminde, doğrudan onun eliyle başlamıştır. “İmparator” ünvanını ilk kullanan Rusya hükümdarı olan I. Petro, 1697 yılında “Büyük Sefaret” diye bilinecek olan bir Avrupa gezisi yapmıştı ve “Büyük Sefaret” bir Rusya hükümdarının barışçıl amaçlarla Rusya dışına ilk çıkışıydı. Barışçıl amaçlarla ülke dışına çıkan ilk Osmanlı padişahı ise Sultan Abdülaziz'di ve III. Napolyon'un daveti üzerine Fransa'ya gittiği yıl 1867 idi.¹¹⁹ Aradaki yüz elli yılı aşkın zaman farkı Avrupa modernleşmesi takip edilirken de kendini göstermiş olmalıdır. Rusya İmparatorluğu, Büyük Petro'dan beri Avrupalılaşmaya çalışan bir devletken Osmanlı Devleti, ancak 19. yüzyılda başlayan yıkılışı durdurmak için Avrupa'yı örnek alarak ıslahatlar gerçekleştirmeye “razı oluyordu”.

Büyük Petro'nun söz konusu geziyi tamamlamadan Rusya'ya dönmek zorunda kalmasının sebebi ise *streltsi* adı verilen Rusya İmparatorluğu hassa alayının isyanıydı. Hükümdarın ülkeye döndükten sonraki ilk adımı isyanı bastırmak, sonra da bu *streltsin*in yerini alacak askeri birimler kurmak olacaktır. Modernleşme süreçlerindeki en büyük benzerliklerden biri burada ortaya çıkar. Hem Osmanlı hem Rusya'da bu süreç orduda başlamıştır. Her iki ülkede de hükümdarlara bu adımı attıran unsurlar düşman devletler karşısında alınan yenilgiler ve ordu içinde çıkan isyanlar olmuştur. İki devletin askeri reformlarını

¹¹⁸ Kezban Acar, “Osmanlı ve Rus Modernleşmesine Dair Bazı Görüşler”, **Muhafazakar Düşünce**, Cilt:4, Sayı:16-17, 2008, ss.60, 62.

¹¹⁹ Robert K. Massie, **Büyük Petro**, çev. Hakan Arabacı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, ss.187-188.

gerçekleştirmeleri arasında yaklaşık yüz yılı aşan bir zaman aralığının olması, Rusya'yı askeri teknoloji konusunda üstün kılmıştır.¹²⁰

İki devletin modernleşme süreçlerindeki bir başka benzerlik, bu süreçlerin merkezi otoriteye rağmen değil aksine merkez eliyle başlatılmış olmasıdır. İki tarafta da yeniliklerin amacı düzeni değiştirmek değil güçlendirmektir. Ayrıca iki devletin hükümdarlarının da reform sürecinde eski düzen ordularını alt etmesi gerekmişti.¹²¹

Osmanlı ve Rusya'nın modernleşme süreçleri ayrı ayrı ele alındığında benzerlik gösterse aynı zaman dilimlerindeki konumlarına bakıldığında farklılıkların da bir o kadar fazla olduğu görülür. Özellikle 18. yüzyıl incelendiğinde Osmanlı Devleti, gerilemiş dönemine girmiş ve eski durumuna dönmenin yollarını arıyordu. Rusya içinse yükseliş süreci devam etmekteydi. Ayrıca Osmanlı Devleti, Avrupa karşısında toprak kaybetmeye başlamış ve kendini koruyabilmek için modernleşmeye çalışıyordu. Rusya ise Avrupalılar arasında yer edinmek ve Avrupa'da var olmak amacıyla yenileşiyordu.¹²²

18. yüzyıl, Rusya için devlet otoritesinin merkezileşmesi ve -Osmanlı Devleti'nden farklı olarak- dini kurumların tam anlamıyla devlet dairesi haline geldiği bir dönemdi. 1721 yılında Büyük Petro, Patriklik kurumunu ilga edip yerine merkezden atanan memurlarca yönetilen "En Kutsal Sinod"u kurmuştu.¹²³ 19. Yüzyılda özellikle I. Nikolay ve III. Aleksandr dönemlerinde Ortodoksluk devletin resmi ideolojisi ve Balkanlarda yayılma aracı olarak tekrar önem kazandı. Yine de hiçbir zaman devlet politikalarının belirleyicisi olmadı. Ancak yayılmacı politikaların uygulanmasında kullanılan bir araç olmaya devam etti.¹²⁴

Sultan II. Mahmud dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde ise ulema içinden seçilen Şeyhülislam, Rusya'daki mevkidaşlarından daha yetkiliydi. Fetva ile divan ve sadrazamın kararlarına etkide bulunabilirdi. Hatta

¹²⁰ Murat Belge, "Modernleşme: Türkiye ve Rusya", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt:3, (ed. Tanıl Bora, ed. Murat Gültekinil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.44.

¹²¹ Acar, "Osmanlı ve Rus Modernleşmesine Dair Bazı Görüşler", s.66.

¹²² Belge, "Modernleşme: Türkiye ve Rusya", s.46.

¹²³ Hosking, **Rusya ve Ruslar**, s.278.

¹²⁴ Acar, "Osmanlı ve Rus Modernleşmesi", ss.71-72.

Şeyhülislam ve Yeniçeri Ocağı padişaha karşı uzlaştığında tahtın el değiştirmesine sebep olabilirdi.¹²⁵

18. yüzyıl sonlarında iki devletin hükümdarlarının Avrupa'dan haber alma kaynakları da birbirinden farklıydı ve bu durum Fransız İhtilali'ne yaklaşımlarını da farklılaştırmıştı. Sultan III. Selim, çağdaşı olan Fransa Kralı XVI. Louis ile haberleşirken, aynı dönemde Rusya İmparatoriçesi II. Yekaterina Diderot gibi aydınlanmacılarla mektuplaşıyordu. Böylece II. Yekaterina, Fransız İhtilali'ne sebep olacak fikirleri daha gelişme döneminde tanımış ve Rusya'ya girmesini önlemişti. Fakat Sultan III. Selim, ihtilali Fransa'nın iç meselesi olarak görme eğilimindeydi.¹²⁶

Yekaterina'nın Aydınlanma'ya karşı aldığı duruşu torunları I. Aleksandr ve I. Nikolay da sürdürdü. Özellikle I. Aleksandr döneminde Napolyon'a karşı kazanılan zaferden sonra İmparator, kendini Avrupa'nın ihtilalci fikirlere karşı koruyucusu addetmeye başladı. 1815 yılında toplanan Viyana Kongresi'nde Rusya İmparatorluğu, Avusturya ve Prusya ile beraber "Kutsal İttifak"ı kurmuştu ve bu ittifak, kongre sonrasında da Avrupa siyasetinde önemli rol oynadı.¹²⁷

İmparator I. Aleksandr, kazanılan zafere kutsallık atfederken Rusya ordusu içindeki subaylar Avrupa'da gördüklerinden etkilenmişlerdi ve Rusya'da idari değişimin gerekliliği fikri ortaya çıkmıştı. Özellikle, hala devam eden serflik düzeni eleştirilerin ana hedefiydi. Fakat otokrasi düzeninde bu fikirler açıkça ifade edilemeyeceğinden ordu içinde gizli örgütler kurulmaya başlandı. İhtilal yanlısı olan ve mevcut rejimi zorla devirmeyi hedefleyen bu örgütler hakkındaki haberler I. Aleksandr'a ulaştığında kendisi bunu çok önemsemedi. Sonradan "Dekabristler" olarak anılacak ihtilalciler 1825 yılında I. Aleksandr ölüp yerine kardeşi Nikolay geçerken başkentte bir ayaklanma başlattılar. Merkeze sadık kalan topçu birliklerinin ateşiyle dağıtılan ve başarıya ulaşamayan bu ayaklanma I. Nikolay'ın hükümdarlık anlayışında ve yönetme şeklinde epey etkili olmuştu. Yeni imparator, tahtta kaldığı yaklaşık otuz yıl

¹²⁵ Karal, **Osmanlı Tarihi V**, ss.3-4.

¹²⁶ Acar, "Osmanlı ve Rus Modernleşmesine Dair Bazı Görüşler", ss.67-68.

¹²⁷ Erkan, "Rus Modernleşmesinde Batı Karşıtlığı", s.59; Kurat, **Rusya Tarihi**, s.330.

boyunca aydınlanma karşıtlığı ve otokrasinin en büyük savunucularından biri olacaktı.¹²⁸

Fransız İhtilali ve Napolyon Savaşları'nın Rusya'da yarattığı etki buydu. Osmanlı Devleti için ise ihtilalin patlak vermesi ve Avrupa'nın gözünü Fransa'ya çevirmesi soluk almak için bir fırsat oldu. 1787'de başlamış olan Osmanlı-Rus savaşı Osmanlı'yı çok zor durumda bırakmıştı ve ancak ihtilal başlayınca İngiltere'nin tavsiyeleri ile 1792'de barış yapılmıştı. Sultan III. Selim savaşta alınan ağır yenilgilerden sonra başta ordu alanında olmak üzere ıslahatların zorunlu olduğuna karar vermişti.¹²⁹

Yeniçeri ve ulemanın devlet içindeki gücünü azaltmak; ulema yerine sivil bir aydın takımı, yeniçerilerin yerine ise daha modern silahlar kullanabilen disiplinli bir askeri birimi kurmak isteyen Sultan III. Selim'in çabaları hedeflenen sonuçlara ulaşamadı. Nizam-ı Cedid ortalarında görev verilen yeniçeri ağaları yeni koşul ve kurallara uymayı reddetmişti. Ayrıca 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı ile ekonomi ağır darbe almıştı. Bu yüzden Nizam-ı Cedid'e gelir olacak İrad-ı Cedid hazinesi açılmış ve bu hazinenin dolması için ek vergiler getirilmişti. Yeni vergiler yüzünden halk da geçim sıkıntısı çekmeye başlamış, dolayısıyla Nizam-ı Cedid hem asker hem de halk içinde tepki çekmişti. 1807 yılında Boğazda birkaç yüz yamağın başlattığı isyan kısa sürede halktan destek görerek büyüdü ve Nizam-ı Cedid uygulamasının son bulması, Sultan III. Selim'in tahttan inmesi ve Nizam-ı Cedid uygulamasını yürüten devlet erkanının idam edilmesiyle sonuçlandı.¹³⁰

Sultan III. Selim'in ulaşamadığı hedeflere kendisinin yeğeni olan Sultan II. Mahmud büyük oranda ulaşmıştı. II. Mahmud'un saltanatı sırasında (1808-1839); Sened-i İttifak ile merkeze kabul ettirilmiş âyan yetkileri tekrar sınırlandırıldı, Yeniçeri Ocağı ilga edildi, sadrazamlık ve diğer yönetim tabakalarına saray içinde yetişen devşirmeler değil halkın içinden ileri gelenler

¹²⁸ Kurat, **Rusya Tarihi**, ss.331-339; Acar, **Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya**, ss.220-223.

¹²⁹ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, ss.91-92.

¹³⁰ Hilal Turan, "III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı'da Yeniden Yapılanma Hareketleri", **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:11, Sayı:2, Aksaray, 2019, (III. Selim'den Tanzimat'a), ss.38-39; Kemal Beydilli, "Nizam-ı Cedid", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:33, İstanbul, 2007, ss.176-177.

yerleştirilmeye başlandı, böylece ulemanın merkez üzerindeki etkisi azaldı. Kısaca ordu modernleştirilirken bürokrasi sivilleşti. Ordunun modernleşme süreci mühendislik ve tıp alanında da ilerlemeyi gerekli kılıyordu. Bu yüzden Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye kurumları açıldı. Bu alanlarda eğitim, dönemin küresel dili olan Fransızca dilinde verilmeye başlandı ve ilk defa Avrupa'ya öğrenci gönderildi.¹³¹

19. yüzyılın ilk yarısında, özellikle I. Nikolay'ın yönetimi sırasında Rusya İmparatorluğu, Avrupalılaşma sürecini terk ediyor ve Rusya'da eğitim, ordu, iktisadi faaliyetler geri kalmışlığını sürdürüyordu. Osmanlı Devleti ise II. Mahmud'un ve halefi Abdülmecid'in saltanatları boyunca pek çok köklü yenilik yaşadı. Kırım Savaşı sırasında Avrupalıların tuttuğu saflar bu iki devletin dünya siyasetinde aldıkları konumların sonuçlarıydı. Savaştan büyük bir darbe alan Rusya İmparatorluğu, dar maddi olanaklarla geniş çaplı reformlar yaşamak zorunda kalırken; Osmanlı Devleti, hem Avrupa devletleri arasındaki yeni yerini kaybetmemek için hem de Tanzimatla kısmen sağlanan iç istikrarı sürdürebilmek için yenileşme hareketlerini sürdürmeye gayret edecekti.

2.1 “Kurtarıcı Çar”: II. Aleksandr

Rusya İmparatoru II. Aleksandr, 1855 yılında tahta çıktığında Rusya için köklü değişimlerin zorunluluğu artık tartışılmazdı. Tahta çıktığında Kırım Savaşı sürmekteydi ve yeni imparator teslimiyete hemen razı olmadı. Fakat Sivastopol'un düşüşü mağlubiyeti kesinleştirdi ve 1856'da imzalanan Paris Antlaşması ile Rusya, Balkanlarda Tuna'nın kuzeyine geri döndü. Ayrıca Karadeniz, hem ticaret hem savaş gemilerine kapalı, silahsız bir hale getirildi. Rusya ordularının Kırım'da müttefikler karşısında aldığı yenilgi, hem ordunun teknolojik geri kalmışlığını hem de devletin uzun süreli bir savaşı sürdürebilecek ekonomik gelişmişlikten yoksun olduğunu gösterdi.¹³²

Kırım Savaşı, Rusya açısından askeri bir fiyasko olmasının yanı sıra, devletin siyasi ve idari yapısını da derinden etkiledi. Özgür vatandaş statüsüne

¹³¹ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, ss.184-185; Turan, “III. Selim’den Tanzimata”, s.40; Kemal Beydilli, “Mahmud II”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:27, Ankara, 2003, ss.354-355.

¹³² Acar, *Ortaçağ’dan Sovyet Devrimi’ne Rusya*, ss.247-249.

sahip olmayan pek çok köylü, savaşı özgürlüklerini kazanma şansı olarak gördü ve cepheye akın etti. Ayrıca alınan ağır yenilgi, ülkede mutlak monarşi karşıtı fikirlerin savunucularının çoğalmasına yol açtı. Rusya'nın Panslavistler, Dekabristler, Batıcılar gibi birbirinden farklı entelektüel çevreleri de serflikin ilgasının bir zorunluluk olduğu konusunda hemfikirdi. İmparator II. Aleksandr, başta serflik düzeninin ilgası olmak üzere idari, ekonomik ve askeri reformlar gerçekleştirme yoluna gitti. Fakat Kırım Savaşı'nın ekonomiye vurduğu darbe yüzünden bu reformlar zor koşullarda gerçekleştirildi ve istenen sonuç tam olarak alınamadı.¹³³

1861 yılında yürürlüğe giren Toprak Reformu ile tüm Rusya'da serflik ilga edildi. Köylüler resmi olarak özgürleşti fakat toprak sahiplerinin serfler üzerindeki hakları köy komünlerine devredildi. Köylüler, hizmetinden azat edildikleri toprak sahiplerinden aldıkları toprak için onlara para ya da iş gücü olarak ödeme yapmak zorunda kaldı. Devlet aristokratlara, köylülere verdikleri toprağın maddi karşılığının %80'ini ödedi. Geri kalan ve köylünün ödemesi gereken pay 49 yıllık takside bölündü ki bu durum köylülerin çoğunun ömrünün sonuna kadar yine toprak sahibi için çalışması demekti. Yani uygulamaya tâbi tutulan ilk neslin ekonomik bağımlılığı devam ediyordu. Yine de düzenlemeler, Rusya'da kendini geçindiren ve yöneten özgür çiftçi profilinin yaratılmasında önemli bir adımdı. Önceden yasal olarak toprak sahibine bağlı olan serfler artık vatandaşlık statüsüne sahipti.¹³⁴

Ayrıca bu noktada artık özgür olan köylülerin nasıl geçineceği ve idare edileceği sorunu çıktı ve devlet çözümü *zemstvo* denen yerel yönetim birimleri kurmakta buldu. *Zemstvo* ismi “zemlya” (toprak) kökünden geliyordu ve tarımsal üretim yapılan toprakların sakinlerinden oluşturulan bu birimler köylülerin yönetiminde söz sahibi olduğu verimli üretim ve vergi toplama mekanizmaları haline geldiler. Ayrıca *zemstvolar*, yetkili oldukları bölgede yol,

¹³³ Riasanovsky ve Steinberg, **Rusya Tarihi**, s.384; Hosking, **Rusya ve Ruslar**, s.392,396.

¹³⁴ Larisa Zakharova, “The Reign of Alexander II: A Watershed?”, **Cambridge History of Russia**, Volume II, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, ss.602,608; Acar, **Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya**, s.76.

köprü, kilise yapmak; merkez-taşra arasında iletişimi sağlamak; eğitim ve sağlık hizmetlerini organize etmek gibi sorumlulukları vardı.¹³⁵

*Zemstvolar*la alakalı en önemli ayrıntılardan biri, nüfusun ve yöneticilerin çoğunluğunun Rus olduğu bölgelerde kurulmalarıydı. Polonya, Kafkasya ve Baltık gibi bölgelerde *zemstvolar* kurulmadı ve Rus olmayan tebaa yerinden yönetim konusunda ilerleme göstermediler. Çünkü İmparator II. Aleksandr; Kırım Savaşı'ndan sonra sadece askeri ve ekonomik reformların gerekliliğini kavramakla kalmamış, milliyetçiliğin imparatorluğu dağıtması ihtimalini de ciddiye almıştı. Yeniden hatırlamak gerekir ki Osmanlı Devleti ile Rusya İmparatorluğu'nun modernleşme süreçlerindeki benzerliklerden bir tanesi, her iki devletin merkezi otoriteyi pekiştirmeyi ve mevcut rejimi güçlendirmeyi amaçlıyor olmasıydı. Bu doğrultuda, II. Aleksandr'ın serfliğin ilgasını ve *zemstvolar*ın kuruluşunu takip eden reformları arasında yeni eğitim düzenlemeleri yer alıyordu. İlk ve orta öğrenim kurumlarının kapıları eski serfler ve onların aileleri dahil herkese açıldı. Yüksek öğrenim kurumları ise Avrupa'daki üniversiteler model alınarak revize edildi. Sansür gevşetildi, araştırma ve bilgiye erişme özgürlüğünün sınırları genişledi. Fakat bu radikal adımlar, otokrasiyi güçlendirmesi beklenen yeni neslin otokrasiyi sorgular ve suçlar hale gelmesine sebep olacaktı.¹³⁶

1861 Toprak Reformu, köylünün olduğu kadar toprak sahibi soylunun da hayatını etkilemiştir. Reformu takip eden on yıl içinde soyluların toprakları toplamda %10 gibi bir oranda azaldı. Ayrıca soylular toprakları artık özgür köylülere işletmeye başlıyor ve yeni tarzda üretim ilişkileriyle tanışıyordu. Bunun yanında resmî hizmet, ticaret, siyaset ve sanayi üretimi de soyluların ilgilendiği alanlardı. Toprak Reformu ile yerel yönetimlerin önem kazanması ve taşra hayatında belirleyici kararlar alması soylular için siyasette de yeni bir soluk demekti. *Zemstvo* toplantıları, orada yaşayan soylu ve köylülerin beraber katılıp karar aldığı organlardı. Başlangıçta ağır işlese de bu uygulama giderek destek gördü ve hatta -merkezin beklediğinin aksine- taşra aristokratları *zemstvo*

¹³⁵ Evtuhov ve Stites, **Rusya Tarihi**, ss.120-121.

¹³⁶ Hosking, **Rusya ve Ruslar**, s.401,406.

uygulamasına katılıp siyasetin yeni biçimine alıştıktan sonra son kararların merkezi hükümet tarafından alınmasından memnuniyetsizlik duymaya başladılar. Ayrıca serfler özgürleştirilirken aristokratların toprağının onlara devredilmesi uygulaması da aristokraside muhalefete sebep oldu. Çünkü topraktan elde ettikleri zenginliği sürdürmek istiyor, merkezin hedeflediği sanayi atılımlarını yapmaya gönüllü yaklaşmıyorlardı. Böylece ilk defa 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya İmparatorluğu ve Rus aristokrasisi arasında çatlak oluştu.¹³⁷

“Kurtarıcı Çar” olarak adlandırılmış II. Aleksandr dönemi, çözülmeyi bekleyen bunun gibi çelişkilerle başlamıştı. Hem aristokrasi hem de halk içinde gözlemlenen memnuniyetsizliğin bir doğum sancısı mı yoksa yıkımın habercisi mi olduğunu ise yüzyılın geri kalanı gösterecekti.

Rusya’da birbirine girift halde şekillenmiş olan askerlik, idare ve ekonomi sisteminin belkemiği olan serfliği kaldırmak tüm yönetim sisteminde değişiklikleri kaçınılmaz hale getirecekti. Bu yüzden serfliğe dokunmadan önce Kırım Savaşı’nda prestijini yitirmiş ve köhneliği ortaya çıkmış ordunun yeniden yapılanması gerekiyordu. Öncelikle, I. Nikolay döneminde 32 yıl olan askerlik süresinde değişime gidilmesi şarttı. Bu denli uzun bir hizmet süresi askerlik için köyünden ayrılan birinin genelde bir daha dönmemesi demekti ve bu durum da hem tarım iş gücünde yetersizliğe yol açabiliyor hem de firarları artırıp ordunun saygınlığına gölge düşürüyordu. Askerî reformlara ilişkin ilk girişim Kırım Savaşı sırasında muhafız birliklerinin ve bombacıların komutanı olan General Ridiger’den geldi. Ridiger, ordunun zayıflığını; komutada yetenekli kişilerin olmamasına, askerî idarenin fazla merkezî olup subayların kişisel yeteneklerine zarar vermesine ve askerî eğitimin profesyonellik sağlamaktan uzak olmasına bağlıyordu. Ridiger’in sunduğu çözüm; aşırı merkezîleşmeden kurtulmak, birlik eğitimlerinin karakterini değiştirmek, savaş ile ilgili düzenlemeleri yeniden yazmak, subayların gelişim düzeyini yükseltmek, kıdemli subay birliklerini geliştirmek ve sorunları tartışacak bir komisyon kurmaktı. 1855 yılının Temmuz

¹³⁷ Evtuhov ve Stites, **Rusya Tarihi**, ss.124-126; Acar, “Osmanlı ve Rus Modernleşmesi”, ss.76-77.

ayında Ridiger başkanlığında bir komisyon kuruldu. Komisyon üyeleri arasında 1861’de savaş bakanı olacak Dimitri Milyutin ve Mihail Boğdanoviç de vardı.¹³⁸

Milyutin’in amacı, Rusya’nın bilinçli vatandaşlarının asker olarak hizmet ettiği, profesyonel ve donanımlı kişiler tarafından yönetilen bir ordu kurmaktır. Bunu yaparken çoğunlukla Napolyon’un ordusu ve Almanya’yı birleştirecek olan Prusya ordusu model alındı. Değişimine en çok ihtiyaç duyulan alanlardan biri olan askerlik alanında yapılan reformlar, İmparator II. Aleksandr’ın reformları arasında en çok itiraz edilenlerdi ve uygulanması 1874’e kadar ertelenmişti. (Neyse ki söz konusu tarih aralığında Rusya, Polonya ile Kafkasya’daki iç isyanlar ve Orta Asya’daki hanlıklar üzerine açılan seferler dışında bir savaşa girmemişti.) Bunlara rağmen Milyutin, bütün yetişkin erkeklerin askerlik yapması gerektiğine ve görev sürelerinin, üyesi oldukları sosyal tabakaya göre değil eğitim durumlarına göre belirlenmesi gerektiğine yönelik düşünsel bir değişimi gerçekleştirmeyi başardı.¹³⁹

Milyutin’in tasarıları Rusya’da eğitim kurumlarının da değişimini zorunlu kılıyordu. Orduyu oluşturacak askerlerin geldiği tabakanın eğitim alabilmesi için ilkokullar halka açıldı. Ortaöğretim, Yunan ve Latince öğrenilen liseler ve uygulamalı dersler verilen liseler olarak iki bölüme ayrıldı. 1863’te üniversiteler rektör ve dekanların yöneteceği özerk alanlar haline geldi. Ayrıca ilk defa 1860’larda, artık özgür olan eski serfler üniversitelere girebilir oldu. Eğitim alanında yapılan reformları sansür ve medya konusunda yapılan düzenlemeler takip etti. Belirli bir sayfa sayısının altındaki yayınlar sansürden muaf tutuldu. Eğitim alanındaki gelişmelerden sonra Rusya’da okur-yazar oranı artarken yazılı yayın içeriğinin çeşitlenmesi ve genişlemesi önemli bir gelişmeydi. Fakat bu yeni özgürlük alanı daha çok, maddi imkanları yüksek olan basın kuruluşlarına yaradı. Ancak okuyucu kitlesi kazanmak için belli miktarlarda para cezası ödeme riskini almaya gücü yeten kişi ve kuruluşlar bu süreçten fayda ile çıktı. Ayrıca daha uzun vadede, İçişleri Bakanlığı tehlikeli

¹³⁸ Acar, **Ortaçağ’dan Sovyet Devrimi’ne Rusya**, ss.252-253; Zakharova, “The Reign of Alexander II”, s.599; Fuller, “The Imperial Army”, s.540.

¹³⁹ Hosking, **Rusya ve Ruslar**, s.411.

gördüğü yayınlara son verme hakkını elde tutmaya devam ettiğinden, bazı popüler dergiler kapatıldı.¹⁴⁰

Serfliğin ilgası ve yeni yerel yönetim sistemi ile Rusya kırsalında seçimle işbaşına gelen yönetim birimleri kuruldu. Bilinçli yurttaşlarca, adil ve yerinden yönetilen idari birimler kurmaktaki amaç taşra otoritelerini tatmin etmekten çok merkezin yönetim yükünü hafifletmek ve bürokrasideki hantallığa son vermektir. Merkez, *zemstvolarda* az miktarda ödeme karşılığı çalışacak, seçimle iş başına gelecek şehirlilerden ve taşra asillerinden oluşacak yerel yönetim kadrolarına ihtiyaç duydu çünkü bu pozisyonları iyi eğitim almış profesyonel bürokratlarla doldurmak için gereken maddi kaynaklardan yoksundu. Dolayısıyla *zemstvolarda* köylüler genelde sayıca çok az olduklarından bu yeni sistem onların temsil edilmesinden ziyade toprak sahiplerinin idare konusunda deneyim kazanmasına yaradı. Ayrıca hükümet kendi kendini idare etmeye alışacak yerel hükümetlerin bağımsızlaşması ihtimaline karşın bunları başkentteki bakanlıklara bağlı kıldı. Köylere ve küçük kasabalara doktor, öğretmen, veteriner, kâtipler gönderildi ki bunlar doğrudan devletten maaş alan memurlardı. Bu kişiler genellikle kendilerine yeni özgür köylüleri kaldırmak, bilinçlendirmek gibi misyonlar yüklemiş kişilerdi. Fakat görev aldıkları taşradaki ya da genel olarak Rusya'daki sorunları tartışmak için kongre/toplantı almak gibi girişimleri devletin kolluk kuvvetleri tarafından engelleniyordu. Yerel yönetim görevlileri ile merkez arasındaki bu çelişkiler 20. yüzyıl başına kadar sürecekti.¹⁴¹

İmparator II. Aleksandr, serflik sisteminin çökmekte olduğunun farkındaydı ve tabandan bir hareketle sona ermesini engellemek için doğrudan devlet tarafından serfliğe son verilmesinin uygun olacağını henüz hükümdarlığının başlarında belirlemiştir. II. Aleksandr'ın hükümdarlığı sırasında Rusya; ekonomik, idari ve askeri olarak ilerledi fakat atılan adımlar köylülerin huzursuzluğunu dindirmemiştir. Özellikle 1861'de serfliğin ilgasının duyurulmasından sonra, 19. yüzyılın ilk yarısında da sıklıkla görülen köylü

¹⁴⁰ Evtuhov ve Stites, **Rusya Tarihi**, s.123; Hosking, **Rusya ve Ruslar**, ss.405-409.

¹⁴¹ Janet M. Hartley, "Provincial and Local Government", **Cambridge History of Russia**, Volume II, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, ss.451; Hosking, **Rusya ve Ruslar**, ss.401-402.

isyanlarının sayısı iyice artmış ve bu isyanlar devletin silahlı müdahalesi ile bastırılmıştı. Reformların yetersizliği ve taşrada huzursuzluğun artışı Rus gençliği içinde radikal devrimciliği tetiklemişti. *Narodniçestvo* olarak bilinen halkçı hareket, Rusya'nın özgürlük ve gelişiminin otokrasinin yıkılışıyla mümkün olduğuna inanıyor ve metot olarak köylülerin eğitilip örgütlenmesini esas alıyordu. 1873 yılında hükümet, yüksek öğretim imkanları sebebiyle İsviçre'de bulunan Rus öğrencileri Rusya'ya çağırdı. Gelen gençlerden pek çok kişi öğretmenlik, doktorluk, veterinerlik gibi mesleklerini köylerde icra etmek için Rusya'nın taşrasına gitti. Fakat bu gençlerin köylüler arasında yaptıkları imparatorluk karşıtı propaganda karşılık bulmadı. Köylüler kendileri gibi olmayan bu insanlara şüpheyle baktılar ve hatta çoğu zaman onları polise bizzat teslim ettiler. Fakat uğradıkları hayal kırıklığı devrimcileri durdurmuyacaktı. *Narodnik*lerin içinden bir grup, köylülerden aldıkları tepkiden sonra, hükümetin zayıflığını halka bizzat göstermek için hükümeti doğrudan hedef alma yoluna gidecekti. Böylece 1860'larda başlayan radikalleşme 1870'lerde iyice tırmanacak 1881'de İmparator II. Aleksandr'ın bombalı bir saldırıyla öldürülmesine kadar varacaktı.¹⁴²

*Narodnik*lerin üzerlerinde etkisiz kaldığı köylülerin bir kısmı, serfliğin ilgası ve toprak reformlarından sonra köylerinde toprakla uğraşmaktan vazgeçmişti. Çünkü elde ettikleri toprak karşılığında üstlerine bindirilen borçları ödemeleri mümkün gözükmüyordu ve bu yeni ekonomik koşullar altında çiftçilikle hayatta kalamayacaklardı. Bu yüzden 1861'den sonra köyden kente çok geniş çaplı göçler gözlemlenecek ve göç eden köylüler geleceğin Rus proleterlerini oluşturacaktı.¹⁴³

1870 yılında şehirlerde idari sistemi geliştirmek amacıyla Belediye Konsilleri kuruldu. Düzenlemeye göre belediyelerin başkanları seçimle belirlenecek; belediye başkanı ve belediye meclisi su işlerinden, şehir ekonomisinden, park, bahçe, yol, cadde ve bina bakımından sorumlu olacaktı. Fakat tüm bu görevlerin yerine getirilmesinde kullanılacak bütçenin şehir halkı

¹⁴² Ali Gökdül, "1861 Rus Toprak Reformu ve Etkileri", **Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:1, 2017, (Rus Toprak Reformu) s.7; Riasanovsky ve Steinberg, **Rusya Tarihi**, ss.394-397.

¹⁴³ Gökdül, "Rus Toprak Reformu", s.6.

tarafından karşılanacak olması bu reformun *zemstvo* idaresi kadar ilgi görmemesine yol açtı. Ayrıca belediye başkanlığı ve konsil üyeliği sistemi de belli bir miktarda mülk sahibi olmayı gerektiriyordu. Bu sebeplerden dolayı konsiller dar ve zengin grupların egemenlik alanları oldu.¹⁴⁴

Yeni idari sistem farklı tabakalardan insanların iç içe olup yönetime dair söz aldığı kasabalar, köyler ve şehirler yaratırken toplumun farklı tabakaları için farklı usullerle işleyen yargı sisteminde değişimi gerektirdi. 1864 yılında yürürlüğe konan yargı reformuyla sivil mahkemeler ve ceza mahkemeleri halka açık hale geldi. Ayrıca mahkemelerde görev alacak jüri bu reformla halkın her kesiminden insanın seçilebileceği bir organ oldu. Böylece halkın hukuk sistemine katılımı sağlanıyordu. Yine bu reform kapsamında, yeni bir meslek olarak savunma avukatlığı ve avukatları eğitecek bir baro ortaya çıktı. Fakat avukatlar, ifade özgürlüğünden en çok faydalanan ve bu konuda en fazla korunan meslek grubu olduğundan mesleğin kurumsallaşması hükümeti korkuttu ve Petersburg, Moskova ve Harkov'da şubeleri bulunan Baro'nun başka şube açması yasaklandı.¹⁴⁵

Rusya İmparatorluğu, 1856 yıkımından sonra bu tür iç değişimler yaşarken Paris'te kaybettiği devletlerarası prestijini geri kazanmak için bu yeni, modern ve organize bir ülke olmak için attığı adımları dış politika sahnesine de taşımak zorundaydı. Özellikle Balkanlarda, emellerinden vazgeçmesi söz konusu dahi değildi fakat yeni siyasi yaklaşımlara açık olmak zorundaydı.

2.2 Osmanlı Devleti İçin Zaferin Bedeli: Avrupa'nın Islahat Baskısı

1855 yılının sonlarında Kırım Savaşı'nın Rusya'nın yenilgisiyle biteceği ve sona yaklaşıldığı belliyken Avusturya; Osmanlı, İngiltere, Fransa ve Avusturya devletlerinin temsilcilerinin 1855 Nisan'ında Viyana'da belirlediği ve Rusya'nın reddettiği "Dört Nokta"yı tekrar Rusya'nın önüne koydu ve kabul görmediği takdirde Rusya'ya karşı savaşa katılacağına dair ultimatoma verdi. Bu dört nokta; Karadeniz'in silahsız ve tarafsız bir deniz haline gelmesi, Rusya'nın Eflak-Boğdan ve Sırbistan üzerindeki garantörlüğünün ilgası ve bu bölgelerin

¹⁴⁴ Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, ss.254-255; Hosking, *Rusya ve Ruslar*, s.401.

¹⁴⁵ Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, s.255; Hosking, *Rusya ve Ruslar*, ss.403-404.

özerkliğinin -artık Osmanlı Devleti'nin de aralarında olduğu- Avrupalı devletlerin garantörlüğüne alınması, 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi koşullarının devamı, Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim tebaanın haklarının korunacağına garantisiydi. İmparator II. Aleksandr, bir aylık ultiatomun süresinin dolmasına çok az bir zaman kala şartları kabul etti ve ateşkes gerçekleşti.¹⁴⁶

Ateşkes anlaşmasının -ve daha sonrasında Paris Antlaşması'nın- içeriğinde bulunan Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasının haklarının garanti altına alınacağı maddesi Sultan Abdülmecid'in bu yönde düzenlemeler yapmasını şart koşuyordu. Barış antlaşmasından önce ilan edilecek olan Islahat Fermanı'nın hazırlık sürecinde Osmanlı Sadrazam ve Hariciye Nazırı ile İngiltere, Fransa ve Avusturya elçileri de rol aldı. Bu şekilde hazırlanan fermanın içeriğinde; Tanzimat Fermanı ile tanınan bütün hak ve özgürlüklerin geçerliliğinin devamı ve tam olarak uygulanmaları için tedbir alınması, gayrimüslimlerin kendilerine ait ibadethaneleri izin almadan tamir ve tadil edebilmeleri, her din ve mezhepten topluluğun kendi anadilinde eğitim yapabileceği okullar açabilmesi, Müslüman ve gayrimüslimlerin yargı önünde eşit olması, gayrimüslimlerin kendi aralarındaki davaların Patrikhane meclislerinde görülebilmesi, din ve mezhep değiştirmenin tüm yurttaşlar için serbest olması, tüm yurttaşlar için vergi eşitliği gibi maddeler bulunuyordu. Ayrıca her inançtan insanın sivil ve askeri okullarda eğitim alabilmesi, sınır bölgelerinde yaşayan gayrimüslimlerin askerlikten muaf olmaları ve o döneme kadar çoğunlukla Müslümanların çalıştığı devlet dairelerinde gayrimüslimlerin de çalışabilir olması yeni düzenlemeler içinde mevcuttu. Islahat Fermanı, Paris'te barış görüşmelerinin başlamasından kısa bir süre önce Bâb-ı Âli'de okundu ve daha sonra birer nüshası barış görüşmelerine katılan devletlerin temsilcilerine sunuldu. Ferman, Tanzimat Fermanı'ndan farklı olarak özellikle gayrimüslim ve yabancılara dair hükümler içeriyor ve gayrimüslimlerin hakları ile onların temsilcilerinin yetkileri detaylandırılıyordu. Hazırlanışı ve sunumu da bakımından farkları da mevcuttu. Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti görevlileri tarafından hazırlanıp duyurulmuşken Islahat

¹⁴⁶ Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:V, s.240; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.256-258.

Fermanı'nın yazılış aşamasında dahi yabancı elçiler bulunmuştu. Bu yönüyle fermanın ilanı Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nda gördüğü desteğin ve Avrupalı devletler arasına kabulünün bedeli niteliğindeydi.¹⁴⁷

Islahat Fermanı içerik olarak Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki eşitsiz uygulamalara son vererek din, vicdan, hukuk, ordu, vergi gibi alanların hepsinde eşit bir toplum yaratan bir metindi. Tanzimat Fermanı'na kadar Hristiyanlar askere alınmıyordu, Tanzimat ile haraç vergisi kaldırılıp Hristiyanlar için de askerlik zorunluluğu getirilmişti. Fakat hem Hristiyanlar askerlik hayatına alışamadı hem de onların orduda yükselmeleri meselesi netleştirilemedi. Bu yüzden mesele Islahat Fermanı'nda tekrar ele alındı ve “bedel-i nakdî” denen hem Müslüman hem de gayrimüslimlerin askerlik yerine tercih edebileceği bir vergi uygulamasına başlandı.¹⁴⁸

Ferman, devlet memurluğuna alım konusunda da Müslüman ve gayrimüslimleri eşitliyordu. Artık gayrimüslimler de devlet memuru olabiliyordu. Ayrıca memur yetiştirme sürecinin gereği olarak, Müslümanlar gibi devlet okullarına alınabiliyorlardı. Ayrıca her cemaatin, eğitim dili Türkçe olmak şartıyla, kendi okulunu açması da serbest oluyordu. Gayrimüslimler kendilerine yeni tanınan bu haktan faydalandılar ve fermanın ilanından sonra Osmanlı Devleti topraklarında kiliselerin ve gayrimüslim okullarının sayısında artış gözlemlendi.¹⁴⁹

Islahat Fermanı ile idare alanında gerçekleşen değişiklikler arasında eyalet ve liva meclisleri gibi yerel yönetim birimlerinde hem Müslüman hem gayrimüslimlerin bulunması, gayrimüslim cemaatlerin temsilcilerinin Meclis-i Vala'da bulunması ve devletin iç işlerinin yürütülmesinde söz sahibi olması vardı. Böylece gayrimüslim cemaatin yönetime katılmasıyla tebaanın bütünlüğü sağlanmaya çalışılıyordu.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Finkel, **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı**, ss.421-422; Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:V, ss.250-251; Ufuk Gülsoy, “Islahat Fermanı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:19, İstanbul, 1999, ss.186-187.

¹⁴⁸ Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:V, ss.251-252.

¹⁴⁹ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s.119; Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:V, s.252.

¹⁵⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.2

Fermanın ilan edilme amaçları arasında; din, idare, ekonomi, eğitim gibi alanlarda gayrimüslim tebaaya Müslümanlarınkiyle eşit haklar tanıyarak Rusya İmparatorluğu'nun Osmanlı tebaası olan Ortodoksları himaye iddiasını çürütmek de vardı. Bu yönden fermanın yazım ve ilan sürecinin Paris Konferansı'na konu olması tesadüf değildir. Uluslararası bir barış görüşmesinde Osmanlı Devleti'nde yapılacak ıslahatlardan bahsedilmesi ve fermanın birer nüshasının katılımcılara verilmesi, Rusya İmparatorluğu'nun Balkanlardaki amaçlarına ulaşmasındaki engelin büyüklüğünü gösteriyordu. Karşısında sadece Osmanlı Devleti değil, Avrupalı bir ittifak da vardı ve bu ittifak Rusya'nın azınlık hakları argümanıya Avrupalı Hristiyan kamuoyundan destek bulmasını engelliyordu.¹⁵¹

Kırım Savaşı; İngiltere, Fransa, Sardunya devletlerinin Osmanlı Devleti'ni Rusya İmparatorluğu'na karşı savunması, bu üç devletin savaşa Osmanlı müttefiki olarak bizzat dahil olması sayesinde Rusya'nın mağlubiyetiyle sonuçlandı. Fakat 1838 Baltalimanı Antlaşması gibi bir noktadan başlayarak Osmanlı'nın bu yardım için uzun süredir bedel ödediğini söylemek yanlış olmaz.

İngiltere için Osmanlı Devleti; kendisinin Hindistan'a giden ticaret yolunu Rusya'ya karşı koruyan bir bariyerdi. Ayrıca Osmanlı pazarı, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren başta İngilizler olmak üzere Avrupalı sermayedar için önemli bir gelir kaynağıydı. Baltalimanı Antlaşması'nı 1838'de Fransa; 1839'da Hansa Alman Birliği, ABD, Sardunya; 1840'ta İsveç, Norveç, Prusya, Belçika, Hollanda; 1841'de Danimarka ve Toskana ile yapılan anlaşmalar takip etti. İthalata getirilen gümrük vergilerinin düşürülmesi ve ithalatın teşviki Osmanlı ekonomisini dünyanın en liberali haline getiriyordu. Osmanlı bürokratları açısından, liberalleşme ve yabancı yatırıma açılma süreci, Osmanlı'nın Avrupalılar arasındaki konumunu korumaya yardım eden bir faktördü. Zaten Tanzimatçıların ekonomide kapalılık, korumacılık gibi ilkeleri yoktu ve devletin bütünlüğünü korumak için geliştirdikleri programlar çoğunlukla devletin kapitalist dünya ekonomisine açılmasını içeriyordu. Bu sebeplerden Osmanlı'nın Tanzimat ve Islahat süreçleri Avrupalılar tarafından

¹⁵¹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:V, s.249.

desteklenmekteydi. Fakat özellikle 1856 yılından sonra ekonomik açılmayı kontrol altında tutmak giderek zorlaştı. 1850 ve 1852 yıllarında Avrupa pazarından borç almayı öngören iki anlaşma Bâb-ı Âli tarafından onaylanmadan geri dönmüştü. Ancak Kırım Savaşı gibi Rusya'nın doğrudan Osmanlı varlığını tehdit ettiği bir gündemde savaş giderleri ödenemeyince ilk defa 1856'da dış borçlanma gerçekleşti. Aynı sene, Avusturya Osmanlı'ya mali bir danışman gönderdi. 1858'de İngiltere ve Fransa temsilcileri de bu örneği izledi ve Avrupalı danışmanların idare ettiği Hazine Yüksek Kurulu oluştu. Böylece Osmanlı Devleti ekonomisinin bağımlılaşma süreci hız kazandı.¹⁵²

Osmanlı Devleti, Paris Antlaşması'ndan Besarabya'nın Eflak-Boğdan'a bağlanması dışında bir toprak kazancı ile çıkmıyordu. Ayrıca Sırbistan ve Eflak-Boğdan'ın otonomi haklarının imzacı devletlerin garantörlüğü altına alınmış olması bu prensliklerin bağımsızlaşma yolundaki en etkili unsurlardan biri olacaktı. 1856'dan sonra Balkanlarda isyan hareketleri hızla artacak ve antlaşmanın Balkanlara dair olan maddeleri Balkan halklarının talepleri ile devletin egemenlik haklarının çeliştiği durumlara çare olamayacağından sürekli revize edilecekti. Yani devleti Rusya'ya karşı koruması beklenen antlaşmanın bazı belirsiz hükümleri pek çok çıkmaz yaratacaktı.¹⁵³

2.3 Balkanların Yeni Haritaları

Rusya İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti'nin iç işleyişlerindeki değişiklikler, Balkanlarda yürüttükleri politikaya hızlıca yansiyacaktı. Zaten Osmanlı Devleti'nde ilan edilen Islahat Fermanı, içerik bakımından tebaanın eşitlik ve hürriyetini konu alıyordu. Dolayısıyla temel etki alanı Balkanlardı. Rusya İmparatorluğu'nda ise 1812'den beri gelişim gösteren Slavseverlik fikri, 1848 İhtilalleri sürecinde Panslavizm akımına eklemlendi, Kırım Savaşı'ndan sonra ivme kazandı ve Rusya'nın Balkan politikalarının içeriğinde gözlemlenmeye başladı. İmparator I. Nikolay'ın bağlı olduğu Metternich Sistemi

¹⁵² Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1993, ss.48-50; Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, ss.97-99,117.

¹⁵³ Sami Demiray, "Kırım Savaşı ve Sonrası Osmanlı-Rusya İlişkileri", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:71, 2021, ss.627-628.

zaten çökmüştü ve artık onun döneminde olduğu gibi milliyetçiliğe kökten karşı çıkan bir dış politika yürütmek mümkün değildi.

Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'nın galip tarafında yer almış olmasına rağmen kendisine ıslahatlar dayatılıyor ve Balkanlarda yürüteceği politikalar Avrupalıların gözetimi altına giriyordu. Çünkü, başta İngiltere olmak üzere, Avrupa; Rusya'ya Balkanlara müdahale edebileceği bir açık bırakmak istemiyordu. Paris Antlaşması'nda Eflak-Boğdan ve Sırbistan'a dair hükümlerin bulunuyor, bu bölgelere verilen otonom hakların tüm imzacıların garantörlüğü altına alınıyordu. Bu durum, Avrupalıların, Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarını Rusya'ya karşı tek başına koruyamayacağını görüp duruma bizzat müdahale etmeleri şeklinde yorumlanabilir. 1856'da Paris'te İngiltere, Akdeniz'i Rusya'ya karşı güvenli kılıyor, Fransa ise 1815'te kaybettiği prestiji ve yaptırım gücünü geri kazanıyordu.

Bu durum karşısında Rusya İmparatorluğu, eski dış politikasını terk edip milliyetçi hareketleri kendi çıkarı doğrultusunda yönlendirme yoluna gidecekti. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yürüttüğü ıslahatlar, Balkan uluslarına daha fazla idari özerklik ve ifade alanı tanıyordu. Islahatların yarattığı yeni konjonktür, İmparator II. Aleksandr ve Dışişleri Bakanı Aleksandr Gorçakov'un yürüttüğü, Panslavist eğilimlerle örülmüş yeni dış politika ile örtüşüyordu.

2.3.1 Paris Antlaşması Sonrası Bulgaristan

1856'da Paris Antlaşması ve Islahat Fermanı'nın ilanı şeklindeki gelişmeleri sonraki yıllarda Osmanlı Devleti'nin eyaletlerinde çıkan huzursuzluklar takip etti. 1857 yılında Bosna-Hersek Eyaleti'nde; çoğunluğu Müslüman olan çiftlik sahipleri ile çoğunluğu Hristiyan olan ve ürün karşılığı toprak kiralayan çiftçiler arasındaki anlaşmazlıklar, vergi ve angarya yükü, çiftlik yönetimlerinin zaman zaman bırakıldığı mültezimlerin usulsüzlükleri, askerlik yapmama karşılığı ödenmesi gereken verginin ödenmesinde yaşanan zorluklar gibi sebeplerle halk çeşitli kazalarda isyan etti. Yerel idareciler genellikle ilk başvuru olan nasihat ve uzlaşma yoluna gitti. Fakat

isyancılar -Karadağ'dan destek alıyorlardı- uzlaşmaya yanaşmadı ve Bosna-Hersek Eyaleti yaklaşık iki yıl sürecek bir silahlı çatışma ortamına sahne oldu.¹⁵⁴

Bâb-ı Âli, Sırbistan Prensi Aleksandr Karacorceviç'i olayların baş sorumlusu olarak görüyordu. Karacorceviç, bölgeye doğrudan müdahale edemese de olayı yakından izliyordu. Ayrıca Sırlar isyanı destekleyen gazete ve bildiriler yazarak hem Sırbistan kamuoyunu etkiliyor hem de isyan halindeki beldeleri kışkırtmaya devam ediyordu. Meclis-i Vâla-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin olayı doğrudan irdelemesi bizzat Sultan Abdülmecid tarafından emredildi. Bâb-ı Âli, bölgeden kendisine ulaşan şikayetleri haklı buldu ve merkezden gönderilen düzenli birliklerin yanı sıra bölgede hukuki tedbirler alınarak isyana 1859'da son verildi.¹⁵⁵

Rusya İmparatorluğu, isyanın sona ermesinden sonra Bosna-Hersek ve Bulgaristan için daha fazla imtiyaz tanınmasını talep etti. Fakat bu noktada İngiltere Bâb-ı Âli'nin yanında durdu ve Bâb-ı Âli bölgeye Hristiyan üyelerin de olduğu bir komisyon göndereceğini bildirdi. Fakat sorun çözülmedi, benzer karışıklıklar Niş Sancağı'nda da çıkınca -makama yeni gelmiş olan- Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa, Slavların yaşadığı bölgelere bizzat gidip teftiş yapmakla görevlendirildi. Fakat 1860'ta Lübnan'da Dürzi ve Maruni adlı Müslüman ve Hristiyan gruplar arasında şiddetli çatışmalar çıkmaya başlayınca başkente geri dönmek zorunda kaldı. Lübnan meselesi; bölgenin altı kazaya ayrılması ve her kazanın seçilmiş üyelerden oluşan meclisler tarafından yönetilmesi, Lübnan'ın Hristiyan bir mutasarrıf ve Lübnan'daki cemaatlerin her birinden seçilen temsilcilerin idaresinde olması şeklinde bir idari düzenleme ile çözüldü.¹⁵⁶

Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın Balkanlardaki kısa ziyaretinden sonra Mithat Paşa, Niş'e vali olarak atandı. Mithat Paşa'nın 1860'a kadar olan siyasi kariyeri; Kırım Savaşı sırasında Edirne'de eşkıyalık faaliyetlerinin önüne geçmek, Şam ve Halep'te Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın yaptıklarını teftiş etmek, Vidin ve

¹⁵⁴ Zafer Gölen, "1857-59 Bosna-Hersek İsyanı", **BELLETEN**, Cilt:73, Sayı:267, 2009, ss.467, 473-475, 480, 481, 514-517, 519.

¹⁵⁵ **BOA, İ..MVL.** 419/18369 (06.06.1859); **BOA, İ..MMS.** 11/476 (24.04.1858).

¹⁵⁶ İlber Ortaylı, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Mahalli İdareleri**, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, ss.51-53.

Silistre’de de yerel idarecileri denetlemek gibi kendisini taşrada gözlem yapmak ve taşranın sorunlarına çözüm üretmek konusunda uzmanlaştıracak görev ve sorumlulukları içeriyordu. Bu durum da Mithat Paşa’nın önce Niş’e vali olması sonra da yeni kurulacak Tuna Vilayeti’ni yönetmesi kararlarının verilmesini sağlamıştır.¹⁵⁷

Lübnan’da tesis edilen yeni yönetim Lübnan’ı iç meselelerinde büyük oranda bağımsız yapıyor, merkeze olan mali bağılılığı da yalnızca yıllık nakdi vergi ile sınırlı kalıyordu. Bu yüzden Balkanlarda benzer bir örneğin uygulanması Bâb-ı Âli için endişe verici olurdu. Balkanlarda çıkan ayaklanmalar birer birer devletlerarası sorunlar haline gelip genelde Osmanlı Devleti aleyhine çözüldüğünden Bâb-ı Âli yerel idarede daha geniş çaplı değişiklikler yapma gereği hissediyordu. Bu yüzden Âli Paşa ve Sadrazam Fuad Paşa, o sıralar Niş Valisi olan ve Niş’teki kısa süren görevi sırasında büyük başarılar sergileyen Mithat Paşa’yı başkente çağırdı. Burada taşra idaresinde yapılacak değişiklikler tartışılarak bir nizamname örneği hazırlandı. Nizamname hemen tüm Osmanlı topraklarında uygulanamayacak olduğundan pilot bölge olarak Niş, Vidin ve Silistre eyaletleri seçildi. 1864 yılında bu eyaletler birleştirilerek “Tuna Vilayeti” oluşturuldu. Tuna Vilayet Nizamnamesi’ne göre; vilayet yedi sancağa ayrılacak ve her sancağı birer kaymakam yönetecek, kazalara ise müdürler tayin edilecekti. Müdürlerin atanması, terfileri ve düşüşlerinde vilayet idaresi yetkili olacaktı. Vilayette görev yapacak katip ve mal müdürü gibi memurlar vilayetten seçilip atanacaktı. Bu idari usuller belirlenip Mithat Paşa, Tuna Valisi olarak atandı ve 1864’te göreve başladı.¹⁵⁸

Vezir unvanı ile Tuna Vilayeti’ni yönetmeye başlayan Mithat Paşa, küçük yerleşim birimlerini konumlarına göre büyük idari birimlere bağlayarak hiçbir yerin idare ve hizmetten uzak kalmamasını sağladı. Vilayet sınırları içinde

¹⁵⁷ Roderic Hollett Davison, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform**, çev. Osman Akınhay, Dergah Yayınları, İstanbul, 2021, ss.208-209.

¹⁵⁸ Mustafa Gençoğlu, “1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, 2011, ss.33-35; Selda Kılıç, “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa” **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:24, Sayı:37, 2005, ss.101-102, 104-105; Ortaçlı, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Mahalli İdareleri**, ss.54-55, 59.

kilometrelerce demiryolu ve köprü yaptırdı. Ekonomisi büyük oranda tarımsal üretime dayanan vilayette, kooperatifleşmenin nüvesi olacak Memleket ve Menafî Sandıkları'nı kurdurdu. Bu sandıklar, tarım üreticilerinin küçük faizler karşılığı borç alabileceği birikimlerdi. Böylece üretici, ağır faizlerle kendisini maddi olarak bağımlı kılan sarraflardan kurtuluyordu.¹⁵⁹

Tuna Vilayeti'nin kuruluşu ve Mithat Paşa'nın buraya atanmasından önce Bulgaristan'da milliyetçi fikirler gelişmeye başlamıştı. Yüzyıl başlarken yükselen milliyetçiliğin etkisiyle, Bulgarların Rum dilinde ayin yapıyor olması sorgulanır olmuştu. 1846 yılında Bulgarlar Sultan Abdülmecid'e Rum Patrikhanesi'nin kendilerine baskı yaptığı konusunda bir arzuhal sunmuştu. Daha sonra Patrikhane'den kendi bağımsız kiliselerini oluşturmayı talep etmişlerdi. Fakat gelen cevap yalnızca bazı kiliselerde Bulgarca ayin yapılabileceği olmuştu. 1860 yılında, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile meşru hareket alanı kazanmış olan Bulgarlar, Bulgar Kilisesi'nde yapılan ayinde Rum Patriğini tanımadıklarını duyurdular. Bu adım, 1870'te Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşu ile sonuçlanacak süreci başlatacak ve Bulgar milli kimliğinin inşasında bir yapı taşı olacaktı.¹⁶⁰

Bulgar din adamları kiliselerinin hürriyeti için Bâb-ı Âli nezdinde girişimlerde bulunurken ihtilalci Bulgar milliyetçileri Sırbistan, Karadağ ve Romanya'da örgütleniyordu. Mithat Paşa burada kolluk kuvveti ile baskı kurmak yerine kontrollü bir serbesti uyguladı. Bulgarların kendi dillerinde okul açıp eğitim alma hakkı tanınıyor fakat eğitim materyalleri ve öğretmenler teftiş edilerek atanıyordu. Demiryolları ve köprüler gibi yapılar vilayetin sakinleri tarafından livaların meclislerinden toplanan para ile yapılıyordu. Tuna Vilayeti bu haliyle katılımcı bir yönetim örneği teşkil ediyordu. Mithat Paşa'nın bölgede gerçekleştirdiği kalkınma atılımları ve idari düzenlemeleri ile vilayetin geliri ve ticari hareketliliği arttı. Böylece Bulgaristan'dan Sırbistan'a göç azaldı. Mithat Paşa'nın üç yıldan uzun süren Tuna valiliği boyunca Osmanlıcılık idealini

¹⁵⁹ Kılıç, "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", s.107; Ortaylı, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Mahalli İdareleri**, ss.59-60.

¹⁶⁰ Cihan Özgün, "Şark Meselesinin Gölgesinde Düzen ve Değişim: XIX. Yüzyılda Balkanlar", **Yeni Türkiye**, Yıl:21, Sayı:68, 2015, s.2675.

başarıyla uygulaması Rusya İmparatorluğu diplomasisinde rahatsızlık uyandırdı. İstanbul'a henüz atanmış olan Büyükelçi İgnatyev, Mithat Paşa'nın görev süresi boyunca onun Tuna Vilayeti'ni Mısır gibi ayrıcalıklı bir idare bölgesi haline getirmek istediği fikrini yaymaya çalıştı.¹⁶¹

Büyükelçi İgnatyev, Tuna Vilayeti'nin kuruluş ve işleyişinin Bulgarları milliyetçi ihtiraslardan uzaklaştırmasını engellemek için bölgede komitacılık faaliyetleri tertip etmeye çalıştı. 1867'de Eflak ve Besarabya'da toplanan ve hazırlanan komiteler Niş'e silahlı gruplar gönderdiler. Ayrıca aynı günlerde Sırbistan'dan Bulgaristan'ın çeşitli kaza ve kasabalarına da silahlı gruplar girmeye başladı. Mithat Paşa'ya bölgede askeri tedbirler alması için olağanüstü yetkiler verilmişti.¹⁶² Kendisi de durumdan haberdar olmuş ve müdahale etmek üzere tedbir almış bulunuyordu. Zıştovi kasabasında faaliyete başlayan komitacılar kollukla ve yerel halkla çatışmaya girdiler fakat amaçladıkları gibi genel bir karışıklığı tetikleyemediler. Olayların çıktığı gece Mithat Paşa yanında askeri kuvvetlerle bizzat Zıştovi'ye gitti. Harekete geçmiş komitacılar ile onlara katılan az sayıda Bulgar genci Mithat Paşa ve Vidin Kumandanı Ömer Paşa'nın müdahalesi ile kısa bir sürede öldürüldü ya da ele geçirildi. Kalanlar da Sırbistan'a kaçtılar.¹⁶³ Yakalananların bir kısmı idam edilirken bir kısmı kürek cezasına çarptırılıp Diyarbakır'a gönderildi. Asilere yardım ettiği tespit edilen iki adet papaz da sürgüne gönderildi.¹⁶⁴ Böylece Osmanlı'nın yeni taşra idaresinde örnek teşkil edecek olan Tuna Vilayeti'nde bir Bulgar isyanı çıkarma girişimi bastırıldı ve asayiş sağlandı.

Tuna Vilayeti'nin idaresinde gösterdiği başarıya rağmen Mithat Paşa hakkında İgnatyev'in yaydığı fikirler Bâb-ı Âli'nin muhafazakar mensupları arasında karşılık buldu ve Rusya ile Avusturya elçilerinin hükümete baskıları sonucu Mithat Paşa Tuna valiliğinden alınıp Şura-yı Devlet Reisi oldu. Yine de Mithat Paşa'nın sergilediği başarılı yönetim, Bulgarların 1860'lar boyunca diğer

¹⁶¹ Ortaylı, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Mahalli İdareleri**, ss.60-61; Mahmut Hüdayi Şentürk, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, (Bulgar Meselesi), s.200.

¹⁶² BOA, İ..MMS. 35/1430 (14.08.1867); BOA, İ..MTZ.(04) 4/93 (23.02.1868), 4/94 (13.03.1868).

¹⁶³ Şentürk, **Bulgar Meselesi**, ss.200-205.

¹⁶⁴ BOA, İ..MVL. 581/26070 (09.11.1867), 581/26079 (13.11.1867).

Balkan Slavları Sırp ve Karadağlılar gibi isyan etmelerini önledi. Yeni taşra idare usulünde Tuna Vilayeti örneğini Bosna, Edirne, Halep, Suriye, Trablusgarp ve Erzurum vilayetleri takip etti.¹⁶⁵

Paris Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu idare sistemlerinde köklü değişimlere gitmişlerdir. Her iki devlet de tek merkezden yönetilen geniş sınırlara sahip olduğundan taşra yönetimi meselesi ayrıca önemli ve zorlayıcı olmuş olmalıdır. Bu süreçte iki devletin politikaları arasında yerel yönetimlere daha fazla inisiyatif tanımak şeklinde bir benzerlik mevcuttur. Osmanlı Devleti'nin Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri, Rusya İmparatorluğu'nun *zemstvo* birimleri kurması ve bu birimlere tanıdığı özyönetim hakları bu açıdan benzerdir. Bu noktada iki devletin attığı adımları farklı kılan etken, bu adımları atarken sahip oldukları motivasyon olabilir. Osmanlı Devleti, Balkanlara her geçen gün daha fazla hak tanıırken buradaki milliyetçi kışkırtmaları boşa düşürmeyi amaçlıyordu. Fakat Rusya İmparatorluğu'nun *zemstvoları* aksi bir şekilde ilk olarak çoğunlukla Rusların yaşadığı merkezlerde kurulmuştu. Bu farklılık Rusya'nın milliyetçilik karşısında Osmanlı Devleti'ne nazaran reaksiyoner bir tavır alıyor olması ve yerel idarelere daha fazla serbesti tanıırken esasında kendi kendine yeten köyler kurarak merkezin yükünü hafifletme amacı taşımasıyla açıklanabilir.

2.3.2 Paris Antlaşması Sonrası Eflak-Boğdan Meselesi

Kırım Savaşı, Rusya İmparatorluğu için askeri olmaktan çok diplomatik bir felaketti. İmparator II. Aleksandr'ın savaşın bitişinden sonra yegane diplomatik hedefi Rusya'nın mahkum edildiği yalnızlığa son vermek ve Balkanlardaki baskın konumunu geri kazanmaktı. Bu doğrultuda ilk fırsat ise daha Paris'te görüşmeler sürerken ortaya çıktı. Fransa İmparatoru III. Napolyon, Paris görüşmeleri sırasında Eflak ve Boğdan'ın Hristiyan bir prensin yöneteceği şekilde birleştirilmesi fikrini ortaya atmış ve bu fikir Rusya ve Sardunya'nın temsilcileri tarafından desteklenmişti. Eflak ve Boğdan eyaletlerinden birleşik bir Romanya devletinin kurulmasıyla Fransa, Balkanlarda kendisine müttefik bir

¹⁶⁵ Kılıç, "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", ss.103, 109.

ulus devleti kazanacak; Osmanlı Devleti, önemli bir gelir kaynağını ve nüfusunu kaybederek zayıflayacak; Avusturya ise Fransa ile müttefik olan bir ulus devleti ile sınır komşusu olacağından daima tehdit altında olacaktı. Rusya İmparatorluğu'nun yeni Dışişleri Bakanı Aleksandr Gorçakov ve İmparator II. Aleksandr ulusçuluk akımının Balkan politikalarında bir araç olabileceği düşüncesiyle hareket ettiler. Ayrıca Avusturya'nın Kırım Savaşı boyunca izlediği politika Rusya'ya ihanet olarak yorumlanıyordu ve Rus diplomasisi, buna karşılık olarak Avusturya'nın emperyal rakibi Fransa ile iş birliği yaparak Balkan politikalarını uygulamayı sürdürmeye yöneldi.¹⁶⁶

Rusya ve Fransa'nın temsilcileri, Paris görüşmelerinde birleşik ve otonom bir Romanya modelini Osmanlı Devleti'ne, Avusturya'ya ve İngiltere'ye kabul ettiremediler. Fakat Eflak-Boğdan meselesi Kırım Savaşı'nda karşı taraflarda olan Rusya ve Fransa'nın Osmanlı ve Avusturya'ya karşı bir araya geldiği önemli bir gündem oldu. Paris Barış Antlaşması'nın Eflak-Boğdan ile ilgili hükümlerinin arasında bu iki eyaletin kanunlarının ve düzenlerinin gözden geçirilmesi gerektiği ve bunun imzacı devletlerin ortaklaşa kurduğu bir komisyon tarafından yapılacağı maddeleri vardı. Rusya ve Fransa, Eflak-Boğdan prensliklerine dair amaçlarına bu maddenin uygulanması sürecinde ulaşmaya çalışacaklardı.¹⁶⁷

1857 yılının Ocak ayında Bâb-ı Âli, Eflak-Boğdan hükümlerinin uygulanmasını yürütecek komisyonun kurulacağına dair ferman çıkarttı. Bu fermanla Eflak-Boğdan'ın meclis üyelerinin seçimleri ile ilgili maddeler de mevcuttu. Ferman Mart sonlarında Bükreş ve Yaş'a gönderildi. Aynı yılın Haziran ayında, Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerin temsilcilerinden oluşturulmuş bir komisyon Bükreş'e gitti ve her iki eyalette (Eflak ve Boğdan) divan seçimleri yapıldı. Boğdan'da seçimleri birleşme karşıtları kazandı. Beklenen de buydu zira Paris Antlaşması'ndan sonra Eflak yönetimi eski prens

¹⁶⁶ David Schimmelpenninck van der Oye, "Russian Foreign Policy: 1815-1917", **Cambridge History of Russia**, Volume II, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s.564; Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi**, Cilt I, 3. Baskı, çev. İhsan Durdu, çev. Gülşen Tunalı, çev. Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s.359; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, s.270.

¹⁶⁷ Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VI, ss.54-55.

Alexander Chica'ya, Boğdan yönetimi de Boyar Theodor'a verilmişti. Bu iki isim de birleşme karşıtlarıydı ve seçime kadar iki eyaleti onlar yönetmişti. Fransa ve Rusya seçim sonuçlarına şiddetle itiraz ettiler. Boğdan yöneticilerinin sahte belgeler yoluyla birleşme taraftarlarını seçime sokmadığını öne sürdüler. Bâb-ı Âli her ne kadar seçim sonuçlarının adil olduğunu ispata uğraşsa da çabaları sonuç vermedi ve Fransız konsolos, seçimlerin yenilenmesini talep etti. Talebin reddi halinde ilişkilerin kesileceğini belirtti. Arkasından Rusya, Prusya ve Sardunya temsilcileri de Fransız elçilerin talebini yinelediler.¹⁶⁸

Bu durum karşısında Bâb-ı Âli'nin Eflak ve Boğdan'da seçimleri yinelemekten başka çaresi kalmadı. 1857 yılında tekrarlanan seçimleri her iki eyalette de birleşme taraftarları kazandı. İki eyaletin divanları birleşme koşullarını oluşturmak için çalışmaya başladı. Boğdan'da "Mihail Kogalniceanu" adlı aydın (birleşme taraftarı bir yayın organı olan Tuna Yıldızı gazetesini çıkarıyordu) iki eyaletin Romanya adı altında birleşmesi programını geliştirdi. Benzer bir program Eflak'ta da geliştirildi. Her iki eyaletin meclisleri sunulan programları kabul etti. Fakat bu durum Paris Antlaşması koşullarını ihlal ediyordu. Bu nedenle Fransa İmparatoru III. Napoleon, antlaşmanın Romanya ile ilgili hükümlerini yeniden görüşmek için imzacı devletlerin temsilcilerini Paris'e davet etti. 1858 yılında toplanan konferansta, katılımcı devletler, Eflak ve Boğdan Birleşmiş Prenslikleri'nin kurulmasını kabul etti. Antlaşmanın yeni şekline göre her iki eyalet kendi meclisi, hükümeti ve prensi tarafından yönetilecek fakat ortak bir adalet organına bağlı olacaklardı. Yani Rusya ve Fransa'nın taraftar olduğu bir birleşme bu şekilde de sağlanamamıştı. Fakat 1859 yılının başlarında her iki eyaletin meclisi de prens olarak Albay Alexandre Jean Couza'yı seçti. Bu durum karşısında Eflak ve Boğdan'ın garantörü devletler tekrar masaya oturmak zorunda kalacaktı.¹⁶⁹

Albay Couza'nın her iki eyaletin de prensi seçilmesi Eflak ve Boğdan'ın birliğini fiilen sağlıyor fakat yine 1858'de varılan uzlaşmaya aykırı bir sonuç

¹⁶⁸ Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VI, ss.55-57; Castellan, **Balkanların Tarihi**, ss.298-299.

¹⁶⁹ Barbara Jelavich, **Russia and the Formation of the Romanian National State**, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, (Russia and the Romanian National State), ss.95-97; Castellan, **Balkanların Tarihi**, s.299.

yaratıyordu. Fransa İmparatoru III. Napolyon'un tekrar uzlaşma teklif etmesi üzerine Paris'te yeni bir konferans toplandı. Fransa, İngiltere, Prusya, Sardunya ve Rusya temsilcileri seçimin sonuçlarının olduğu gibi kabullenmesi ve Prens Couza'nın her iki eyaleti de yönetmesi hususunda fikir belirttiler.¹⁷⁰ Bâb-ı Âli 1859 yılının Eylül ayında talepleri kabul etti ve Albay Couza, "*Kolonel Kuza'nın Memleketeyn imaretine icra-yı emirnasbı hakkında*" verilen karar uyarınca iki meclisle beraber Eflak ve Boğdan'ı yönetmeye başladı.¹⁷¹

Albay Couza, 1861 yılında tahta yeni çıkmış bulunan Sultan Abdülaziz'i tebrik için başkente geldiğinde Eflak ve Boğdan yönetimi için yeni taleplerde bulundu. İki farklı meclisle çalışmanın zorluğunu gerekçe göstererek meclislerin birleştirilmesini istedi. Bâb-ı Âli konvansiyonda imzası bulunan devletlere danışmak durumunda kaldı. Fransa ve İngiltere temsilcileri Albay Couza'nın isteklerinin kabul edilmesine taraftar oldular. Ayrıca bu iki devlet Romanya'da çıkacak herhangi bir karmaşaya Bâb-ı Âli'nin askerî müdahalesine izin vermeyeceklerini belirttiler. Fakat görüşmelerde, bu fiili birleşmenin Alexandre Couza'nın Romanya yöneticisi olduğu süreyle kısıtlı olmasını kabul ettirebildi. Yani Couza'nın ölümü ya da istifası durumunda 1858 Konvansiyonu'nun maddeleri uygulanacaktı.¹⁷²

Rusya İmparatorluğu; Eflak-Boğdan meselesinde bu noktaya kadar Fransa ile iş birliği içinde olmuş, eyaletlerin birleşmesi fikrini desteklemişti. Fakat Eflak-Boğdan'ın Albay Couza yönetiminde bir Romen ulus devleti olması, bölgede güç merkezinin Yaş değil Bükreş olması Rusya'nın Balkanlardaki çıkarlarını kötü etkileyecekti.¹⁷³

1860'lara girilirken Eflak-Boğdan, Avrupa gündemini tekrar meşgul eden İtalyan birlikçileri ve onlarla beraber Habsburglara karşı ortak bir düşmanlık besleyen Macar devrimciler için önemli bir merkez haline geliyordu. 1860'ta Sardunya Başbakanı Kont Cavour ve Macar devrimci Lajos Kossuth

¹⁷⁰ Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VI, ss.61-63; Castellan, **Balkanların Tarihi**, s.299.

¹⁷¹ BOA, A.}AMD. 90/94 (23.06.1859).

¹⁷² Özhan Kapıcı, "Şark Meselesinden Bir Kesit: Osmanlı-Rus İlişkilerinde Eflak-Boğdan Meselesi (1864-1865)", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt:18, Sayı:18, 2013, (Eflak-Boğdan Meselesi), ss.86-87; Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VI, s.63.

¹⁷³ Kapıcı, "Eflak-Boğdan Meselesi", s.85.

Avusturya'ya Boğdan, Kuzey İtalya ve Sırbistan olmak üzere üç koldan saldırıyı planlıyordu. Bunun gerçekleşmesi için Macar devrimcilerin silahlanma, beslenme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu. Boğdan'da başbakan olan Mihail Kogalniceanu'nun bilgisi ve rızası dahilinde, Macar devrimcilerin bu ihtiyaçları buradaki nüfuzlu kişiler tarafından karşılanmıştı. Fakat Eflak-Boğdan topraklarındaki bu hareketlilik bölgenin garantörleri olan devletlerin gözünden kaçmadı. Bâb-ı Âli, Rusya, Avusturya ve İngiltere, Prens Couza'nın özellikle Boğdan topraklarına gelen silah sevkiyatını durdurmasını talep etti. Hareket böylece şimdilik yarım kalmış oldu. Rusya İmparatorluğu, bu noktaya kadar Romanya'nın birleşmesini desteklemiş ve bu konuda Fransa ile saf tutmuştu. Fakat milliyetçi/ayrılıkçı hareketlerin karargahı haline gelecek bir Romanya, çok uluslu bir imparatorluk olan Rusya için de tehdit olurdu. Hatta bu süreçte Rusya'nın İstanbul'daki elçisi İgnatyev, Osmanlı hükümetini Romanya üzerine askeri hareket gerçekleştirme konusunda ikna etmeye çalışıyordu. Fakat Bâb-ı Âli tabii ki anlaşmanın diğer imzacılarının onayı olmadan böyle bir harekete kalkışamazdı.¹⁷⁴ Romanya konusunda Rusya-Fransa iş birliğini sona erdiren iki sebepten biri buydu.

Rusya'nın Romanya meselesine yaklaşımını değiştiren diğer mesele Prens Couza'nın Romanya'daki vakfedilmiş manastır mülklerini kamulaştırma hamlesiydi. Athos Dağı, Kudüs, Sina gibi büyük manastırlara vakfedilmiş mülk ve topraklar, Romanya topraklarının çeyreğine yakınıni oluşturuyordu ve genellikle Rum olan din adamları tarafından idare ediliyordu. Dolayısıyla Romanya'daki manastır mülkleri dini oldukları kadar ekonomik ve politik etki alanlarına da sahiplerdi.¹⁷⁵

Prens Couza, Romanya topraklarında bulunan böyle bir gelir kaynağından mahrum kalmak istemiyordu. 1863 yılına kadar vakfedilmiş manastır arazilerini kamulaştırma meselesi her gündeme geldiğinde Rusya İmparatorluğu elçileri buna şiddetle karşı çıkmışlar ve devletlerarası anlaşmaların hükümlerine uymadığını öne sürmüşlerdi. Ayrıca Patrikhane de

¹⁷⁴ Jelavich, **Russia and the Romanian National State**, ss.124-126; Castellan, **Balkanların Tarihi**, s.321; Kapıcı, "Eflak-Boğdan Meselesi", s.95.

¹⁷⁵ Jelavich, **Balkan Tarihi**, s.319; Kapıcı, "Eflak-Boğdan Meselesi", s.99.

Rusya'nın tepkisinden aldığı nüfuzla vakıf topraklarından vazgeçmemekte diretiyor ve bu konuda yapılan görüşmeleri sonuçsuz bırakıyordu. Nihayet 1863'te Couza, bir *fait accompli* şeklinde vakıf topraklarının kamulaştırıldığını ve topraklar karşılığında Patrikhane'ye tazminat ödeneceğini duyurdu. Bu karar Patrikhane ve Rusya elçilikleri nezdinde büyük tepkiye sebep oldu. Bâb-ı Âli, bu tepkilerin üzerine Romanya hükümetinin Patrikhane'ye ödemesi gereken meblağın belirlenmesi için bir komisyon kurulması talimatını verdi. Fakat komisyon çalışmaları, komisyonun içinde bulunan Ortodoks ruhbanlar yüzünden sonuçlanamıyordu. Çünkü Patrikhane tazminat karşılığı topraklarından vazgeçmeyi kabullenemiyordu.¹⁷⁶ Fakat Rusya İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Aleksandr Gorçakov, artık arazileri geri almaktansa, Romanya hükümetinin ödeyeceği meblağı olabildiğince artırmanın mantıklı olacağına karar verdi ve İstanbul'daki elçi İgnatyev'e Ortodoks ruhbanı uzlaşmaya ikna etmesi yönünde talimat gönderdi. İgnatyev de artık bu yönde çalışmaya başladı.¹⁷⁷ Çünkü Romanya hükümeti, kurulduğundan beri Fransa tarafından destekleniyor, Bâb-ı Âli de Rusya'dan ziyade Fransız elçilerin talep ve tavsiyelerini dikkate alıyordu. Ayrıca Rusya'nın Balkanlarda çıkacak bir çatışmayı kontrol altında tutacak askeri ve diplomatik gücü henüz bulunmuyordu. Bu yüzden Rus diplomatlar da bu konuda uzlaşma fikrini desteklediler ve nihayetinde Prens Couza, manastır toprakları konusunda hedefine ulaştı.¹⁷⁸

Prens Couza'nın gerçekleştirmeye çalıştığı toprak reformu programı - manastır topraklarını kamulaştırmak reformun bir parçasıydı- toprakların çiftçilere verilmesine, köylülerin toprak kullanımına karşılık iş gücü ve para ödemesi anlamına gelen angaryanın kaldırılmasına dayanan bir programdı. Manastır arazilerinin kamulaştırılması fikrinde birlik olmuş olan Romanya, bu toprakların dağıtımı söz konusu olunca aynı birliği sağlayamadı. Angarya kaldırılınca toprak sahiplerinin elindeki toprağın işlenmesi zorlaşacaktı. Çoğunluğunu toprak sahibi soyluların oluşturduğu meclisten muhalif sesler

¹⁷⁶ Jelavich, **Balkan Tarihi**, s.320; Kapıcı, "Eflak-Boğdan Meselesi", ss.99, 101-102.

¹⁷⁷ BOA, İ.HR.. 208/11984 (21.07.1864).

¹⁷⁸ Jelavich, **Russia and the Romanian National State**, ss.138-140; Jelavich, **Russia's Balkan Entanglements**, ss.150-151; Kapıcı, "Eflak-Boğdan Meselesi", ss.99, 101-102.

yükselince Prens Couza, III. Napolyon örneği gibi, askeri güç kullanarak meclisi dağıttı. Seçim ve hükümet sistemini kendi lehine değiştirip bu değişikliği bir halk oylaması ile onaylattı. Böylece toprak reformunu yürürlüğe koymasının önünde bir engel kalmamıştı. Bâb-ı Âli başlangıçta buna tepki gösterdi, devletlerarası anlaşmalarla belirlenmiş koşulların bu şekilde değiştirilmesinin meşru olmadığına dair sert bir uyarı gönderdi. Fakat Fransız elçiler Couza'ya Bâb-ı Âli ile uzlaşmasını teklif edip Couza İstanbul'a gelince Bâb-ı Âli mevcut durumu kabullendi. Bu gelişmelerin yanı sıra, Couza'nın reformları hedeflendiği gibi gerçekleşmedi. Köylüye dağıtılan topraklar köylünün kendini geçindirebileceği yeterlilikte değildi ve toprak sınırları anlaşılamıyordu. Ayrıca soyluların elindeki topraklarda eskisi kadar çalışılmadığından üretim azaldı. İç pazarda dönen ürünün çeşitliliği ve kalitesi düştü. Halkın beslenme koşulları kötüleşti. Bir parça toprak sahibi olmuş olan köylü, ek gelir elde edebilmek için yine soyluların toprağında çalışmak zorunda kaldı. Couza'nın adımlarının bu sonuçları hem muhafazakar soyluların hem de reformu yetersiz gören liberallerin tepkisine sebep oldu. Bu iki grubun iş birliği sonucu, 1866 yılında ordunun içinden bir grup subay, darbe yaparak Couza'yı Romanya tahtından çekilmeye zorladı.¹⁷⁹

Romanya'nın mevcut düzeni, Prens Couza'nın iktidarına bağlı olduğundan bu tarihten sonra prensliğin nasıl yönetileceği sorunu ortaya çıktı. Paris Antlaşması imzacısı ve Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin garantörleri olan devletlerin temsilcilerinin bir araya gelmesi gerekti. Toplanan konferansta Rusya, Avusturya ve Osmanlı delegeleri 1858 yılında kabul edilmiş hükümler gereği, Eflak ve Boğdan meclislerinin ayrılmasını ve kendi yöneticilerini seçmeleri gerektiğini savunuyordu. Fakat İngiltere, Fransa, Prusya ve Sardunya delegeleri Avrupa hanedanlarından birinden bir prens seçilmesi tezini öne sürdüler. III. Napolyon, Romanya meclisine Hohenzollern Hanedanı'nın Katolik tarafından olan Prens Carol'u öneriyordu. Konferans daha karar vermemişken, meclis Carol'u prens olarak tanıdı. Prens Carol Romanya'ya gizlice gelip tahta

¹⁷⁹ Castellan, **Balkanların Tarihi**, s.322; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VII: Islahat Fermanı Devri (1861-1876), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, (Osmanlı Tarihi, Cilt:VII), ss.8-10; Jelavich, **Balkan Tarihi**, ss.320-322.

çıktı. Bâb-ı Âli ve sultana bağlılığını bildirdi. Bâb-ı Âli de konferans delegeleri de durumu onaylamakta tereddüt ettiler fakat Prens Carol'un Bâb-ı Âli karşısında hürmetkâr tavrı ve İngiltere ile Fransa'nın durumu onaylaması gibi etkenler Romanya'nın yeni durumunun kabulünü sağladı. Âli Paşa hükümeti ve Prens Carol arasında varılan uzlaşmaya göre Romanya'nın birleşik durumu süresiz olarak kabul ediliyordu.¹⁸⁰

Rusya İmparatorluğu'nun kendi lehine kullanmak niyetini güttüğü Romanya meselesi böylece Balkanlarda ulusçuluk akımının yeni bir mevzi elde etmesi, Fransa'nın kendine bir müttefik daha yaratması ve Rusya'nın Balkan halkları üzerindeki manevi koruyucu statüsünün kısmen de olsa baltalanması ile sonuçlanıyordu. Rusya için Balkanlarda sonraki hamle Slav ve Ortodoks olan Sırp'ların bağımsızlık mücadelesine müdahil olmak olacaktı. Osmanlı Devleti açısından ise Romanya meselesinde sürekli Hristiyan tebaayı mutlu etmek ve Avrupalı devletlerin garantörlüğünü korumaya çalışmak bu memleketin kopuşunu yalnızca geciktirmiş olacaktı. Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı Kırım'da gördüğü yardımı şimdi konferanslarda ve elçilik binalarında sürekli kılmaya, Rusya'nın yalnızlığını sürdürmeye ve Balkanlardaki Rus çıkarlarını olabilecek her şekilde baltalamaya çabalıyordu.

Ayrıca Eflak-Boğdan meselesi özelinde Rusya diplomatları, Balkanlardaki Ortodoks çıkarlarını korumaya yönelik hareket ederken Bâb-ı Âli, Couza ile Patrikhane arasında kaldığında Couza'nın taleplerini desteklemeye yöneliyordu. Rusya'nın Kırım Savaşı'na giden süreçte başlıca propaganda unsurlarından birinin Ortodoks dininin saldırıya uğradığı söylemi olduğu hatırlanırsa Bâb-ı Âli'nin bu tutumu kolayca anlaşılabilir. Bâb-ı Âli, Rusya İmparatorluğu'nun, sürekli iddia ettiği gibi Balkan Ortodokslarını her zaman ve her durumda koruyacağı propagandasını geçersiz kılmaya çalışıyordu.

¹⁸⁰ Karal, **Osmanlı Devleti**, Cilt:VII, ss.11-13; Jelavich, **Balkan Tarihi**, ss.321-323; Jelavich, **Russia's Balkan Entanglements**, ss.149-150.

2.3.3 Paris Antlaşması Sonrası Sırbistan ve Karadağ

1856 yılında Paris'te Kırım Savaşı'na katılmış devletlerin delegeleri konferans için toplanırken Karadağ Prensi Danilo, Karadağ'ın statüsünü ve sınırlarını devletlerarası gündeme sokmak amacıyla şehre geldi. Konferansa katılan devletlerin temsilcilerine başvurarak konferansta Karadağ'ın bağımsızlığını tanımlarını talep etti.¹⁸¹ Fakat Fransa'dan dahi destek bulamadı. *“Haşmetli Rusya imparatoru hazretlerinin biraderi Grandük Konstantin'in haşmetli İngiltere kraliçesi hazretleriyle vuku bulan davetine mebni ve ziyarete revan olduğuna dair Paris sefiri Mehmet Bey efendinin takdim ettiği tahrirata göre adı geçen Danyel geçende Paris'ten hareketle Karadağ'a avdet etmiş”*¹⁸² bulunduğu sadarete bildirildi. Ayrıca Karadağ ile devlet arasında ateşkes taahhüdünü içeren evrakta *“Teba-i saltanat-ı seniyyeden olan işbu ahali ve reaya”* ifadesi kullanılarak Karadağlıların Osmanlı tebaası olduğu vurgulanmıştır.¹⁸³

Danilo Karadağ'a döndükten hemen sonra katılımcı devletleri protesto etti. Ayrıca; Karadağ'ın bağımsızlığının tanınıp sınırlarının Hersek ve Arnavutluk'a doğru genişlemesi, Antivari Limanı'nın Karadağ'a bırakılarak Karadağ'ın Adriyatik'e çıkışının sağlanması ve Karadağ ile Osmanlı Devleti arasında sınır tespitinin yapılması taleplerinden oluşan bir manifesto yayınladı. Bağımsızlık talebine hiçbir yerden destek bulamasa da Paris'teki konsoloslar, Osmanlı'nın Paris elçisine Karadağ ile ilgili düzenlemeler yapılmasını tavsiye ettiler.¹⁸⁴

Bâb-ı Âli'de hâkim olan görüş, Karadağ'daki huzursuzluğun yoksulluktan kaynaklandığı ve Karadağ'a bir parça verimli toprak bırakıldığı takdirde bunun önüne geçilebileceğiydi. Bu doğrultuda İstanbul'daki İngiltere, Fransa ve Avusturya konsolosları ile çalışmaya başlandı. Fakat 1857'de Hersek'te bir isyan patlak verdiği için tespit çalışmaları gecikti. Komisyon

¹⁸¹ Zafer Gölen, “Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı-Karadağ Sınır Tespiti (1858-1860)” **BELLETEN**, Cilt:78, Sayı:282, 2014, (Osmanlı-Karadağ Sınır Tespiti), ss.664-666.

¹⁸² BOA, A.}AMD. 73/1 (20.08.1857).

¹⁸³ BOA, A.}AMD. 79/25 (20.08.1857).

¹⁸⁴ Gölen, “Osmanlı-Karadağ Sınırı Tespiti”, ss.664-666.

alışmaları 1858’de sonuçlanabildi ve şu kararlar açıklandı: Karadağ, Osmanlı hakimiyetini tanıması karşılığında otonom olacak; Karadağlılar etecilik yapmadığı takdirde tüm Osmanlı topraklarında ticaret yapabilecek; Karadağlılar Karadağ’a sınır olan verimli topraklarda tarımla uğraşabilecek; Karadağ’dan vergi toplanmayacak, toplandığı takdirde verginin hepsi Karadağ’ın iç işlerine harcanacaktı. Böylece Bâb-ı Âli’nin sınır düzenlemesinden kastının, Karadağlıların ekilebilecek toprakları kullanma hakkından ibaret olduğu anlaşılıyor.¹⁸⁵

1858 yılında Karadağlılara bırakılacak toprakların tespiti için çalışılırken eş zamanlı olarak Hersek’teki isyanla uğraşıyordu. Hersek-Karadağ sınırındaki Grahova kasabası, asilerin sığınağı haline gelmişti ve Osmanlı ordusu 1858’de bu bölgeye hareket düzenledi. Grahova, Karadağlıların üzerinde hak ettiği bir bölgeydi ve Karadağ isyana dahil oldu. Fakat bölgeye askeri hareket düzenlemek yeni bir krize yol açacaktı. Fransa ve Rusya elçileri harekate karşı çıktılar. İngiltere temsilcileri ise Karadağ-Osmanlı arasında net bir sınır tespiti yapacak yeni bir komisyon kurulmasını öneriyordu. Tartışmalar sürerken Bâb-ı Âli’nin de yabancı devletlerin de beklemediği şekilde, Osmanlı birlikleri Grahova’da Karadağlılar tarafından kesin bir yenilgiye uğratıldı. Bunun üzerine Bâb-ı Âli bölgeye yeni birlikler sevk etti fakat Paris Antlaşması imzacısı diğer devletler meselenin büyümesini önlemek için Bâb-ı Âli’ye baskı yaptılar. Hükümet, birliklerin Karadağ’a yönelik olarak harekete geçmediği sadece Hersek’te faaliyete devam eden asilerin üzerine gönderildiğini açıkladı. Grahova olayından sonra sınır belirleme çalışmaları durmadı. Fransa elçisinin teklif ettiği üzere; İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Osmanlı Devleti’nin göndereceği mühendislerden oluşan bir komisyon Karadağ’ın sınırlarının tespiti için çalışmaya başladı. Komisyon çalışmalarını 1858 yılının sonlarında tamamladı. Grahova Karadağ’a bırakıldı. Karadağ Prensligi böylece, bağımsızlık kazanmasa da otonom statüsünü tasdik ettirmiş oluyor, Osmanlı Devleti ile arasındaki sınır

¹⁸⁵ Gölen, “Osmanlı-Karadağ Sınırı Tespiti”, ss.667-668.

belirleniyor ve Osmanlı Devleti'ne karşı silahlı bir isyana kalkıştığı halde yaptırıma maruz kalmıyordu.¹⁸⁶

Karadağ meselesine yakın bir zamanda başlayan Eflak-Boğdan konusu hala masadayken, Osmanlı Devleti Balkanlarda tekrar silahlı isyanlarla baş etmek zorunda kaldı. Hersek'te Hristiyan halk, yerel yöneticilerin baskı ve usulsüzlüklerini gerekçe göstererek 1861'de tekrar isyan etti ve bölgedeki yabancı elçiler aracılığıyla taleplerini Bâb-ı Âli'ye iletiler. Talepleri arasında; Bâb-ı Âli ile yerel yönetim birimleri arasında halkın çıkarını gözetecek kişilerin iletişim sağlaması, dini inanç ve uygulamalarına saygı duyulması, okullar ve kiliseler açabilmeleri, vergi dağılımının tekrar düzenlenmesi gibi konular vardı. Tabii bunların yanı sıra Sırbistan ve Romanya'da otonom yönetimlerin kurulması da Hersekliler için birer örnek teşkil etmişti.¹⁸⁷

Karadağ Prenslığı, daha önce olduğu gibi kendi topraklarından gönüllülerin Hersek'e geçip isyana destek vermesini teşvik ediyordu. Bu da isyanın bastırılmasını zorlaştırıyordu. Bunun üzerine Bâb-ı Âli, Karadağ üzerine bir askeri hareket fikrini masaya yatırdı fakat bu hareketin başlamasının önünde diplomatik engeller vardı. Hersek'te çıkan isyan ve isyana Karadağ'ın desteği ilk defa rastlanan bir şey değildi. Ayrıca Grahova olayı ve sonrasında yabancı devletlerin tavrı unutulmamıştı.¹⁸⁸

Bâb-ı Âli, meselenin geçmişini de göz önünde bulundurarak hareket etti. Önce İstanbul'daki elçilere nota verilerek devletin Hersek'te asayişini sağlamak için harekete geçeceği ve bu hususta Karadağ'ın isyana destek olmasının cezasının verileceği haberi iletildi. Daha sonra Karadağ'ın silahsızlandırılması talebi bu prensliğe iletildi. Talep reddedilince Ömer Lütfi Paşa'ya hareketi başlatması emri verildi. Bu esnada yabancı elçilere de Karadağ'ın statüsünde bir değişiklik yapılmayacağı, yalnızca bölgede asayişin ve halkın güvenliğinin sağlanacağı bildirildi. Avusturya ve İngiltere Osmanlı'nın hamlesini onaylarken

¹⁸⁶ Gölen, "Osmanlı-Karadağ Sınırı Tespiti", ss.670-674, 681.

¹⁸⁷ M. Hüdai Şentürk, "Tuna Vilayeti'nin Teşkiline Karadağ ve Hersek Vukuatına (1861) Dair Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layiha", **BELLE TEN**, Cilt:29, Sayı:226, 1995, s.722; Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VII, s.3-4.

¹⁸⁸ Jelavich, **Balkan Tarihi**, ss.278-279; Zafer Gölen, "1862 Karadağ Askeri Harekatı ve Sonuçları", **BELLE TEN**, Cilt:75, Sayı: 273, 2011, (Karadağ Askeri Harekatı), s.508.

Fransa ve Rusya yalnızca açıklama istemekle yetindiler. Böylece Karadağ, şimdilik devlet ile karşı karşıya bırakılmış oluyordu.¹⁸⁹

Karadağ'a yönelik askeri hareket, Avrupalı devletlerin beklediğinden çok daha kısa sürede büyük başarıya ulaştı. Harekatin başladığı yıl, 1862'de Osmanlı orduları Çetine'ye dayandılar. Bunun üzerine İstanbul'daki Rusya, Fransa, Prusya, Avusturya, İtalya, İngiltere elçileri Bâb-ı Âli'ye nota vererek hareketi sonlandırmasını aksi 1856 Paris Antlaşması'nın hükümlerinin tehlikeye gireceğini bildirdiler. Bâb-ı Âli ise Karadağ Prensliği'nden teklif beklediğini, çünkü ordunun ancak asayiş sağlamak ve masumların canını korumak için hareket ettiği, teklif geldiği takdirde ateşkes sağlanacağı cevabını verdi. Sonrasında Karadağ Prensi Nikola barış için Osmanlı'nın şartlarını kabule hazır olduğunu Ömer Lütfi Paşa'ya bildirdi.¹⁹⁰

Bu noktada Avrupalıların Bâb-ı Âli'ye yapabilecekleri yegane baskı Karadağ'ın mevcut statüsüne dokunulmaması doğrultusunda olabilirdi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin bölgedeki askeri başarısına rağmen Karadağ'a bağımsızlık vermesi Balkanların diğer ulusları için de örnek teşkil edebilir ve oluşacak ortam Avrupalıların da kontrolünden çıkabilirdi. Ayrıca Paris Antlaşması ile diğer Balkan milletleri gibi Karadağlıların da garantörü olan devlet arasında Rusya İmparatorluğu bulunuyordu ve Karadağ'ın prensleri yıllardır Rusya ile iyi ilişkiler içindeydi. Aralarında bizzat Rusya'da eğitim alanlar ve imparatorla görüşenler vardı. Ayrıca Rusya'nın Kırım yenilgisinden sonra bile özellikle Karadağ üzerindeki nüfuzunu yeniden tesis etmesi uzun sürmemişti. İngiliz diplomasisinin tercihi de bu yöndeydi. (Çünkü İngiltere 1870'lere kadar Rusya çıkarları karşısında Osmanlı Devleti'nin çıkarını koruyan yegane devletti.) Ayrıca Rusya İmparatorluğu için de Karadağ'ın mevcut durumunun korunması daha uygundu çünkü Rusya, Balkanlarda bağımsız, Rus güdümünde olmayan bir Karadağ devletindense Osmanlı içerisinde sorun yaratmaya devam edecek bir prensliği tercih diyordu.¹⁹¹

¹⁸⁹ Gölen, "Karadağ Askeri Harekatı", ss.510-513; Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VII, ss.4-5.

¹⁹⁰ Gölen, "Karadağ Askeri Harekatı", ss.525-526.

¹⁹¹ Jelavich, **Balkan Tarihi**, ss.278-279; Gölen, "Karadağ Askeri Harekatı", ss.528-529.

1862 yılının Ağustos ayında Osmanlı Devleti ve Karadağ Prenslığı arasında İşkodra Anlaşması'nın imzalanmasıyla Karadağ meselesi şimdilik kapanmış oluyordu. Anlaşmaya göre Karadağ'ın statüsü olduğu gibi kalacak, Karadağlılar Antivari Limanı'nı gümrük vergisi ödemedi ticaret için kullanabilecek, Karadağ Prensi'nin babası ve isyana önderlik eden Mirko bir daha dönmek üzere Karadağ'ı terk edecek, Karadağ'ın içinden geçen Hersek-İşkodra yolu üzerine güvenlik kuleleri inşa edilecekti. Bu maddelerden Mirko ile ilgili olan daha sonra Karadağ Prenslığı'nın ricası üzerine uygulamaya konmadı. Kuleler konusunda ise Fransa ve Rusya -görünüşe göre Kırım Savaşı'ndan sonraki yakınlaşmaları sürüyordu- temsilcileri maddenin uygulanmasına karşı çıktılar çünkü bu yapıların inşasını Karadağ'ın işgali ve dolayısıyla mevcut statünün ihlali olarak görüyorlardı. Bâb-ı Âli, Prens Nikola'nın İstanbul'a gönderdiği heyet aracılığıyla af dilemesi ve kulelerin inşasının durdurulmasını rica etmesi sonucu bu kararı uygulamaktan da vazgeçti. Karşılığında ise Hersek-İşkodra yolu üzerinde yolculuk eden tüccarların olası bir zarara uğramaları durumunda Karadağ Prenslığı'nın bunu tazmin etmekle yükümlü olması şartını koştı. Prens, şartı kabul etti.¹⁹² Osmanlı Devleti, Karadağ konusunda gerçekten de Hersek asilerinin desteklenmesinin önüne geçmek ve Karadağ'ın bağlılığını yenilemekle yetinmiş oluyorken Rusya İmparatorluğu, konuyu 1856'dan beri ilişkilerini hızla iyileştirdiği Fransa ile beraber Balkanlardaki nüfuzunu yeniden kurmak için karşısına çıkan fırsatlardan biri olarak değerlendiriyordu.

Hersek, Karadağ ve Romanya ile eş zamanlı olarak 1860'larda Sırbistan da kaynamaya başlamıştı. 1856 sonrası Rusya İmparatorluğu'nun dış politikası haline gelen "Panslavizm" idealinin uygulamasında merkez teşkil edecek olan Sırbistan, 19. yüzyılın başlarında köylü ayaklanmalarına sahne olmuş, 1804 ile 1813 yılları arasında bağımsız kalmış, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı bitince Osmanlı Devleti bölgeye tekrar hâkim olmuştu. 1815 yılında ise Sırbistan soylularından Miloş Obrenoviç önderliğinde başlayan isyan Sırbistan'ın bazı özerklik hakları kazanmasıyla sonuçlanmıştı. 1825 yılında Rusya İmparatorluğu tahtına çıkan I. Nikolay, 1812'de imzalanmış Bükreş Antlaşması'nın Eflak-

¹⁹² Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VII, ss.6-7.

Boğdan ve Sırbistan'a dair maddelerinin tam olarak uygulanmadığı gerekçesi ile Osmanlı Devleti'ne nota vermişti. Bunun üzerine iki devletin temsilcileri 1826'da Akkerman Antlaşması'nı imzalamıştı.¹⁹³ Antlaşmaya göre Sırlar iç işlerinde bağımsız olacak, dinlerini özgürce yaşayacak, Sırp tüccarlar Osmanlı sınırları içerisinde serbestçe gezip ticaret yapabilecek fakat Sırbistan topraklarında devlet görevlileri dışında Müslümanlar yaşamayacak, Müslümanlara ait mal ve taşınmazların kontrolü Sırlara verilecek, Sırbistan'da matbaa, okul, hastane inşa etmek Sırlara serbest olacak, daha önce Sırbistan Prensliği'nin elinden alınmış şehir ve kazalar geri verilecekti.¹⁹⁴ Anlaşma imzalanmış olsa da uygulama zamanı ve süreci net olarak belirlenmemişti. Rusya İmparatorluğu, 1821'den beri devam eden Yunan isyanı ile alakalı, Yunanların gördüğü baskının son bulması için Osmanlı Devleti'nden Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımasını talep etti. Talep reddedilince 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı patlak verdi ve Rusya'nın zaferiyle biten savaş sonucunda imzalanan Edirne Antlaşması'na Sırbistan'ın Akkerman Antlaşması ile kazandığı imtiyazların derhal uygulanması maddesi eklendi. Bu maddeye göre Osmanlı Devleti, Sırbistan'a tanınan hakların uygulamaya konması yönündeki fermanı bir ay içinde Rusya'ya iletecekti. Böylece Sırbistan, Balkanlarda geniş özerklik hakları elde etmiş oluyordu.¹⁹⁵

Yüzyılın ilk yarısında otonomi elde eden Sırlar, yüzyılın ikinci yarısında bu hakları giderek genişletecek ve nihayet bağımsızlık kazanacaklardı. Kırım Savaşı'na kadar Sırbistan'ın özerklik hakları Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan anlaşmalara dayandığından iki devlet 1853'te savaşımaya başlayınca bu haklar muğlak bir meseleye dönüştü. 1856 Paris Antlaşması'nda Sırbistan'ın durumu ele alınınca özerklik hakları tüm imzacıların garantörlüğü altına girmiş oldu. Artık Sırbistan'ın iç idaresinde bağımsızlığı ve Paris imzacılarının haber ve onayı olmadan Osmanlı'nın Sırbistan'a askeri müdahalede bulunamayacağı

¹⁹³ Castellán, **Balkanların Tarihi**, ss.263-264.

¹⁹⁴ **BOA, Y..EE..** 32/6 (14.09.1829).

¹⁹⁵ Ayşe Özkan, **Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011, İstanbul, (Sırp Bağımsızlığı), ss.15-18.

yalnızca Rusya'nın değil İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya, Sardunya'nın da kabul ettiğı maddelerdi.¹⁹⁶

Paris Antlaşması imzalandığı sırada Sırbistan Prenslığı tahtında Aleksandr Karacorçeviç, bulunuyordu. 1842 yılında, Miloş Obrenoviç'in oğlu Mihail Obrenoviç, kendisine muhalif olan Sırp milliyetçilerinin başını çektiğı bir isyanla tahttan indirilip -Rusya elçisinin tavsiyesi üzerine- Avusturya'ya kaçmıştı. Sırbistan tahtı, yine Sırp milliyetçilerin talebi ve çalışmalarıyla Rusya'nın itirazlarına rağmen Aleksandr Karacorçeviç'e devredilmiş, Bâb-ı Âli bunu onaylamıştı. Karacorçeviç'in iktidarı; İlya Garaşanin, Toma Vucic-Perişic ve Avram Petroniyeviç isimli ileri gelenlerin önderlik ettiğı Anayasacı Parti'ye dayanıyordu. Yeni yönetimde meclisin önemli bir etki alanı vardı ve bu hükümet 1858'e kadar 16 yıl boyunca sık sık isyanlarla karşılaşacaktı. Özellikle Kırım Savaşı sırasında Sırp halkı çoğunlukla Rusya taraftarı olduğundan, Aleksandr Karacorçeviç'in güttüğü tarafsızlık politikası kendisinin siyasi nüfuzunu zayıflatmıştı. Sonrasında sergilediğı baskıcı tavırları kendisine karşı olan muhalefetin büyümesine sebep oldu, Toma Vucic Perişic ve İlya Garaşanin Aleksandr'ın kendine muhalif olanları sürgün ve hapsedme gibi keyfi uygulamalarının son bulması ve Sırbistan'a verilmiş imtiyazların kanunlara uygun şekilde uygulanması için Bâb-ı Âli'ye başvurdular. Bâb-ı Âli'nin gönderdiği İbrahim Ethem Paşa ve Mehmed Kabuli Efendi, Aleksandr Karacorçeviç ve muhalifleri arasında uzlaşma sağladı. Karacorçeviç, kendisine muhalefet edenleri ve muhalif konsey üyeleri de Karacorçeviç'in hukuksuz hareketlerini affetti. Fakat Garaşanin ve Perişic bununla yetinmeyerek meclisi toplantıya çağırdı, toplanan mecliste yalnızca Aleksandr'a değil doğrudan Karacorçeviçlere yönelen muhalefet Sırbistan'da yalnızca hükümetin değil hanedanın değişimi ile sonuçlandı.¹⁹⁷

Sürgünde bulunan Miloş Obrenoviç ülkesine geri döndü ve 1858 yılında Bâb-ı Âli tarafından Sırbistan'ın başına atandı. İlk icraatlarından biri kendisine

¹⁹⁶ Özkan, **Sırp Bağımsızlığı**, ss.121, 127-128; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.281-282.

¹⁹⁷ Jelavich, **Balkan Tarihi**, ss.270-271; Özkan, **Sırp Bağımsızlığı**, ss.80-81.

muhalif olanları görevden almak oldu. Perişic, evinde hapsedilip tecrit edildi.¹⁹⁸ Garaşanin de görevinden alındı fakat Fransız elçiliği Garaşanin'i kolladığından başka bir yaptırıma maruz kalmadı. Fakat çok yaşlı olan Miloş Obrenoviç'in hükümdarlığı uzun sürmedi ve 1860 yılında ölümünün üzerine Sırbistan Prensligi oğlu Mihail Obrenoviç'e kaldı.¹⁹⁹

1840'lardan beri Sırbistan siyasetinde aktif olarak yer alan ve Mihail Obrenoviç'in hükümdarlığında başbakan olan İlya Garaşanin, Sırbistan'ın bağımsızlığına giden yolda önemli aktörlerden biriydi. Garaşanin 1844'te *Naçertaniye* (Taslak) başlıklı, Sırbistan'ın takip etmesi gereken dış siyaseti özetleyen bir program kaleme almıştı. Taslak'ta bahsedilen kısaca, Güney Slavlarını Sırların önderliğinde birleştirme idealiydi ki burada bahsedilen çoğunlukla Ortodoks ve Slav olan halkların yaşadığı Kosova, Bosna, Hersek, Karadağ, Voyvodina ve Arnavutluk'un kuzeyiydi.²⁰⁰

Beş yüz yıldan fazladır Osmanlı toprağı olan Balkanlarda böylesine kökten bir değişim gerçekleştirebilmesi için Sırbistan'ın tabii ki kuvvetli bir müttefik bulması, Balkanlardaki diğer ulusların desteğini alması ve Avrupa'daki devletlerin hiç olmazsa tarafsızlığını sağlaması şarttı. Ayrıca o yıllarda Balkanlarda milli bağımsızlığını kazanmış tek millet Yunanlardı. Balkanlarda Yunanistan'ın içinde bulunmadığı yahut destek vermediği bir ittifakın oluşup Osmanlı'ya karşı durabilmesi pek mümkün gözüküyordu. Bu yüzden Slav birliği ideali zamanla Balkan birliği ya da Hristiyan birliği idealine dönüşecek ve Balkanlarda yaşayan neredeyse tüm milletlerin Osmanlı'ya karşı topyekûn bir isyan çıkarmasına uğraşılacaktı. Bu doğrultuda Sırbistan tarafından gelen ilk adım 1861'de Garaşanin'in İstanbul'daki Yunan temsilcilerle ile görüşmeye başlaması oldu. Bu görüşmeler ilk etapta gayet olumlu sonuçlar verdi. Hem Sırp hem de Yunan devlet adamları bir Sırp-Yunan ittifakının öncelikle kendi milletleri daha sonra da Balkanlardaki diğer milletler için kurtarıcı olacağını düşünüyorlardı. Fakat hem Sırbistan'ın hem de Yunanistan'ın kendi içinde

¹⁹⁸ BOA, A.}MKT.UM.. 343/73 (12.02.1859).

¹⁹⁹ Özkan, *Sırp Bağımsızlığı*, ss.128-129, 144.

²⁰⁰ Selim Aslantaş, "Birinci Balkan İttifakı, 1866-1868", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Cilt: 52, Sayı:2, 2012, ss.1-2; Jelavich, *Balkan Tarihi*, s.270.

çözmesi gereken başka meseleler de olduğundan görüşülen konuların pratiğe dökülmesi sonraya kalmıştır. Ayrıca Sırbistan ve Yunanistan, Osmanlı'ya karşı birbirleri dışındaki devletler ve milletlerle de ittifak kurma çabası içindeydi. Yunanistan, Romenlerle görüşüyordu ki Romanya Prensi Aleksandr Couza ile Garaşanin arasında güven sorunları vardı. Bu yüzden iki devlet arasındaki ilişkiler 1866'ya kadar askıya alınacaktı.²⁰¹

1860 yılında Sırbistan prensi olan Mihail Obrenoviç; kendisine izin verilenden fazla asker toplayıp bulundurmaya başlamış; Osmanlı'nın uyarılarına rağmen topladığı jandarma kuvvetleri Belgrad'daki Müslüman tebaayı ve hatta Osmanlı memurlarını taciz etmeye başlamıştı. Meseleye dair Vidin Valisi'nden ve Belgrad Muhafızı Osman Paşa'dan sadarete gönderilen yazılarda Rus Prens Dolgoruki'nin Sırbistan'da bulunduğu ve Sırları isyana teşvik ettiği, stratejik noktalarda askeri tedbirler almak gerektiği belirtilmekteydi. Ayrıca belge; İngiltere'nin Şark Meselesi'ne dair politikasının devam edeceği, bölgede bir karışıklık istemeyeceği, Avusturya'nın kendi bünyesinde bulunan Sırların ayaklanmasından çekineceği için bölgede statükonun devamını isteyeceği, Fransa'nın dahi bu fikre katılacağı şeklinde öngörüler içermektedir.²⁰² 1860 tarihli belgede, İngiltere ve Avusturya'nın tutumları konusunda doğru tespitler yapılmış olsa da iki yıl sonra çıkacak olaylara dair Fransa'nın tutumu, Rusya ile iş birliği yaparak asilerin lehine çalışmak olmuştu. Hatta bu iki devletin iş birliği, Eflak-Boğdan meselesinin başlangıcında olduğu gibi Sırbistan'ın otonomi haklarının genişlemesinde belirleyici unsur olacaktı.

1861 yılında Mihail Obrenoviç, Sırbistan Meclisi'nden *Halk Ordusu Kanununu* geçirdi. Kabul edilen kanuna göre, 50.500 kişiden oluşacak bir esas kuvvetin yanında 40.000 de yedek asker hazır olacak, bu birlikler 20 ile 50 yaş arası ve bedenlen askerliğe müsait Sırlardan kurulacaktı.²⁰³ Sırbistan Prensiği'nin zaten usulsüzce asker toplama eylemini şimdi bir de yasalaştırmış

²⁰¹ Özhan Kapıcı, "Slav Birliğinden Balkan Birliğine: 1866-1868 Birinci Balkan İttifakı ve Rus Dış Politikasında Balkanlar Çıkmazı", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı:28, 2015, (Slav Birliğinden Balkan Birliğine), ss.82-84; Aslantaş, "Birinci Balkan İttifakı, 1866-1868", s.5.

²⁰² BOA, A.}AMD. 92/27 (05.03.1860).

²⁰³ BOA, İ.HR. 188/10474 (04.10.1861); BOA, A.}MKT.UM 516/70 (17.11.1861).

olması Bâb-ı Âli'yi iyice rahatsız etti ve Obrenoviç uyarıldı. Çünkü Sırbistan Prensi, Osmanlı Devleti'nin Paris Antlaşması'nda belirtilen egemenlik haklarının aksine bağımsız bir yönetici gibi davranıyordu. Hatta *Vidovdan* adlı Sırp gazetesi açıkça Osmanlı Devleti karşıtı propagandalar yapıyordu. Prens Mihail Obrenoviç, uyarılara rağmen silahlanmaya devam ettiği sadarete bildiriliyordu.²⁰⁴

1862 yılına gelindiğinde bu ağır tahrikler sonucunda Sırlar ve Türkler arasında gerilim arttı ve yer yer sıcak çatışmalar başladı. 1862 yılında Belgrad varoşlarında Sırlar tarafından saldırıya uğrayan Türklerin Belgrad Kalesi'ne sığınması ve kaleden Sırp mahallelerine top ateşi açılması üzerine olayın daha da büyümemesi için aynı yılın Mayıs ayında İstanbul Kanlıca'da Avrupalı devletlerin temsilcilerinin de hazır bulunduğu bir konferans yapıldı. İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve İtalya'nın temsilcileri konferansa katıldı. Alınan kararlar arasında Sokol ve Uziçe kalelerinin yıkılması, Müslüman tebaanın gayrimenkullerini satarak Sırbistan'dan çekilmesi ve Osmanlı'nın Sırbistan'da asker bulundurmasının belli şartlara bağlanması gibi unsurlar vardı.²⁰⁵ Anlaşmaya uygun olarak Belgrad muhafızına gönderilen talimat uyarınca bölgeden asker çıkarılmaya başlanmıştır.²⁰⁶

Sırbistan hükümeti, Osmanlı'nın bölgedeki askerî varlığına kesin olarak son vermek için uygun vakit kollamaya devam etti ve aradığı fırsatı da 1866 yılında Girit ayaklanmasının çıkmasıyla buldu. Mihail Obrenoviç zaten bu yıl içerisinde Karadağ ile ittifak kurmuş ve Yunanistan ile görüşmelere tekrar başlamıştı. 17 Ekim 1866'da, Sırbistan'daki kalelerin Sırlara terkini ya da yıkılmasını talep etti. Kanlıca Konferansı'nda bulunmuş olan devletlerden Avusturya, 1866'da Prusya karşısında aldığı mağlubiyetin etkisindeydi ve diplomatik gücünü yitirmişti. Fransa İmparatoru III. Napolyon, geçmişten beri Sırp bağımsızlığına destek veriyor ve Bâb-ı Âli'yi Sırların taleplerini yerine

²⁰⁴ BOA, A.}MKT.UM.. 503/88 (05.10.1861), 55/96 (07.04.1862).

²⁰⁵ Ayşe Özkan, "Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmasının İlk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'ın Bombalanması", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 30, Sayı:50, 2011, ss.173-175, 180, 191.

²⁰⁶ BOA, İ..HR.. 196/11140 (03.10.1862).

getirmeye teşvik ediyordu. Rusya'nın temsilcileri ise Sırp bağımsızlık davasının en önde gelen destekçileriydi. Osmanlı Devleti her ne kadar 1862'de hiç olmazsa Belgrad Kalesi'nde asker bulundurma hakkını muhafaza ettiyse de 1867'ye gelindiğinde bu hakkı savunacak durumu da kalmamıştı. Bâb-ı Âli, Sırbistan'a karşı bir askeri harekate girişmesi durumunda da Avrupa'dan destek göremeyeceğinin bilincindeydi. Sırbistan, 1862'den beri askeri gücünü artırmıştı ve yenilmesi kolay olmayacaktı. Ayrıca -her ne kadar Rus elçiler Balkan Hristiyanlarına şimdilik harekete geçmemelerini telkin ediyor olsa da- Sırbistan'a karşı girişilecek bir savaş Karadağlı, Yunan ve Bulgarları kışkırtıp isyana yöneltebilirdi. Bu şartlar altında, Osmanlı Devleti, Sırbistan'daki Fethülislam, Böğürdelen ve Belgrad kalelerindeki askerlerini de Sırp talepleri doğrultusunda boşalttı. Böylece Sırbistan'ın Osmanlı'ya aidiyeti yalnızca kâğıt üzerinde kalmış oluyordu.²⁰⁷

Sırbistan'ın imtiyazlarının bu denli genişlemesi, Mihail Obrenoviç'in elini büyük ölçüde rahatlattı ve onu Osmanlı denetiminden büsbütün uzaklaştırdı. Böylece -resmen bağımsız bir devlet olmamasına rağmen- Sırbistan'ın diğer devletlerle daha kolay görüşebilmesinin önü açıldı. Diğer devletlerden kasıt ise tabii ki en başta Rusya, sonra da Yunanistan'dır. Böylece Sırbistan, "Balkan Konfederasyonu" idealine daha da yaklaşmış oluyordu. 1867 yılının Nisan ayından itibaren Sırp lar öncekinden daha hızlı bir şekilde silahlanmaya giriştiler ve Bosna-Hersek ile de iletişim kurmaya başladılar. 1869 yılında da Sırp Meclisi hem bir anayasa kabul ettiğini duyurdu hem de Obrenoviç ailesini Sırbistan hanedanı ilan etti.²⁰⁸

Özellikle Prens Mihail Obrenoviç döneminde, Sırbistan Prenslığı bağımsız olma yolunda önemli adımlar attı. Prens Mihail, Balkanlarda topyekûn bir ayaklanma başlatarak Osmanlı'yı zayıflatmayı amacı doğrultusunda 1866'da Karadağ, 1867'de Yunanistan ve 1868'de Romanya ile anlaşmalar imzaladı. Böylece prenslik, Balkan ulusçuluğunun odak noktasını teşkil etti. Sırbistan, bu

²⁰⁷ Ayşe Özkan, "Kanlıca Konferansı Sonrasında Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmaları ve Osmanlı'nın Sırbistan'dan Çekilişi (1862-1867)", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt:5, Sayı:9, 2011, ss.134-135; Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VII, ss.15-17.

²⁰⁸ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.282-283.

yönüyle artık Rusya'nın devlet politikası halini almış olan Panslavizm'in de uygulanma alanıydı. Panslavizm görüşü özellikle 1856'dan sonra Rusya'da yaygınlaşmış, Güney Slavlarının durumunun ne olacağı ve Ruslara bu konuda ne görev düştüğü gibi konular konuşlmaya başlanmıştı. 1857 yılında Moskova'da "Slav Yardım Derneği"nin kuruluşu ise meseleyi yeni bir boyuta taşımış, artık Panslavist faaliyetler, Rusya'nın himayesi altında gerçekleştirmeye başlamıştı. İmparator I. Nikolay döneminin Dışişleri Bakanı Kont Karl Robert Nesselrode'un yerine Aleksandr Gorçakov'un getirilmesi de yine Rusya'nın politikasının değişiminin göstergesiydi. Gorçakov milliyetçilik fikrine selefinin aksine daha faydacı yaklaşıyor ve bu fikrin Rusya'nın Avrupa'da kaybettiği pozisyona yeniden ulaşması yolunda bir araç olabileceğini düşünüyordu.²⁰⁹

Fakat 1860'lar boyunca atılan adımlar koyulan hedefe tam olarak ulaşamayacak, bu Balkan ittifakı varoluş amacını yerine getiremeyecekti. Çünkü, Sırbistan henüz askeri olarak böyle bir kalkışmayı yönetecek kadar güçlü değildi. Ayrıca Rusya İmparatorluğu da hala ittifakın harekete geçmesi için girişimde bulunmamıştı. Aleksandr Gorçakov, İstanbul'daki Büyükelçi Nikolay Pavloviç İgnatyev aracılığıyla bu Balkan İttifakı'nın üyelerine temkinli davranıp güç toplamalarını tavsiye ediyordu. 1866'da Prusya-Avusturya Savaşı ve Girit Ayaklanması gündemleri her ne kadar Paris Antlaşması'nın hükümlerini büyük ölçüde sarsıyor olsa da ortaya çıkan yeni belirsiz konjonktürde bir Balkan ayaklanmasını kontrol edip hedefe ulaştırmak zor olacaktı. Ayrıca Rusya İmparatorluğu Kırım Savaşı sonrası mahkum edildiği tecritten hala kurtulamamıştı ve bu şartlarda Balkanlarda dikkat çekecek yeni bir harekete kalkışamazdı. Dolayısıyla, Rusya ve Balkan İttifakı'nın Balkanlarda istediği değişim, ancak 1870'lerin başında meydana gelen Prusya-Fransa Savaşı sonrasında uygun zemin bulacaktı.²¹⁰

²⁰⁹ Hans Kohn, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, 2. Baskı, çev. Agah Oktay Üner, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, ss.117-118; Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, Sayı:21, 2008, ss.127-128; Jelavich, **Balkan Tarihi**, s.272.

²¹⁰ Aslantaş, "Birinci Balkan İttifakı", s.10; Kapıcı, "Slav Birliğinden Balkan Birliğine", ss.90-92.

Sırbistan ve Karadağ prenslikleri, milliyetçilik akımının Bâb-ı Âli tarafından nasıl karşılandığına ve ayrılıkçı/milliyetçi kitlelerin Bâb-ı Âli'nin verdiği tavizleri nasıl değerlendirdiğine dair çarpıcı örneklerdir. Bâb-ı Âli, 1856'da Avrupalı müttefiklere söz verdiği üzere Islahat Fermanı'nı hayata geçirerek gayrimüslim tebaanın durumuyla alakalı değişikliklere gitmiş, Balkan halklarının temsilcileri ise elde ettikleri yeni avantajları tam bağımsızlık hedeflerine giden yolda aşılacak eşikler olarak değerlendirmişlerdir.

2.3.4 Girit İsyanı

Sırbistan, Karadağ, Romanya prensliklerinin değişen statüleri Osmanlı tebaası Rumlar için de tetikleyici olmuştu. Özellikle Girit Adası, Yunanistan'ın bağımsızlık kazandığından beri topraklarına katmaya çalıştığı bir bölgeydi. 1820'lerde İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ortak hareketleri ve 1828-1829 Savaşı sonucunda bağımsızlık kazanmış olan Yunanistan Krallığı, Kırım Savaşı sırasında Teselya ve Epir'de ayaklanmalar kışkırtarak Rusya'ya avantaj sağlamaya çalışmıştı. Fakat 1850'lere gelindiğinde diplomatik taraflar değişmişti ve Yunanistan'ın bu hamlesi üzerine İngiltere ve Fransa donanmaları, Yunanistan'ın Pire Limanı'nı kuşatarak bu hareketleri engellemişlerdi. Yani Yunanistan Krallığı, topraklarını Osmanlı aleyhine genişletmek için fırsat kollamış fakat Kırım Savaşı'nda umduğunu bulamamıştı. Yine de 1856 sonrasında tekrar değişen zemin, onun için başka fırsatlar getirecekti. 1841 ve 1858'de Girit'te "yerel yöneticilerin baskısına karşı" ayaklanmalar çıkmıştı. Bâb-ı Âli, Girit'teki huzursuzluğun önünü daha adil ve kabiliyetli yöneticiler ile almaya çalışıyordu. Bu ayaklanmalara hem askeri hareketler hem de ada yöneticilerinin değiştirilmesi ile son verildi. Fakat 1866'da, Rusya İmparatorluğu'nun Hanya sancağındaki elçisinin de örgütleyicilerinden biri olduğu bir ayaklanma daha patlak verdi. Bu geçmiştekilere göre çok daha geniş çaplı ve organize bir hareketti.²¹¹

1866 yılında Girit Epitropia'da adanın bütün yerleşim yerlerinden gelen delegelerin oluşturduğu bir konferans toplandı. Konferansta Bâb-ı Âli'ye

²¹¹ Armaoğlu, 19. Yüzyıl, ss.285-287; Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt:VII, s.19.

iletirmek istenen taleplere karar verildi. Bunlar; vergilerin azaltılması ve toplama şeklinin düzenlenmesi; adada yol, köprü, okul ve hastanelerin inşası; adli sistemin tekrar düzenlenmesiydi. Bâb-ı Âli bu taleplerden yalnızca okul, köprü ve hastane inşası ile ilgili olanı değerlendirmeye alıp kalanların reddedildiğini bildirdi. Bunun üzerine delegeler adada silahlı bir isyanın başlayacağını adadaki yabancı elçilere duyurdu. Asiler silahlanıp dağlık bölgelerde birlikler oluşturmaya başlarken adadaki Müslümanlar da kalelere ve müstahkem şehirlere sığındı.²¹²

Yunanistan, Girit ayaklanması başladığı esnada Osmanlı Devleti ile doğrudan savaşa girebilecek bir güçte olmasa da Yunan kamuoyu ve siyasi hayatı Girit konusunda birleşmiş gözüküyordu. İsyan boyunca Yunanistan'dan Girit'e asilerin safında savaşmak üzere gönüllüler gidecekti ve ayrıca Girit'ten Yunanistan topraklarına göç etmek isteyen Rumları Fransız gemileri taşıyacaktı. Zaten isyanın başından beri Fransa temsilcileri asilerin Girit'in Yunanistan'a katılması talebini destekliyordu. Fakat Akdeniz'de Megali Idea'yı gerçekleştirmiş bir Yunanistan Krallığı'nın bulunması İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarına tehdit oluşturacağından İngiltere, gerek hükümeti gerekse elçileri ile Girit meselesinde Osmanlı Devleti'ni savunuyordu.²¹³

Rusya İmparatorluğu ise -ki bu sırada Panslavist Büyükelçi İgnatyev İstanbul'da büyükelçi olarak bulunuyordu- Girit meselesini Balkanlarda Osmanlı karşıtı ittifakı kuvvetlendirebilecek bir olay gibi görüyor ve tabii ki bu olaydan da Paris Antlaşması'nı geçersiz kılacak sonuçlar elde etmeyi umuyordu. Bunun yanında Yunanistan Krallığı tahtına 1863 yılında çıkmış olan Kral I. Georgios, İmparator II. Aleksandr'ın yeğeni Grandüşes Olga ile evlenmişti ve Rusya bu yolla da Yunan milliyetçi davasını sahipleniyordu. İsyan sürerken, 1867 yılında Sırbistan ve Yunanistan temsilcileri daha önce bu iki devlet arasında anlaşmaya varılmasını engellemiş olan toprak paylaşımı konusunu çözdüler. Osmanlı Devleti'nin elinden alındıktan sonra Bosna-Hersek'in Sırbistan'a, Epir ve Teselya'nın da Yunanistan'a bırakılacağı bir senaryo üzerinde anlaşıldı. Girit

²¹² Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VII, s.20.

²¹³ Hayrettin Pınar, "Girit İsyanında Yunan Gönüllüler (1866-1869)", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt:9, Sayı:31, 2022, s.372; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, s.289.

meselesine dair de Rusya İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanı Aleksandr Gorçakov, Moskova'daki Osmanlı elçisine Girit'in zaten kaybedildiğini, daha önce Mısır egemenliğine bırakılmış olduğu gibi bu defa da Yunanistan'a terk edilmesinin uygun olacağını söyledi.²¹⁴

Fransa'nın meseleye dair tutumu İngiltere ve Rusya kadar kararlı değildi. İsyanın başında Rusya ile beraber Girit'in Osmanlı Devleti tarafından terkinin savunuyordu. Fakat ilerleyen süreçte; güneyinde İtalya'nın kuruluşu, doğusunda Prusya'nın yükselişi gibi olaylar Fransa'yı, dikkatini Avrupa'ya vermeye itti. Böyle bir konjonktürde Fransa, Girit'te iyice büyüyecek bir soruna yeterli müdahaleyi yapamazdı ve sonucunda tüm Yunan sempatisi Rusya İmparatorluğu'na kaymış olurdu. Balkanlar ve Akdeniz'de Rusya'nın bu denli kuvvetlenmesi Fransız diplomasisinin isteyeceği bir şey değildi. Ayrıca 1867 yılında isyan devam ederken İngiltere Kraliçesi Victoria, bir parlamento açılış konuşmasında, Osmanlı Hristiyanlarının haklarının korunması gerektiğini fakat bu yapılırken padişahın hükümdarlık haklarının zedelenmesinin kabul edilemeyeceğini belirtmişti. Fransa'nın bu sıkışıklığı Girit meselesinde politika değiştirmesine yol açtı ve İmparator III. Napolyon, Kraliçe Victoria'nın söylemlerini desteklemek zorunda kaldı. İsyanın başlarında Paris'i ziyaret eden Yunanistan Kralı'na Girit için "çantada keklik" diyen III. Napolyon, çok geçmeden Türkiye'deki elçilere Osmanlı Devleti'ne Girit isyanını bastırırken serbesti tanınması talimatını göndermişti. İngiltere ve Rusya'nın aksine böyle kararsız politikalar izleyen Fransa, 1870 yılında Prusya karşısında düşeceği yalnızlığı öüyordu. Zaten Romanya meselesi yüzünden sekteye uğrayan Rus-Fransız iş birliği, Fransa'nın Girit konusundaki kararsızlığı ile pekişmişti.²¹⁵

Bâb-ı Âli, isyanın aldığı boyutu ve Paris Antlaşması imzacısı devletlerin tutumlarını değerlendirdince; Sırbistan, Karadağ ve Romanya meselelerinde olduğundan farklı olarak ada üzerindeki haklarında directmeyi seçti. Bu tutumda şüphesiz İngiltere'nin desteğinin payı büyüktü. Her ne kadar İgnatyev, Sadrazam Âli Paşa'ya İngiltere'de yakında hükümetin değişeceğini ve Yunan dostu

²¹⁴ Jelavich, **Balkan Tarihi**, s.364; Karal, **Osmanlı Tarihi VII**, s.21; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, s.289.

²¹⁵ Bilal Karabulut, "Osmanlı'nın Zor Sınavı: Fransa'nın Tutarsız Politikaları Ekseninde Girit İsyanı (1866-1869)", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı:16, 2008, ss.82-83, 87-89.

William Gladstone'un başbakan olacağını söyleyip İngiliz desteğine güvenmemesini "tavsiye" edecek kadar ileri gitse de İngiltere'nin mevcut tavrı ve Âli Paşa'nın kararlılığı sayesinde isyan, 1869'a kadar Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olarak kaldı. İsyan başladıktan kısa bir süre sonra adaya atanan Vali Mustafa Naili Paşa, asilerin silah bıraktığı takdirde cezalandırılmayacağını duyurdu.²¹⁶

İsyanın çıktığı yıl Girit'e sandallarla silah taşıyan kişiler yakalanmış; Bâb-ı Âli Girit valisine "*Girid ceziresi eşkıyasına mühimmat götürmek üzere iken*" yakalanan bu kişilerin idam edilmeleri gerekse de kürek cezasına çarptırılmalarının uygun olacağını iletmişti.²¹⁷ Çünkü böylesi bir politika, Girit'i iç mesele olarak tutmaya yarayacaktı. Ayrıca, adada yeni bir sistem oluşturulacağı ve bu sistemin işleyişini konuşmak üzere Girit'in bütün karyelerinden seçilen Hristiyan ve Müslüman temsilcilerin İstanbul'da bizzat padişah tarafından ağırlanacağı ilan edildi. Fakat Girit'te toplanmış genel meclis de İstanbul'a gidenlerin hain kabul edileceği kararını verdi. Bu yüzden gerçekten Girit'ten İstanbul'a temsilciler gitse de İstanbul'da yapılan görüşmeler ve alınan kararlar asla uygulamaya konmadı. Asiler Girit'in Yunanistan'a katılması konusunda ısrar ediyordu. Bunun üzerine Mustafa Naili Paşa görevden alınıp yerine daha önce Hersek ve Karadağ'da asilere karşı askeri başarılar kazanmış Ömer Lütfi Paşa getirildi. Paşa, adada gerilla savaşı veren asilere karşı orduyu küçük birliklere bölerek hareket yürüttü ve asilerin büyük bölümünü yenilgiye uğrattı. Adadaki bazı Rumların Yunanistan'a ilticası Ömer Lütfi Paşa'nın bu başarılarından sonra başladı.²¹⁸

Girit'te asilerin sindirilmesinden sonra Rusya ve Avrupalı devletler ile Avrupa kamuoyunun meseleye ilgisi arttı. Adadaki elçiler adanın durumuna dair bir halk oylamasına gidilmesini talep ettiler. Fakat Sadrazam Âli Paşa konunun devletlerarası ele alınmaması için uğraşıyordu ve bu talepler karşısında bizzat

²¹⁶ Zekeriya Türkmen, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Cilt:12, Sayı:12, 2001, ss.232-233.

²¹⁷ **BOA, İ..MTZ.GR..** 10/241 (06.10.1866).

²¹⁸ Pınar, "Girit İsyanında Yunan Gönüllüler (1866-1869)", s.367; Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VII, ss.24-27.

Girit'e gidip soruna kalıcı bir çözüm bulmaya karar verdi. Bu esnada Ömer Lütfi Paşa'ya da Girit asileri ile 45 günlük bir ateşkes yapması emrini vermişti. Ayrıca Sultan Abdülaziz, Âli Paşa'yı görevlendirirken adada genel af ilan edildiğini de duyurdu. Âli Paşa adada isyanı yalnızca silahla bastırma değil düzeni tekrar sağlamakla görevlendirildi. Girit'te geçirdiği birkaç aylık sürenin sonunda adada geniş özerklik haklarının yer aldığı yeni düzenlemeleri duyurdu. Bu düzenlemeler, adanın her sancağından ikisi Müslüman ikisi Hristiyan olmak üzere dört temsilcinin katıldığı toplantılarda kararlaştırıldı. 1868 yılının Şubat ayında ilan edilen yeni sisteme göre; Girit ahalisinden alınan vergiler önemli ölçüde azaltılmış, Girit iki sancağa ayrılmış ve bu sancaklar da kazalara bölünmüş, kazaların kaymakamları söz konusu bölgedeki çoğunluğun mensup olduğu din dikkate alınarak belirlenmişti.²¹⁹

Âli Paşa'nın yürürlüğe koyduğu programla beraber Girit'te isyanın şiddeti iyice azalsa da sorun tam olarak çözülmemişti. Çünkü Yunanistan'dan silahlı gönüllüler gelmeye devam ediyor ve adada asayiş bozmayı sürdürüyorlardı. Bunun üzerine Bâb-ı Âli, Aralık 1868'de Yunanistan'a; Girit'e gönderilecek silahlı birlikleri dağıtılması, Girit'ten Yunanistan'a göçmüş olan kişilerin dönüş yolunun açılması, Osmanlı tebaasına karşı suç işleyen Yunanların cezalandırılması taleplerini içeren bir ültimatoma verdi. Ayrıca bu sırada Girit'ten Yunanistan'a mülteci taşıyan Fransa bayraklı iki gemiye Osmanlı donanması el koydu. Böylece Osmanlı Devleti, meselenin kökten çözümünde kararlı olan duruşunu korumuş oldu. Yunanistan, Rus temsilcilerin tavsiyeleri üzerine istenen cevapları vermeyip pazarlık teklif edince Bâb-ı Âli, Yunanistan ile diplomatik ilişkileri kesti ve bu noktada Paris Antlaşması imzacısı olan devletler sürece tekrar müdahil oldular.²²⁰ Bu süreçte, Bâb-ı Âli, "*Petropoulaki azası ve cemiyet-i fesad*" şeklinde Âli Paşa tarafından adı geçirilmiş olan meşhur asiler dahil olmak üzere Yunanistan'dan gelmiş

²¹⁹ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **History of The Ottoman Empire and Modern Turkey**, Volume:II, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, ss.151-152; Hayrettin Pınar, "Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği: Girit İsyanı ve Âli Paşa", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 2008, Sayı:18, 2008, ss.4-5, 13.

²²⁰ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, s.291; Pınar, "Girit İsyanında Yunan Gönüllüler", ss.368.

gönüllülerin memleketlerine gönderilmesi için izin verileceğini bile duyurmuştu.²²¹

Fransa İmparatoru III. Napolyon'un çağrısı üzerine Paris Antlaşması imzacısı devletler 1869'da yine Paris'te toplandılar. Bâb-ı Âli, toplantıya ancak Türk-Yunan ihtilafı üzerine konuşulacağı, Girit'in statüsünün tartışmaya açılmayacağı şartıyla katılacağını bildirdi ve diğer devletler bunu kabul etti. Bir araya gelen temsilciler, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a verdiği ültimatoma madde madde inceledikten ve Yunanistan'dan gelen karşılığı değerlendirdikten sonra Osmanlı'nın tutumunu haklı bularak bu kararı Yunanistan hükümetine deklare ettiler. Böylece Girit meselesi; Sırbistan, Karadağ ve Romanya meselelerinden farklı olarak Osmanlı lehine sonuçlanmış oluyordu.²²²

1869'da Girit meselesi böyle kapanırken 1870'ler Prusya-Fransa Savaşı gibi Avrupa'nın tüm dengelerini alt üst eden bir kırılmayla başlayacak; Rusya İmparatorluğu, Balkanlarda Paris Antlaşması imzalandığından beri kurduğu planları yürürlüğe koymak için çok daha uygun bir zemin bulacaktı.

²²¹ BOA, İ..MTZ.GR.. 10/245 (19.10.1866).

²²² Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VII, ss.36-37.

3. Dengeler Değişirken Osmanlı-Rusya Rekabeti

3.1 Fransa-Prusya Savaşı

1860'lar Balkanlarda bu gelişmelere sahne olurken Avrupa'nın geri kalanı Sardunya ve Prusya devletlerinin yükselişine tanık oluyordu. Napolyon Savaşları sırasında Almanya, Kuzey ve Güney Alman devletleri şeklinde ayrılmıştı. 1866'da Avusturya'nın Prusya karşısında uğradığı yenilginin ardından Almanya'nın Kuzey devletleri, Prusya önderliğinde bir federasyon kuruyor ve Avusturya bunu tanıyordu. Ayrıca bu federasyonun Güney Alman devletleri ile ilişki kurmasına da Avusturya mani olmamayı kabul ediyordu.²²³

Prusya ile eş zamanlı olarak Piyemonte öncülüğünde bir de İtalyan birliği, artık Avrupa'nın gündemiydi. Fransa'dan destek alarak ve Avusturya'nın hilafına yükselen İtalyan milliyetçiliği, 1859'da Fransa ve Piyemonte'nin Avusturya'ya karşı kazandığı zaferle önemli bir mevzi elde etmiş; Avusturya egemenliğinde Venedik dışında bir İtalyan devleti kalmamıştı. Bu devlet de 1866'da Prusya tarafından Avusturya'dan koparılıp İtalyanlara bırakılacak, böylece İtalyan birliği sağlamak için geriye sadece Güney İtalya'daki devletleri birliğe katmak kalacaktı.²²⁴

Başında Kral I. Wilhelm ve Şansölye Otto von Bismarck'ın olduğu Prusya'nın ise Alman birliğine doğru daha radikal bir adım atması gerekecekti: Güney Almanlarını -Katoliklik gibi bir ortak paydaları olması nedeniyle- Fransa nüfuzundan kurtarmak.

III. Napolyon, Prusya-Avusturya ihtilafı konusunu iki Cermen devletinin birbirini zaafa uğratması şeklinde okuyarak hata yaptığını çok geçmeden gördü.

²²³ Jonathan Steinberg, **Bismarck**, çev. Hakan Arabacı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, ss.304-306; Uçarol, **Siyasi Tarih**, s.245.

²²⁴ John Morris Roberts, **Avrupa Tarihi**, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2015, s.487.

1866'ya kadar Orta ve Batı Avrupa birbirleri ile rekabet halindeki küçük Alman devletleri ve zayıflayan bir Cermen imparatorluğuna ev sahipliği yaparken bu tarih, Alman birliğinin kuruluşuna giden süreçte bir yapıtaş oldu. Böylece Fransa'nın Avrupa'da güttüğü en temel politikalardan biri olan Almanya'yı ve Almanları bölünmüş olarak tutma politikası, iflas etmiş oluyordu.²²⁵

Fransa, Prusya'nın daha fazla güçlenmesinin önüne geçmek için kendisinin Prusya-Avusturya savaşındaki tarafsızlığını hatırlattı ve Berlin'deki büyükelçi Benedetti'ye Ren Nehri'nin sol kıyısındaki toprakların Fransa'ya verilmesi talebini Prusya hükümetine iletmesi talimatı gönderildi. Bismarck, talepleri büyükelçiden yazılı olarak istedi. Belgelenmiş talepler eline geçmez de bunu önce Rusya İmparatoru ile paylaştı. Daha sonra da metni bir Fransız gazetesinde yayınlattı. Böylece -Alman hükümdarlarının çoğu ile akrabalık bağı olan- İmparatorun Fransa'yı Prusya karşısında yalnız bırakmasını ve Güney Alman devletlerinde Fransa'nın kendi topraklarına göz dikmiş olmasından dolayı yoğun bir Fransız karşıtlığı oluşmasını sağladı. Ayrıca bu hamleyi yaparken Rusya'ya 1856 Paris Antlaşması'nı yırtıp atabileceği vaadini de sundu. Fransa artık yalnızdı ve tek gereken bir kriz başlığı bulmak veya yaratmaktı. Beklenen Fransa-Prusya gerilimi görünüşte 1868 yılında İspanya'da bir generaller cuntasının Kraliçe II. Isabella'yı devirmesi ve boş kalan tahta Prusya kraliyet ailesinin Katolik kolundan bir prensin aday olmasından çıktı. Fransa Dışişleri Bakanı Kont Vincent Benedetti, Bismarck'a bu haberin doğru olup olmadığını sorduğunda Bismarck haberlerin doğruluğunu teyit etmekte duraksamadı. Prusya, güçlenişi ve genişleyişi ile zaten göze batmaya başlamıştı. Prusya'nın hanedan ailesine mensup birinin bir de İspanya'da egemen olmaya çalışması Avrupa'nın geri kalanında hoş karşılanmayacaktı. Ama zaten bu durum Güney Almanlarını da Prusya sancağı altında toplamak için Bismarck'ın tam da ihtiyaç duyduğu krizdi. Başlangıçta hem teklif götürülen Prens Leopold von Hohenzollern-Sigmaringen hem de Prusya Kralı I. Wilhelm teklifi reddetse de İspanyollar bir süre sonra tekrar kapılarını çaldılar ve -belli ki Bismarck'ın ısrarları sonucunda- teklif bu defa kabul gördü. Hemen ardından yeni Fransa

²²⁵ Uçarol, *Siyasi Tarih*, s.246.

Dışışleri Bakanı Dük de Gramont, Fransa meclisinde bu durumun savaş sebebi olacağını söyledi. Sonucunda Prens, Kral I. Wilhelm'in de girişimiyle adaylıktan çekildi fakat bu hareket, bir kez yükselmeye başlayan tansiyonu düşürmeye yetmeyecekti.²²⁶

Rusya İmparatorluğu Dışışleri Bakanı Gorçakov, Dük de Gramont'a Prusya'nın İspanya konusunda geri adım atmasıyla yetinmesini tavsiye etse de Gramont daha da ileri giderek Prusya Kralı'ndan bu konuda gelecekte de bir faaliyette bulunmayacağına dair teminat istedi. Kral doğal olarak bu talebi reddetti ve her iki ülke büyükelçilerini geri çağırarak diplomatik ilişkileri kestiler. Fransa, 19 Temmuz 1870 tarihinde Prusya'ya savaş ilan etti. Fransız devleti ve ordusu da yaklaşık dört yıl önce Avusturya'nın yaptığı gibi savaşa yeteri kadar hazır olmadan giriyordu. Prusya komutanları ve orduları savaş alanında tekrar kendilerini kanıtladılar ve yaklaşık bir buçuk ay gibi kısa (hatta komik) bir sürenin sonunda, 2 Eylül 1870'te Fransız ordularını Sedan'da bozguna uğrattıp İmparator III. Napolyon'u esir aldılar.²²⁷

Bu haberin Paris'e ulaşması üzerine Fransızlar sokaklara döküldü ve imparatoriçe de Paris'ten kaçtı. İmparatorluk rejimi sona erdi ve Paris Komünü ile Milli Savunma Hükümeti kuruldu. Bu hükümetin Prusya ile savaşa devam kararı alması üzerine Prusya orduları Paris'i kuşattılar. Yaklaşık dört buçuk aylık bir kuşatmadan sonra Fransa pes etti ve 28 Ocak 1871'de Frankfurt Barışı imzalandı. Antlaşma şartları; Fransa'nın Almanya'ya beş milyar frank savaş tazminatı ödemesini, Alsace-Lorraine'in Almanya'ya terkini ve tazminat ödenene kadar Fransa'nın kuzeyinin Alman işgali altında kalmasını içeriyordu. Antlaşmadan on gün önce, Versailles Sarayı'nın aynalı salonunda Alman İmparatorluğu'nun kurulduğu ilan edildi. Prusya Kralı Wilhelm, Alman İmparatoru I. Wilhelm olarak taç giydi ve Bismarck da "şansölye" unvanını aldı. Alman birliği resmen gerçekleşmişti.²²⁸

²²⁶ Steinberg, **Bismarck**, ss.339-340, 346; Roberts, **Avrupa Tarihi**, s.487; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.321-322.

²²⁷ Steinberg, **Bismarck**, ss.347-349, 354.

²²⁸ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, s.331.

1871, Avrupa ve hatta Dünya tarihinde bir dönüm noktası ve dengelerin bir daha eskisi gibi olmamak üzere değiştiği bir yıldır. Yeni birleşik Almanya'nın Fransa'yı adeta ezerek ortaya çıkışı; Osmanlı İmparatorluğu için yeni bir umut, İngiltere için korkutucu bir gelişme, Rusya içinse -Fransa ile iyi ilişkiler kurma çabasında olduğundan- hem tedirgin edici bir haber hem de -Paris Antlaşması'nı imzalayan koalisyonu büsbütün zayıflattığı için- büyük bir fırsattı.

Prusya zaferi ve Alman birliği Rusya için Paris Antlaşması şartlarından kurtuluşun habercisiydi. Osmanlı Devleti açısından bakıldığında ise Alman İmparatorluğu, Balkan toprakları üzerinde Prusya Krallığı iken olduğundan çok daha fazla nüfuz sahibi olmuştu.²²⁹ Başka bir deyişle, yakın gelecekte, Balkanlar üzerinde Fransa ve Avusturya'dan kalan nüfuz boşluğunu Almanya dolduracaktı.

3.2 Karadeniz Tekrar Dalgalanıyor: 1856 Hükümlerinin Sonu

1870'lerin başı, 1860'larda iyice derinleşmiş olan Bulgar-Rum kilise ayrımının da bir sonuca varmasına sahne oluyordu. 1839'da okunan Gülhane Hatt-ı Hümayunu, bütün tebaaya eşitlik sağlayan içeriği ile Bulgarların kendi milli kiliselerini kurmayı talep etmesine zemin hazırlamış, Bulgar milliyetçileri Rum Patriği'nin Bulgarlar üzerindeki nüfuzuna tepkilerini dile getirmeye başlamışlardı. Rusya İmparatorluğu, ilk safhada Patrikhane'yi destekliyordu çünkü Ortodoks dayanışması, o dönem Rusya için Bulgarların desteğinden önce geliyordu. 1849 yılında Bulgarların kendi ibadethanelerini kurmalarına Padişah tarafından izin verildi. Böylece bağımsız Bulgar kilisesi fikri eyleme dökülmüş oluyordu. 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nda bütün dini toplulukların eşit olacağı söylemi yinelenince Bulgarların bağımsız kilise talepleri arttı. 1860 yılında Bulgarların Bâb-ı Âli'ye gönderdiği bir heyet Rum Patriğini tanımayacağını bildirdi. Aynı yıl yapılan Patrik seçimlerine de Bulgar rahipler

²²⁹ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, "The Establishment of the Balkan National States", **A History of Central Europe, Volume VIII**, ed. Peter F. Sugar, ed. Donald W. Treadgold, University of Washington Press, Washington, 1977, (Balkan National States), s.146.

katılmadı. Patrikhane ve Bulgarlar arasındaki bu anlaşmazlık, Katolik dünyanın ilgisini çekmişti. Rusya, 1860'larda Katolik misyonerlerin Bulgarlar arasında yürüttüğü faaliyetlerden haberdar oldu ve 1864'te İstanbul'a İgnatyev'in atanması ile Rusya'nın Bulgarlara dair politikası yön değiştirdi. İgnatyev, Slav ve Ortodoks çıkarlarının çatışmasından yana değildi. Bu yüzden Patrikhane ve Bulgar milliyetçileri arasında bir uzlaşma zemini yaratmaya, iki taraf arasında arabuluculuk yapmaya çalıştı. Bâb-ı Âli ise bu esnada Balkanlarda kilise inşa ve tadilatlarıyla ilgileniyor, Bulgarların bu talep ve hareketleri karşısında belli tavizler vererek olası bir isyanı önlemeye çalışıyordu. Fakat ne İgnatyev'in ne Bâb-ı Âli'nin çabaları sonuç verdi. 1866 yılında Bulgar milliyetçiler, Bulgar kenti Tırnova'dan Rum ruhbanları kovdular. Bâb-ı Âli'de, durumun artık dini olmaktan çok milli bir boyut aldığını anlaşıldı ve hükümet -1860'lar boyunca çıkan diğer milliyetçi isyanlar karşısında yaptığı gibi- tebaanın taleplerini karşılamayı tercih etti. Patrikhane'den bağımsız bir Bulgar dini otoritesinin oluşturulması kabul edildi. 1870 yılına kadar olan süreç ise bu yeni otoritenin kapsama alanının tartışılmasıyla geçti. Nihayet 1870'te Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşuna dair ferman çıkarıldı. 1872'de ilk Bulgar Eksarhı seçildi. Eksarh I. Antim kilisesinin Patrikhane'den ayrılığını duyurdu. Patrikhane, Bulgar Eksarhlığı'nın varlığını tanımasa da Bulgarlar artık kendi ibadethanelerine ve dini otoritelerine sahip olmuşlardı.²³⁰

1870 yılında, Rum-Bulgar çekişmesi sonuca varırken ve Prusya-Fransa Savaşı hala devam ederken Aleksandr Gorçakov, Paris Antlaşması'nın Karadeniz'in silahsızlığı ile alakalı hükümlerini artık tanımadığını, Rusya İmparatorluğu'nun Karadeniz'de tersane inşa edip savaş gemisi bulunduracağını Paris Antlaşması imzacısı devletlere verdiği notayla ilan etti. Otto von Bismarck, Fransa'da ordugahta bulunduğu sırada, meselenin yine devletlerarası bir konferans ile çözülmesi gerektiği fikrini ortaya attı. Antlaşmanın tekrar tartışılacağı konferans -Paris kuşatma altında olduğundan- 1871'de Londra'da toplandı. Toplanan konferansta Paris Antlaşması'nın Karadeniz'in kapalılığı ile

²³⁰ Şentürk, **Bulgar Meselesi**, ss.215-221; Jelavich, **Balkan Tarihi**, ss.368, 373-375; Castellan, **Balkanların Tarihi**, s.327.

ilgili hükümlerin ilgası kararı onaylandı. Rusya, 1856'dan beri amaçladığını başarmış bulunuyordu.²³¹

1871 Londra Konferansı'nda İngiliz temsilciler de Karadeniz'in silahsız statüsünün kaldırılması lehinde çalıştı. Halbuki bu noktaya kadar İngiltere, Boğazlar meselesinin her zaman devletlerarası bir gündem, Boğazlar ve Karadeniz'in de tarafsız olması için çabalamış, böylece Rusya'nın bu konuda tek başına hareketi kısıtlanmış ve İngiltere'nin Hindistan'a giden ticaret yolu olan Akdeniz'in güvenliği devletlerarası güvenceye alınmıştı. Fakat Osmanlı Devleti'nin gitgide zayıflaması ve kapalı bir Karadeniz'i koruyamayacak hale gelmesi, İngiltere'nin politika değiştirmesinde önemli bir rol oynadı. Karadeniz, yeni anlaşma ile barış zamanında Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinin savaş gemilerine açık olacaktı.²³²

Karadeniz ve Boğazların yeni durumu Osmanlı Devleti ve İngiltere müttefik olduğu müddetçe İngiltere'nin çıkarına olacaktı. Kuzeyde Rusya İmparatorluğu ve Panslavizm tehdidi var oldukça da Osmanlı Devleti ile İngiltere müttefik kalacak gibi görünüyordu. Bu noktada özellikle Almanya'nın Avusturya'yı elimine etmesi ve Fransa'nın olası bir intikam arayışına karşı Rusya'yı yanında tutması İngiliz politikaları için bir tehdit oluşturacaktı. Avusturya, 1866'ya kadar Balkanlarda Rusya'nın nüfuzunu dengeleyen bir unsurdur. Fransa ise Balkanlardaki milliyetçi hareketlerin koruyuculuğu konusunda Rusya'ya alternatifti. Bu yüzden Almanya'nın bu şekilde ortaya çıkışı Avrupa dengelerini alt üst eden ve herkesten önce İngiltere'yi alarma geçiren bir olaydı.

Otto von Bismarck'ın yönettiği Almanya, 1871 zaferinden sonra Avrupa'da statükoya ihtiyaç duyuyordu. Çünkü hem içeride sanayi atılımları yapmalı hem de Fransa'nın intikam arayışının önünü erkenden kesmeliydi. Bismarck'a göre Fransa, müttefik bulamadığı müddetçe tehlike arz etmeyecekti.

²³¹ Montefiore, **Romanovlar**, s.433; Steinberg, **Bismarck**, ss.359-360, Solnon, **Osmanlı ve Avrupa**, s.586; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, s.336.

²³² Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye**, Cilt:4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s.273; Esin Yurdusev, "Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası", **BELLETEN**, Cilt:63, Sayı:237, 1999, s.565.

Rusya İmparatorluğu, bir yandan doğuya, Orta Asya hanlıklarına doğru genişliyordu ve Fransa'nın mağlup edildiği Avrupa'da statüko onun da işine yarayacaktı. İngiltere'ye gelince o da 1870'lere kadar Osmanlı Balkanları konusunda sık sık Fransa ile karşı karşıya gelmişti ve ufukta iş birliği gözüküyordu. Kısacası mevcut konjonktür, Bismarck'ın politikaları için elverişliydi.²³³

Almanya Şansölyesi Otto von Bismarck, Fransa'yı izole etme politikası doğrultusunda ilk önce Avusturya-Macaristan ve Almanya arasındaki Cermen dayanışmasını restore etti. 1871'de Avusturya-Macaristan İmparatoru I. Franz Joseph ve Alman İmparatoru I. Wilhelm iki devlet arasında bir ittifak kurmak konusunu görüştüler. Bismarck'ın dış politikasının sonraki hedefi Rusya İmparatorluğu idi. Bu mesele kendisini fazla zorlamadı çünkü II. Aleksandr, Franz Joseph'in 1872 yılının Eylül ayında Berlin'i ziyaret edeceğini haber alınca bizzat kendisi de görüşmeye katılma talebini ilettili. Bu girişimin bizzat II. Aleksandr tarafından yapılması herhalde Rusya'nın tekrar yalnız kalma korkusundan kaynaklıdır. Bu görüşmeler sonucunda 7 Eylül 1872 tarihinde üç devletin (Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan) imparatorları Berlin'de bir araya geldiler ve bu görüşme "Üç İmparator Ligi"nin kuruluşunda ilk adım oldu. Görüşmelerde konuşulan ve karara varılan konular; Avrupa'nın mevcut statükosunun korunmasının gereği, Avrupa barışının tehdit edildiği bir durumda üç devletin ortaklaşa hareket etmesi, Doğu sorunundan doğacak herhangi bir anlaşmazlığın yine ortaklaşa çözülmesi, ihtilalci hareketlere karşı birliktelik ve başka herhangi bir devletle ittifak yapılmaması meseleleriydi.²³⁴

Bu "Üç İmparator Ligi" her ne kadar 1815'te kurulan Kutsal İttifak kadar sıkı ve devamlı olmasa da Rusya İmparatorluğu için Balkanlar'da yol açıcı olmuştur. Rusya'nın Karadeniz ve Balkanlarda tekrar aktif hale gelmesi doğal olarak Avusturya-Macaristan için endişe vericiydi ki "Üç İmparator Ligi"nin temel çelişkisi de zaten buydu. Almanya da ikisi arasında bir tercih yapması

²³³ Ferdi Tayfur Güçyetmez, "Almanya'nın 19. Yüzyılda Yükselişinin Saldırgan Realizm Çerçevesinde İncelenmesi", *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 2020, ss.18-19.

²³⁴ Steinberg, *Bismarck*, s.393; Armaoğlu, *19. Yüzyıl*, s.344.

gerektiğinde -1871'den beri kendi çıkarına uygun olan dengeyi koruyarak-Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarını önceleyecekti. Yine de Rusya İmparatorluğu, 1870'lerde olası bir dışlanmışlığın önüne geçtiğini hissettiğinde, Balkanlardaki Ortodoks Slavları kışkırtmaya olanca hızıyla devam edecekti.²³⁵

Rusya'nın Balkan politikaları bu şekilde hız kazanırken 1871'de, Sultan Abdülaziz üzerinde büyük etkisi olan ve devlet politikalarına yön veren Osmanlı Sadrazamı Âli Paşa'nın hayatını kaybetmesiyle Osmanlı siyaseti de önemli değişiklikler yaşadı. Âli Paşa, 1867-1871 yılları arasındaki son sadrazamlık döneminde Girit meselesini çözmek için bizzat adaya gitmiş, Bulgarların bağımsız kilise talebini ise Bulgar milli görüşlerini tetikleyeceği için olabildiğince sürüncemede bırakmıştı. Âli Paşa'nın yerine gelen Mahmud Nedim Paşa'nın sadaret dönemi, Rusya İmparatorluğu İstanbul Büyükelçisi Kont İgnatyev'in İstanbul'da etkinliğinin güçlendiği bir dönem oldu. Nedim Paşa, sadarete gelince Âli Paşa'nın özellikle geciktirdiği Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşuna dair beratı çıkarttı.²³⁶

1860'lar boyunca Bâb-ı Âli'yi uğraştırmış Eflak-Boğdan, Sırbistan, Karadağ, Girit meseleleri çözülürken, Rusya İmparatorluğu açıkça görülüyor ki sürekli olarak Paris Antlaşması'nı kırıpma, tadil etme, değiştirmeyi amaçlayarak bu meselelere yaklaşmıştır. Bu doğrultuda, İmparator II. Aleksandr'ın selefi İmparator I. Nikolay döneminde Rusya'nın uzak durduğu -ve hatta Avusturya'da ezdiği- milliyetçi isyanlar, Osmanlı Devleti'ni tehdit ettiğinde Rusya tarafından desteklenir olmuştur. Yine de 1860'lar boyunca Balkanlardaki milliyetçi isyanların devlet tarafından Balkan halklarına daha geniş imtiyazlar verilmesiyle sonuçlanmasının esas sebebi Osmanlı Devleti'nin öteden beri dostça yaklaşp modernleşmede örnek aldığı Fransa'nın sergilediği tavidir. Eflak-Boğdan meselesinin Rusya'nın değil Fransa'nın lehine çözülmesi buna bir örnektir. İngiltere, bu zaman dilimi boyunca Rusya'nın Balkanlardaki emperyalist ihtiraslarına karşı Osmanlı egemenlik haklarını savunur görünse de esas derdi Boğazlar ve Akdeniz'in güvenliğidir.

²³⁵ Charles ve Barbara Jelavich, "Balkan National States", s.146; Oye, "Russian Foreign Policy" s.565.

²³⁶ Ali Akyıldız, "Mahmud Nedim Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:27, Ankara, 2003, ss.374-375; Kemal Beydilli, "Âli Paşa, Mehmed Emin", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:2, İstanbul, 1989, s.426.

1871 yılında tüm Avrupa’da dengelerin sarsılması Bâb-ı Âli ve Rusya için değişimin habercisi olmuş, İstanbul’da artık hükmü kalmayan Fransız elçilerinin yarattığı boşluk, Rus elçileri tarafından doldurulmuştur. Tabii ki Avrupa’nın yeni büyük gücü Almanya’nın ve Şansölye Otto von Bismarck’ın mesele Osmanlı ve Rusya olunca Rusya’dan yana durmasının bunda payı büyüktür.

Âli Paşa’nın ölümünü takip eden süreçte Kont İgnatyev’in Balkanlardaki faaliyetleri artış gösterdi. Bulgar Eksarhlığı kurulduktan sonra Bulgar milliyetçilerine maddi yardım yaparak onları isyana teşvik etti. 1860’larda yarım kalmış Osmanlı karşıtı bir Balkan birliği fikrini tekrar yürürlüğe soktu.²³⁷ Fakat bu defa ağırlığını Slavların oluşturduğu bir politika takip ediyordu ve bu çabaları ilk meyvesini 1875 yılında Hersek’te bir isyanın patlamasıyla verecekti.

3.3 Balkan Slavlarının Şafağı

1860’larda İtalya’nın ve 1871’de Almanya’nın ulusal birliklerinin kuruluşu milliyetçi ideolojiyi Fransa’nın güdümünden çıkarmıştır demek herhalde yanlış olmaz. Balkanlarda Osmanlı Devleti’ni ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nu tehdit eden milliyetçi isyanlara her zaman destek olan Fransa’nın bu coğrafyadaki nüfuzu Prusya karşısında aldığı yenilgiden sonra zayıflayacak ve kalan boşluğu Üç İmparator Ligi’ndeki üvey evlat Rusya doldurmaya çalışacaktı. Yüzyılın başlarında ekilen, 1860’lar boyunca sulanan Panslavizm tohumu ancak 1870’lerde yeşermeye başlayacaktı.

Slavların bir millet olup bir arada yaşayabileceği fikri 19. yüzyılın başlarında Jan Kollar ile Pavel Safarik adlı iki genç Slovak tarafından dillendirilmişti. Geliştirdikleri düşünce yapısı Çek ve Slovak ayrılığına dair yeni bir yaklaşımdı ve her iki toplumun aynı kökten gelip bir arada yaşamaları gerektiği savları, fikir dünyalarında zamanla tüm Slavları kapsayacaktı. Bu iki gençten Safarik bir teorisyen ve Macaristan’daki Novi-Sad Sırp Lisesi müdürü, Kollar din adamı ve şairdi. Jan Kollar, 1824’te Budapeşte’ye yerleşip buradaki Lüteryen kilisesinin papazı oldu. Safarik, Slavların dil ve edebiyatları üzerine

²³⁷ Solnon, **Osmanlı ve Avrupa**, s.485; Akşın, “Siyasal Tarih”, ss.148-149.

yaptığı çalışmalarla şöhret kazandı. Bu iki gencin Slav birliğine dair inançları ve ona yönelik çalışmaları bir temel teşkil ediyordu fakat Rusya'nın 1830'da çıkan Polonya isyanını şiddetle bastırması özellikle Safarik'te bir Rusya karşıtlığı uyandırdı. Jan Kollar'ın gelişimi ise daha farklı seyredecekti. Kollar, Slavların dağınık ve yabancı devletlerin egemenlik ve baskısı altında bir halk olduğunu öne sürüyor, edebi eserlerinde birleşme ve ezenlere karşı koyma çağrıları yapıyordu. Kollar'ın fikirleri kendisi henüz hayattayken Rusya'da epey ilgi ve destek gördü. Ayrıca Rusya'nın resmi kurumları da Kollar'ın eser ve derlemelerinin yayımlanmasına katkı sundu.²³⁸ Jan Kollar'ın fikirleri ve coşkun üslubu İmparator II. Aleksandr ve Dışişleri Bakanı Aleksandr Gorçakov'un yürüteceği Osmanlı karşıtı Balkan politikalarını besleyen bir damar olmuştu.

Kollar ve Safaric'in gelişimi bu yöndeyken, Frantisek Palacky adlı bir Çek tarihçi *Austroslavizm* diye anılacak bir program geliştiriyordu. Alman aydınların Avrupa'da bir büyük Almanya kurulması fikri duyulur oldukça Avusturya egemenliği altında yaşayan az nüfuslu Slav uluslarının aydınları tedirgin olmaya başlamıştı. Çünkü bir Alman ulus devletinde yaşamak Slavlar için asimilasyon anlamına gelebilirdi. Bu doğrultuda Palacky, Avusturya ve Almanya'nın iki ayrı Cermen devleti olarak var olmalarını, Avusturya egemenliği altında Slavların, imparatorluğun geri kalanı ile eşit muamele görerek kendi kültürlerini yaşatabileceğini savunuyordu. Kısaca Palacky, Avusturya'nın; kendi bünyesindeki Slavlar için batıda Alman, kuzeyde Rus nüfuzundan korunacak bir çatı olduğunu düşünüyordu. Fakat bu anlaşılabileceği üzere yalnızca Avusturya'da, Habsburg Monarşisi egemenliğindeki Slavlar için geçerli olabilecek bir uygulamaydı. Fakat Sırlar ve Hırvatlar gibi bir kısmı Avusturya bir kısmı Osmanlı egemenliği altında bulunan Slav milletlerinin düşeceği muğlak durum düşünülmemişti. Zaten Sırların yüzyılın başından beri Balkanlar için kendi planları vardı. Dolayısıyla, ortada Slav birliğine dair çeşitli

²³⁸ Kohn, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, ss.25, 28-29, 34; Abbott Gleason, "Panslavism", Encyclopedia of Russian History, ed. James. R. Millar, Macmillan Reference USA, s.1134; Mahir Aslan, "Rus Kaynakların Işığında Slavseverlik ve Politik İz Düşümü Panslavizm", **VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, 2018, ss.78-79.

yaklaşımlar olsa da farklı Slav ulusları bu birliğe dair birbiri ile çelişen programlara sahipti.²³⁹

Rusya’da, Napolyon Savaşları sırasında yükselen vatanseverlik duyguları ve sonrasında Avrupa ile gerçekleşen doğrudan temas Rus fikir hayatında genelde birbirlerinin karşıtı olarak görülecek olan Slavseverlik ve Batıcılık fikirlerinin doğduğu zemini oluşturdu. Rusya dışında gelişmeye başlayan Panslavist hareketten farklı olarak Rusya’daki Slavseverler, 1850’lere kadar Rus olmayan Slavlarla ilgilenmemiş, daha ziyade Rusya’nın özgürlüğü ve refahını hedefleyen bir hareketin temsilcileri olmuşlardı. Büyük Petro öncesi Rus toplumsal yaşantısının en önemli yapı taşlarından olan Ortodoksluğa sıkı sıkıya bağlılardı ve Büyük Petro’yu eleştirmişlerdi.²⁴⁰ 1850’lere gelindiğinde Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne karşı Balkan Ortodokslarını himaye etme argümanını geliştirmesi ve bunun savaş sebeplerinden biri olması Slavseverler ile hükümet politikalarını uzlaştırmış olmalıdır.

Hem Kırım Savaşı öncesinde ve sırasında hükümetin Balkanlara duyduğu ilgi hem de 1855’te tahta çıkan İmparator II. Aleksandr’ın politika değişikliği ile Slavseverlik yeni bir boyut kazandı. Slavseverlerin önde gelenleri serflüğün ilgası sürecinde rol aldılar. 1857’de Moskova’da Güney Slavlarının kilise ve okullarına aynı ve nakdi yardımlar gönderecek olan Slav Yardım Komitesi kurulup hükümet tarafından tanındı ve erken Slavseverlik Panslavizm’e evrilmeye başladı. 1860’lar ve sonrasında Balkan Slavlarının ardı ardına ayaklanmalarıyla Panslavizm, içeriden çok dışarıdaki amaçlara odaklı militarist bir program halini alacaktı.²⁴¹

3.2.1 Köylü İsyanlarından Milli Uyanışlara

1870’lere gelindiğinde Bosna-Hersek, hem Panslavist yayılmacılığın hedefindeki bir bölge hem de köylülüğün durumu açısından geri kalmış bir

²³⁹ Hakan Demir, “Bir Panslavizm Çeşidi Olarak Austroslavizm (1848-1849), **RUSAD Rusya Araştırmaları Dergisi**, Sayı:8, 2022, ss.19-21, 23-27.

²⁴⁰ Walicki, **Rus Düşünce Tarihi**, ss.159-160; Keleş, “Rusya’nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha”, s.127.

²⁴¹ Mahir Aslan, “Rus Kaynakların Işığında Slavseverlik ve Politik İz Düşümü Panslavizm”, s.63; Keleş, “Rusya’nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha”, ss.127-128.

yerdi. Bölgede, köylülerin yetiştirdiği ürünün önemli kısmına el koyan ve sırtlarına ağır angarya işler yükleyen yerel otoriteler hâkimdi. Bu dönemde Rusya'dan destek alan Sırbistan ve Karadağ prensleri de dikkatlerini bölgeye çevirmişler ve burada bir isyanı kışkırtmaya çalışmaya başlamışlardı.²⁴²

1874-1875 kışında Hersek'in Nevesin adlı kasabasından bir grup Hristiyan, Karadağ'a geçip Karadağ Prensi'ne ağır vergi ve iş yükünden şikayet ettiler. Prens, Kont İgnatyev aracılığı ile Hersek köylülerinin şikayetlerini Bâb-ı Âli'ye iletti. Sadrazam Esad Paşa'nın hem Hersekli sakinlerin ülkelerine güvenle dönmeleri hem de halkın şikayetlerinin incelenmesi için gereken talimatları vermesi üzerine, Karadağ'da kaldıkları süre boyunca isyanın hazırlığını yapan Hersekliler yurtlarına döndüler. Yine ağır vergi yükü, yöneticilerin baskısı gibi sebepleri gerekçe göstererek 1875 yılının yazında silahlı bir isyan başlattılar.²⁴³

Asiler kısa sürede önce bulundukları kasabayı, daha sonra da civardaki yerleşim birimlerini zapt ettiler ve bölgedeki Müslüman ahali ile devletin zabitlerini de katlettiler. Bu esnada İngiliz diplomatlar İngiltere'yi bölgede yoğun bir Panslavist tahrik olduğu ve hem Sırbistan ve Karadağ gibi Osmanlı hakimiyetindeki hem de Dalmaçya gibi Avusturya hakimiyetindeki Slav memleketlerinden asilere yardım gönderildiği konularında bilgilendiriyordu.²⁴⁴

Bosna valisi bu esnada isyanı doğrudan silahla bastırma yoluna gitmek yerine Bâb-ı Âli'ye danıştı. Bâb-ı Âli ve Esad Paşa başlangıçta isyanın yalnızca yerel halkın memnuniyetsizliğinden çıktığını ve siyasi bir tarafının olmadığı görüşündeydiler. Bu yüzden devlet geçmişte olduğu gibi başta Rusya olmak üzere yabancı bir devletin müdahalesine zemin yaratmamak için bölgeye askeri birlik yerine nasihat heyetleri gönderip asilerin taleplerinin dinleneceğini ve silah bırakırlarsa affedileceklerini duyurdu. Fakat bu hamle beklenenin tam tersi bir etki yarattı. Bâb-ı Âli'nin askeri müdahalesi ile karşılaşmayan asiler psikolojik bir üstünlük elde etmiş oldu. 1875 yılının Ağustos ayında devlet

²⁴² Castellan, **Balkanların Tarihi**, s.330; Özkan, **Sırp Bağımsızlığı**, ss.238-239.

²⁴³ Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VII, ss.74-75; Özkan, **Sırp Bağımsızlığı**, s.246.

²⁴⁴ Mithat Aydın, "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü", **BELLETEN**, Cilt:69, Sayı:256, 2005, (Bosna-Hersek Ayaklanması), ss.917, 920-921; Jelavich, **Balkan Tarihi**, s.382.

Bosna Vilayeti'nde genel af ilan etti. Ama isyan vilayetin her yerine yayılmıştı ve bunun bir etkisi olmadı. Aynı ayın ortalarında askeri müdahale kararı alındı fakat isyan zaten Üç İmparator Ligi'nin gündemine taşınmıştı.²⁴⁵

Bâb-ı Âli, 1875'in Eylül, Ekim ve Aralık aylarında üç ayrı fermanla Bosna Vilayeti'nde vergi affını, adli sistemde düzenlemeler yapılacağını, angaryanın kaldırılacağını, zabıtların baskısına son verileceğini duyurdu. Fakat dağlık bölgelerde gerilla savaşı vermeye başlamış olan asiler bundan tatmin olmadılar. Bu esnada Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Gyula Andrassy, Bismarck ve Gorçakov ile yaptığı görüşmelerin sonunda Aralık 1875'te "Andrassy Notası" olarak bilinecek notayı Bâb-ı Âli'ye iletti. Nota; iltizamın ilgasını, Hristiyanların ibadetlerini özgürce yerine getirebilmesini, çiftçiler için ıslahat yapılması ve bu ıslahatı yürütmek için gayrimüslim ve Müslümanlardan oluşacak bir komisyonun kurulması, alınacak vergilerin yerel düzenlemelere harcanması şartlarını içeriyordu. Fransa ve İtalya diplomasisi notaya katıldığını duyururken İngiltere katılmayı reddetti. Fakat yalnızca İngiltere'nin Osmanlı yanında durması devletin işine yaramadı ve Bâb-ı Âli de notayı kabul ettiğini duyurdu. Fakat bu defa yine asiler bu şartları yeterli bulmadılar ve silah bırakmadılar.²⁴⁶

Hersek İsyanı yabancı devletlerin bu müdahalesi ile artık devletlerarası bir mesele halini almış oluyor, asiler de bundan güç bularak isyanı sürdürüyordu. Halbuki Üç İmparator Ligi isyanın başlangıcından beri olayın büyük bir Balkan krizine evrilmemesi için uğraşıyordu çünkü üç devlet buna henüz hazır değildi. Fransa'nın Berlin Büyükelçiliği, Üç İmparator Ligi'nin, Hersek İsyanı ile alakalı Bâb-ı Âli'den Balkan Hristiyanlarının durumunu tekrar ıslah etmesini talep edeceğine ve bu konuda Fransa ve İtalya'dan destek isteyeceğine dair raporlar tutmuştu. Ayrıca Fransa'nın Viyana Büyükelçiliği de Hersek meselesinin bir an önce önü alınmadığı takdirde Sırbistan ve Karadağ'ın da Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa başlayacağını bildiriyordu. Hatta yine Viyana Büyükelçiliği'nin

²⁴⁵ Aydın, "Bosna-Hersek Ayaklanması", ss.917-918; Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VII, ss.74-75.

²⁴⁶ Kemal Baltalı, "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması" **BELLETEREN**, Cilt:51, Sayı:199, 1987, (1875 Hersek Ayaklanması), s.206-207; Aydın, "Bosna-Hersek Ayaklanması", ss.918-919; Özkan, **Sırp Bağımsızlığı**, ss.259-261; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.491-494.

raporlarına göre Hersekli ve Sırp isyancılar büyükelçiliğe bildiri göndererek kendileri için bir elçilik talep etmişlerdi.²⁴⁷

Gyula Andrassy, asilerin notayı reddinden sonra isyanın sona ermesi için uğraşmaya başlayıp asilerin Avusturya sınırlarından geçişinin engellenmesini emretti. Ayrıca sınır bölgelerinde görev yapan Avusturya-Macaristan ordusu yetkililerine, isyana yardım için kurulmuş komitelerin yasaklanması, ülkelerine dönecek mültecilere yardımcı olunması, asilere silah ve cephane yardımı yapılmaması talimatını verdi. Çünkü Hersek'te isyan sürerken Sırbistan ve Karadağ halkları arasında Panslavist ihtiraslar yükseliyordu. Avusturya-Macaristan, egemenliği altında bulunan Slavların böyle bir örnek karşılaşmasına müsaade edemezdi.²⁴⁸ Bu yüzden Avusturya hükümeti, asilerin Avusturya sınırlarına girmelerine müsaade edilmeyeceğini ve İtalya tarafında da Slavların gösteri yapmalarını engellediğini Bâb-ı Âli'ye bildiriyordu. Rusya'ya gelince, Aleksandr Gorçakov, Sırbistan ve Karadağ prensliklerine, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girdikleri takdirde Rusya'dan yardım beklememeleri gerektiğini iletilecekti ve Bâb-ı Âli ile Rusya hükümeti, meselenin bu şekilde hallolacağını umuyordu.²⁴⁹

Bu noktada Sırbistan Prensi Milan Obrenoviç ve Rusya İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Aleksandr Gorçakov Balkanlarda Osmanlı Devleti'ne karşı topyekûn bir ayaklanmanın başarıya ulaşamayacağını öngörseler de iki devletin kamuoyu Panslavist görüşleri destekliyor ve eylem bekliyor gibi görünüyordu. Sırbistan Prensi Milan Obrenoviç'in kabine kurma ve siyasi istikrar sağlama konusunda zorlandığına dair haberler İstanbul'a geliyordu. Milan Obrenoviç, Avusturya ile Rusya'dan gelen tavsiyeler doğrultusunda savaş yanlısı kabineyi lağvetmişti. Kabinedeki müdürlerin istifalarını bildiren telgraf Simlin'den Bâb-ı Âli'ye iletilmişti.²⁵⁰ Muhafazakarlardan oluşan yeni bir hükümet kurulmuştu. Fakat bu hükümet de Sırbistan kamuoyunu zapt edip dış politika belirlemekte

²⁴⁷ Fatma Uygur, "93 Harbine Giden Buhanlı Dönemin Bazı Siyasi Olaylarının Fransız Büyükelçilik Yazışmalarına Yansıması", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt:60, Sayı:2, 2020, ss.568, 570.

²⁴⁸ Özkan, **Sırp Bağımsızlığı**, ss.260-262; Charles ve Barbara Jelavich, "Balkan National States", s.146.

²⁴⁹ **BOA, Y..EE..** 77/13 (19.02.1876), 77/15 (22.02.1876).

²⁵⁰ **BOA, HR.TO..** 121/96 (04.10.1875), 121/110 (08.10.1875).

yeterli olmadı. Nihayetinde Milan Obrenoviç, kendisine karşı bir isyanla karşılaşmamak için kabinesine tekrardan savaş yanlılarını atayacaktı. Hatta 1875 yılının Kasım ayından itibaren -savaşa kendisinden çok daha hevesli olan- Karadağ Prensi Nikolay ile Osmanlı'ya karşı verilecek savaşı planlamak için iletişime geçti.²⁵¹

Hersek isyanının bir türlü sona ermemesi Avusturya'yı da Rusya ile beraber başka bir çözüm aramaya itecekti. Bu esnada Sultan Abdülaziz, daha önce görevden alıp sürmüştü olduğu Mahmud Nedim Paşa'yı 1875 yazında tekrar sadarete getirmiş, böylece İstanbul'da İgnatyev'in etkisi tekrar artmıştı. Mahmud Nedim Paşa, Hersek İsyanı'nın yalnızca Sırbistan ve Karadağ hükümetleri ile anlaşılabilir çözüleceğini ve Bâb-ı Âli'nin olayı gereğinden fazla büyüttüğünü ifade ediyordu.²⁵² Ancak Hersek İsyanı'nın tetikleyeceği kriz hem sadrazamı hem de sultanı beklediklerinden çok farklı sonlara götürecekti.

1870'lere kadar Panslavistlerin etki alanı olmaktan uzak olan Bulgaristan, 1860'lar boyunca yükselen milliyetçi dalgadan ve 1870'te Bulgarların bağımsız kiliselerini kurmasından sonra Panslavistler için önem kazanmıştı. 1875 Hersek İsyanı, başta İgnatyev olmak üzere Panslavistlerin Bulgarlar için ayaklanma zamanının geldiğini düşünmesine sebep oldu. Ayaklanma planları Bükreş'te yapıldı ve aynı yılın Ağustos ayında Bulgar ihtilalciler Bükreş'ten Bulgaristan ve İstanbul'a gönderildi. Fakat Bulgaristan'ın çeşitli yerlerinde isyan çıkartıp ihtilali başlatmakla görevli ihtilalciler, Bulgar köylerinden bekledikleri desteği bulamadılar. Yer yer çarpışmalar olduysa da devletin kolluk kuvvetleri kalkışmayı bastırdı ve ihtilalcilerin bazıları tutuklandı. Bu durum karşısında, ayaklanmanın başlama talimatını verenlerden biri olan İgnatyev, üzerinde epey etkisinin olduğu Mahmud Nedim Paşa'ya bu olaya çok da büyük bir önem vermemesini telkin etti, Nedim Paşa da buna uygun davrandı. Bulgaristan'da geniş çaplı soruşturma ve tutuklamalar gerçekleştiren Edirne Valisi Hurşid Paşa ile Filibe Mutasarrıfı Tosun Paşa'yı görevlerinden alarak yerlerine Rusya Büyükelçiliği ile yakın ilişkide olan kişileri getirdi. Hem bu

²⁵¹ Özkan, **Sırp Bağımsızlığı**, ss.253-254.

²⁵² Charles ve Barbara Jelavich, "Balkan National States", s.144; Jelavich, **Balkan Tarihi**, ss.384-385; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, s.491.

görev değişiklikleri, hem de Bulgar ihtilalcilerin üzerindeki baskının -ihtilal girişimlerine rağmen- azalması onları iyice cesaretlendirecek ve sadece birkaç ay sonra daha büyük çaplı başka bir Bulgar isyanı patlak verecekti.²⁵³

1875'te yaptıkları ihtilal girişimlerinin önlenmesine rağmen Bulgar ihtilalcilerin cesaretinin kırılmayışının diğer sebepleri Hersek İsyanı'nın sürüyor olması ve Sırbistan ile Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş hazırlığı içinde olduğunu bilmeleriydi. Bâb-ı Âli, ikinci bir kalkışmada Bulgarların üzerine yeteri kadar asker sevk edecek durumda olmayabilirdi. Bu durumu göz önünde bulunduran ihtilalciler yeniden Romanya'da bir araya gelip ihtilali tekrar planladılar. 1876 yılının Mayıs ayında Koprivştitsa, Panagürişte ve Klisura şehirlerinde isyan başladı. İhtilalciler çetecilik faaliyetlerine başladılar, Bulgar köylülerini daha önce tahkim ettikleri köylere geçirip Müslüman köylülere saldırılarda bulundular. Tahmin ettikleri gibi Mahmud Nedim Paşa, İstanbul'a ulaşan haberlere gereken önemi vermemiş ve daha önce olduğu gibi İgnatyev'in etkisinde kalmıştı. Askeri müdahale kararı alındığında ise bölgeye az sayıda düzenli birlik sevk edilebildi. Bu karar verilene kadar Bulgar çetecilik faaliyetlerine karşı Bulgaristan'ın yerel yönetimi Müslümanları korumak için inisiyatif almak zorunda kalmış böylece Bulgaristan, görünüşte yine Müslüman/Türk ve Hristiyan/Slav halkları arasında bir çatışma alanına dönüşmüştü.²⁵⁴

Bulgaristan'da yerel idarenin ihtilalcilere verdiği karşılık ile isyan bastırıldı. Fakat Bâb-ı Âli'nin askeri müdahalesi yetersiz kaldığından bölgede "başibozuk" denen düzensiz silahlı birlikler olaya müdahil olmuştu ve belli bölgelerde Bulgarlara karşı da katliam hareketleri görülmüştü. Bu durum kısa sürede "Bulgar mezalimi" şeklinde duyuldu ve Avrupa kamuoyunda yayıldı. Şimdi Hersek İsyanı çözülmemiş ve devletlerarası bir hal almışken bir de Bulgar meselesi yabancı devletlerin gündemine taşınıyordu.²⁵⁵

²⁵³ Şentürk, **Bulgar Meselesi**, ss.223-230.

²⁵⁴ Yuluğ Tekin Kurat, "1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", **BELLETEREN**, Cilt:26, Sayı:103, 1962, (1877-78 Osmanlı-Rus Harbi), ss.573-574; Charles ve Barbara Jelavich, "Balkan National States", ss.138-139.

²⁵⁵ Kurat "1877-78 Osmanlı-Rus Harbi", ss.574-575; Charles ve Barbara Jelavich, "Balkan National States", s.139.

Üstüne, isyanın bastırılışından kısa bir süre sonra, Selanik'te Müslüman ve Hristiyan halk arasında yaşanan gerilim esnasında Alman ve Fransız konsolosları öldürüldü. Sultan Abdülaziz ve Bâb-ı Âli için durum iyice içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Selanik Olayı'nın yaşanmasından sonra Almanya, Fransa, İtalya ve Rusya Selanik Limanı'na savaş gemileri gönderdiler. Bâb-ı Âli derhal olaya karışan 6 kişiyi idam ve 12 kişiyi hapsedti. Selanik Olayı'nın daha fazla büyümemesinde hem devletin bu hızlı tepkisi hem de İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Elliott'un payı büyüktür. Elliott, Bulgaristan meselesi konusunda da Bâb-ı Âli'nin yanında durmuş ve “Bulgar mezalimi” söylemini abartılı bulduğunu Londra'ya bildirmiştir. İstanbul'da Elliott ve Londra'da Dışişleri Bakanı Lord Derby ile Başbakan Disraeli İngiltere'nin Bulgaristan konusunda Üç İmparator Ligi'nin karşısında durmasını sağlamışlardır.²⁵⁶

Üç İmparator Ligi'nin temsilcileri Bulgar isyanının başlayıp bittiği ve Selanik Olayı'nın yaşandığı Mayıs ayında Berlin'de toplandı. Bismarck, Andrassy ve Gorçakov'un görüşmeleri sonunda ortaya Osmanlı Devleti'ne iletmek üzere “Berlin Memorandumu” çıktı. Bu metin; Hersek asileri ile ateşkes, ayaklanma boyunca meydana gelen zararların devlet tarafından tazmini, evlerine dönen isyancıların affı, bölgede yapılacak ıslahatlar konusunda isyancılar ile Bâb-ı Âli'nin doğrudan görüşmesi ve ıslahatlar tamamlanana kadar Hristiyan halkın silah taşımaya devam etmesi, ıslahatların yabancı konsoloslar gözetiminde gerçekleşmesi gibi maddeler içeriyordu. Üç imparatorluk temsilcilerinin yazdığı metin yalnızca bu üç devlet tarafından imzalandı. İngiltere, Fransa ve İtalya memoranduma katılmadılar. Bu durumda Bâb-ı Âli de reddettiğini bildirdi.²⁵⁷

İngiltere'nin memorandumu reddi Bâb-ı Âli'ye de reddedecek gücü verse de devletin ve devlet içinde Müslüman tebaanın geldiği konum İstanbul'da başta Mahmud Nedim Paşa'ya sonra da Sultan Abdülaziz'in kendisine yönelen bir öfke uyandırdı. Nedim Paşa'nın sadareti sırasında bu isyanların yanı sıra

²⁵⁶ Mithat Aydın, “Sir Henry G. Elliot'ın İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Cilt:18, Sayı:18, 2005, (Elliott'ın Büyükelçiliği), ss.35-37.

²⁵⁷ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, s.495.

ekonomik sorunlar da büyümüşü. 1875 Ekim’inde, Bâb-ı Âli, Kırım Savaşı’ndan beri alınan ve artık ödenemeyecek duruma gelen borç tahvillerinin değerini yarı yarıya düşürdüğünü duyuran Tenzil-i Faiz kararlarını açıkladı. Bu devletin iflasının duyurulduğu anlamına geliyordu ve hem yabancı devletlerin hem de halkın tepkisine yol açtı. Bu durum karşısında 1876 Mayıs’ında İstanbul’da medrese öğrencileri sokak gösterilerine başladılar. Sultan Abdülaziz, halkın tepkisi üzerine Mahmud Nedim Paşa’yı azletti ve sadarete Mütercim Rüştü Paşa, Adliye Nezareti’ne Mithat Paşa, seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa’yı getirdi. Yeni kadro, kazanımlarını sadece bir adım olarak gören ve esasında Sultan Abdülaziz’i tahttan indirip anayasal bir monarşi kurmak isteyen Tanzimatçılardan oluşuyordu. Bu noktada edindikleri yetkileri de bu doğrultuda kullandılar. Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa yeni kabineyi hallin gerekliliğine ikna etti, Şeyhülislamdan fetva çıktı ve Mayıs ayının sonunda Sultan Abdülaziz tahttan indirilip yerine Sultan V. Murad getirildi. Bu tertipten hem Henry Elliot’ın hem de İgnatyev’in haberdar olması önemli bir ayrıntıdır. İki büyükelçiden Elliot, Meşrutiyet ilan edilmesi planından bizzat Mithat Paşa tarafından haberdar edilmişti ve bunu memnuniyetle karşılaşmıştı. İgnatyev ise - zaten Mahmud Nedim Paşa’nın azliyle nüfuz kaybetmişti- Sultan Abdülaziz’i büyük çaplı tedbirler almaya ikna etmeye çalıştı. Fakat çabaları istenen sonucu getirmedi.²⁵⁸

Bu noktada bir karşılaştırma yapmak gerekirse; 1875’te patlak veren kriz Rusya için hem risk hem fırsattı. Rusya’nın sergilediği resmi politika, Hersek İsyanı’nı Bâb-ı Âli’nin barışçıl yollarla çözmesini sağlamaktı. Fakat Rus kamuoyunu eskiye nazaran çok daha fazla etkileyebilen Panslavistler isyana destek toplamaya başlamışlardı.²⁵⁹ Kendi içindeki bu ikiliğe rağmen Rusya İmparatorluğu’nun hükümeti, süreci bir iç karmaşa yaşamadan atlatıyordu. Dahası toplumsal muhalefetle karşı karşıya kalmasına rağmen Sırbistan Prenslığı de iç dengesini koruyabilmişti. Fakat kriz Bâb-ı Âli için bir (hatta V. Murad’ın

²⁵⁸ Cevdet Küçük, “Abdülaziz”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:1, İstanbul, 1988, s.183; Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, ss.496-498; Akşin, “Siyasal Tarih”, s.150-151; Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s.80; Kurat, “1877-78 Osmanlı-Rus Harbi”, s.576.

²⁵⁹ Charles ve Barbara Jelavich, “Balkan National States”, ss.144, 146.

saltanat süresinin kısalığı göz önüne alınırsa iki) taht değişikliğine, sadaret değişikliğine, ekonomik krize ve nihayet diplomatik dışlanmaya doğru gidiyordu. Gerçekten 1876 senesi, Osmanlı Devleti’ni o yıla dek Rusya’ya karşı savunmuş olan İngiltere’nin bile politika değiştirdiği bir sene olacaktı.

İngiltere’de Dışişleri Bakanı Lord Derby ve Başbakan Disraeli, İstanbul Büyükelçisi Henry Elliot’ın görüşlerini paylaşıyordu. Fakat Bulgarların isyanı ve isyanın bastırılışı İngiltere’nin Osmanlı’yı himaye politikasının taraftarı olan bu grubun elini zayıflattı. Bunda şüphesiz İgnatyev başta olmak üzere Balkanlarda faaliyet gösteren Panslavistlerin propagandalarının payı büyüktü. Ayrıca İngiltere’de Liberal Parti’nin liderliğini yürüten William Ewart Gladstone da “Bulgar mezalimi” kampanyasının önde gelenlerinden olmuş, hatta konuya dair bir kitapçık yayınlamıştı. İngiltere hükümeti, böylece hem Üç İmparator Ligi’nin birliği yüzünden dış politikada hem de İngiliz kamuoyunun “Bulgar mezalimi” kampanyasına gösterdiği yoğun ilgi yüzünden iç politikada sıkışmışlık yaşıyordu.²⁶⁰

3.2.2 Sırbistan ve Karadağ: Paylaşılamayan Topraklar

Bulgar isyanının bastırılışı, Berlin Memorandumu’nun reddi ve Sırbistan ile Karadağ’daki agresyonun artışı, Rusya ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarını krize dair birbirleri ile anlaşmaya itti. Çünkü Üç İmparator Ligi’ne her ikisinin de ihtiyacı vardı. Rusya İmparatorluğu, Balkanlar Avusturya-Macaristan ile çatışmaktan kaçınıyordu. Fakat yükselen Slavları Osmanlı Devleti karşısında terk etmesi mümkün olmayacaktı. Balkanlarda patlak veren Sırp-Karadağ-Osmanlı savaşında Osmanlı kazanırsa Avusturya için tehdit haline gelmeden müdahale etmek zor olacaktı. Osmanlı’nın yenilgisi ve yıkımı ise tüm Avrupa’nın Balkanları savaş alanına çevirmesi demek olurdu. Bu senaryoların gerçekleşmesini önlemek için 1876 yılının Temmuz ayında İmparator Franz-Joseph ve İmparator II. Aleksandr Bohemya, Reichstad’ta bir araya gelerek Balkanlarda çıkan Sırp-Karadağ-Osmanlı savaşından doğabilecek

²⁶⁰ Mithat Aydın, “1876 Bulgaristan Ayaklanmasının Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkisi”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:12, 2002, ss.82-83.

sonuçları ve bu sonuçlar karşısında ne yapacakları hususunda görüştüler. Görüşmeler sonucunda; eğer Osmanlı Devleti Balkanlarda Sırbistan ve Karadağ'a üstünlük kurarsa statükonun korunması yönünde müdahale edecekleri; Sırbistan ve Karadağ başarılı olursa Osmanlı Balkanlarının Besarabya Rusya'ya, Bosna-Hersek Avusturya'ya bırakılacak şekilde taksimi; ayrıca Bulgaristan, Rumeli ve Arnavutluk adları altında üç yeni otonom bölgenin kurulması; Teselya ve Girit'in Yunanistan'a bırakılması, Sırbistan ve Karadağ sınırlarının da bir nebze genişlemesi şeklinde anlaştılar. Buradan sonra geriye Osmanlı-Sırp-Karadağ savaşının seyrine bakmak kalıyordu.²⁶¹

Büyük ölçüde Gyula Andrassy tarafından idare edilen Avusturya diplomasisi, Hersek İsyanı başladığından beri Balkanları yakından izliyor ve her ihtimali düşünerek müzakerelere hazırlanıyordu. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i elde etmeye dair hırsları canlılığını koruyordu fakat Bosna-Hersek üzerinde Slavların da hak iddiaları vardı ve bölgenin statüsünün belirsizleşmesi Avusturya'nın zararına sonuçlanabilirdi. Bu yüzden Gyula Andrassy, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması ve bölgede statükonun sağlanması yönünde çalışmıştır. 1866'da aldığı darbenin etkisi Üç İmparator Ligi'nin kurulması ile hafiflemiş olan Avusturya-Macaristan, Almanya ile beraber devletlerarası alanda tekrar yaptırım gücü kazanmış ve bu gücü Balkanlarda aktif olarak kullanmaya başlamıştı.²⁶²

Sırbistan ve Karadağ prenslikleri Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak anlaşmalarını 1876 Mayıs'ında yapmışlardı. Rusya'nın 1856 sonrası Türkistan'da giriştiği fetih hareketlerinde Rus ordularına kumandanlık etmiş olan Panslavist General Çernyayev Sırbistan'a gelip Sırp ordularının başına geçmiş, beraberinde Rus gönüllüler de getirmişti. Sırbistan ayrıca savaşta kullanmak üzere Krupp topları sağlamaya girişmiş, Viyana'dan gemilerle işçiler gelip Sırlara katılmıştı. Karadağ da benzeri hazırlıklar içindeydi. Bâb-ı Âli Bosna ve Tuna vilayetlerindeki memurları aracılığıyla bunlardan haberdar

²⁶¹ Mithat Aydın, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Avusturya Diplomasisi", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt:5, Sayı:18, 2018, s.157; Charles ve Barbara Jelavich, "Balkan National States", s.147; Steinberg, **Bismarck**, s.424; Baltalı, "1875 Hersek İsyanı", s.212; Jelavich, **Balkan Tarihi**, s.385.

²⁶² Aydın, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Avusturya Diplomasisi", ss.155-156.

ediliyordu. Bâb-ı Âli, Sırbistan ve Karadağ prenslerine bu hareketliliğin sebebi sordu. Prens Milan önce Hersek İsyanı'nın bölgede yarattığı karışıklığın Sırbistan'ın ticari hayatına zarar verdiğini ve ayrıca Bulgaristan'da faaliyet göstermiş başıbozukların Sırbistan'a zarar verecekleri korkusuyla "güvenlik tedbiri" aldığı şeklinde cevap verdi. Fakat sonra Bosna-Hersek'in Sırp askeri tarafından güvenceye alınabileceğini belirtti hatta Haziran ayı sonlarında Bâb-ı Âli'ye Bosna'nın Sırbistan'a terkini talep eden bir mektup gönderdi. Sonra daha bu mektuba cevap gelmeden Sırp kuvvetleri Tuna Vilayeti'ne saldırıya geçti ve hemen arkasında Karadağ da onları takip etti.²⁶³

Osmanlı Devleti'nin cepheye gönderdiği birlikler, kura ile belirlenerek orduya alınmış askerler ile gönüllü olarak kaydolmuş kişilerden oluşuyordu. Gönüllüler arasında gerek merkezden gerekse taşradan toplanmış Hristiyanlar da mevcuttu. Bu gönüllülerin eğitimi, Beykoz Debbağhanesi Müdürü Miralay Hidayet Bey tarafından gerçekleştirilmiş, bunun için Seraskerilikte komisyon kurulmuştu.²⁶⁴ Sırp ve Karadağlılara karşı savaşa diğer Osmanlı Hristiyanlarının katılımı, özellikle Rus dış politikasını zaafa uğratan bir unsurdur. Çünkü Rusya İmparatorluğu, Balkan politikalarını Osmanlı Hristiyanlarının baskı ve zulüm gördüğü propagandaları üzerine kurmuştu. Ayrıca bu gönüllü Hristiyanlardan oluşan bölükler için dikilen sancaklarda haç ile hilal bir aradaydı. Osmanlı Devleti'nin özellikle Avrupa kamuoyu tarafından Balkan Hristiyanlarına yönelik saldırganlıkla suçlandığı bu dönemde böyle bir hareket son derece şaşırtıcıydı.²⁶⁵ Fakat devletin Balkanlarda 19. yüzyıl boyunca uygulamaya çalıştığı Osmanlılık politikasının güçlü bir örneği olan bu hareket 1876 sonlarında toplanacak İstanbul Konferansı'nda yaşanacak izolasyonu önleyemeyecekti.

Sırp ve Karadağlı kamuoyunun büyük umutları ile başlayan savaş kısa sürede bir askeri fiyaskoya dönüştü. İki prensliğin umduğu şekilde genel bir Balkan ayaklanması çıkmadı, savaşın başında hiçbir devlet de aktif olarak savaşa

²⁶³ Özkan, **Sırp Bağımsızlığı**, ss.267-271; Şirokorad, **Osmanlı-Rus Savaşları**, s.408.

²⁶⁴ BOA, İ.DH. 733/60092 (30.10.1876).

²⁶⁵ Ayşe Özkan, "1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Gayrimüslim Gönüllüler" **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, Sayı:17, 2023, ss.173-174.

müdahil olmadı. Böylece Osmanlı Devleti başka bir engelle karşılaşmadan doğrudan Sırbistan ve Karadağ kuvvetleri üzerine harekete geçti. Karadağlılar yer yer gerilla hareketlarına devam edip Osmanlı kuvvetlerini uğraştırsa da Sırlar neredeyse tüm cephelerde yenilip geri çekildiler. Sırbistan için durum kendi topraklarını savunma meselesi haline geldi. Bu noktada İngiltere diplomasisi Rusya ve Avusturya'nın Balkanlara müdahale etmeye hazırlandıklarını bildiğinden, Bâb-ı Âli'yi uyardı. Çünkü Bulgar mezalimi kampanyaları İngiliz kamuoyunu derinden etkilemişti. Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı orduları tarafından işgali Paris Antlaşması maddelerinin ihlali anlamına gelecek ve imzacı devletlere müdahale yetkisi doğuracaktı. Fakat İngiltere artık Osmanlı lehine müdahale edemezdi ve Osmanlı Devleti ile Rusya İmparatorluğu karşı karşıya geldiğinde sonuçlar yirmi yıl öncekinden çok daha farklı olacaktı. Bu yüzden İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby'ye göre çıkar yol, Bâb-ı Âli'nin girişimiyle bir ateşkes imzalanması olacaktı. Bâb-ı Âli, ateşkes süreci Sırbistan'a kendini toplaması için süre vereceğinden önce kabule yanaşmadı. Ancak İngiltere'nin desteğini kaybetme riski bildirilince fikre olumlu yaklaşıldı. Sırbistan Prensi Milan Obrenoviç'in bizzat İstanbul'a gelerek bağlılık bildirmesi, Sırbistan milis kuvvetinin dağıtılıp Sırbistan'ın askeri gücünün on bin asker ve iki topçu bataryasıyla sınırlanması, daha önce koruması Sırlara terk edilmiş fakat bağlılığı Osmanlı'da kalmış kalelere yine Osmanlı askerinin yerleşmesi, Sırbistan'ın tazminat ödemesi ve ödeyememesi durumunda miktarın vergilere eklenmesi, Belgrad-Niş demiryolunun yapımında Osmanlı Devleti'nin inşa ve denetim yetkisinin bulunması gibi maddeler vardı. Fakat İngiliz diplomasisi bu maddeleri kabul edilmez buldu. Karşı teklif olarak Sırbistan ve Karadağ'da statükonun devamı ve Bosna-Hersek ile Bulgaristan için otonominin ilanını sundu. Bâb-ı Âli için de bu kabul edilemezdi çünkü galip olduğu bir savaştan yeni tavizlerle çıkmak anlamına geliyordu.²⁶⁶

²⁶⁶ Mithat Aydın, "Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:25, Sayı: 39, 2006, (Osmanlı-Sırp, Karadağ), ss.149-152; Özkan, **Sırp Bağımsızlığı**, ss.280-282; Castellan, **Balkanların Tarihi**, s.331, Charles ve Barbara Jelavich, "Balkan National States", s.145.

Rusya İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Aleksandr Gorçakov, İngiltere'nin bu girişimleri karşısında Rusya'nın Londra Büyükelçisi Piyotr Şuvalov aracılığıyla Bulgaristan'ı Rusya'nın, Bosna-Hersek'i Avusturya'nın işgalini ve bu iki devlet ile diğer Avrupalı devletlerin donanmalarının Çanakkale Boğazı'na girişini teklif etti. Gorçakov'un sunduğu teklife göre bu hareketler, Osmanlı topraklarında Hristiyan kanı dökülmesini engelleyecek ve Bâb-ı Âli'yi Sırbistan ve Karadağ ile barışa zorlayacaktı. Esasında bu durum, daha önce Avusturya ile Rusya arasında planlanmış paylaşımı meşrulaştırma ve uygulanabilir kılma girişimiydi. İngiltere bu teklifi şiddetle reddetti. Ayrıca, Henry Elliot, Bâb-ı Âli üzerindeki baskıları artırdı ve bir ay ya da daha uzun sürecek bir ateşkes anlaşmasının yapılmaması durumunda İstanbul'u terk etmek zorunda kalacağını bildirdi. Bu durum karşısında Bâb-ı Âli, savaş öncesi duruma dayanan bir ateşkese razı olduğunu bildirdi.²⁶⁷

General Çernyayev söz konusu görüşmeler sırasında emrindeki birlikleri Rusya'dan yeni gelen gönüllülerle takviye ediyordu. Aynı zamanda Sırbistan'a hala Romanya üzerinden silah ve mühimmat ulaştırılıyordu. Eylül sonlarında ateşkes görüşmeleri devam ederken Çernyayev'in Osmanlı birlikleri üzerine saldırıya geçmesi de bu görüşmeleri sonuçsuz bırakmış oldu. Hem İngiltere ile anlaşma girişimi hem de ateşkes görüşmeleri boşa düşünce İmparator II. Aleksandr, İmparator Franz-Joseph'e Osmanlı Devleti üzerine ortak bir hareket başlatmayı teklif ediyor ve Balkanlarda büyük bir Sırbistan'ın kuruluşu konusunda endişelenmemesi gerektiği konusunda teminat veriyordu. Fakat Avusturya, Balkanlarda Osmanlı'nın çöküşünün hızlanmasından zarar göreceği için bu teklif reddedildi. Fakat savaşın seyrine göre Balkanlara dair bir gizli anlaşma yapılabileceği fikrini Rusya'ya ilettiler.²⁶⁸

Rusya-Avusturya görüşmelerinin bir sonuca varmasından önce Sırp orduları Osmanlı tarafından bu defa Sırbistan toprakları içinde yenildiler. Böylece Osmanlı birliklerinin Belgrad'a girişinin önünde hiçbir engel kalmıyordu. Bu durum Rusya için doğrudan müdahale fırsatı doğurdu. Çünkü

²⁶⁷ Aydın, "Osmanlı-Sırp, Karadağ", ss.153, 155-156.

²⁶⁸ Kurat, "1877-78 Osmanlı-Rus Harbi", s.583.

hem Sırbistan'ın tekrar doğrudan Osmanlı idaresi altına girmesi söz konusu olamazdı hem de İngiltere'nin savaş boyunca izlediği politika Osmanlı'ya doğrudan yardım edemeyeceğini göstermişti. 1876'nın Ekim ayının sonlarına gelindiğinde durum böyleydi. İgnatyev, Osmanlı Devleti'ne Rusya'nın Sırbistan ve Karadağ ile iki gün içinde ateşkes yapılmadığı takdirde diplomatik ilişkilerin kesileceğini bildiren notasını ilettili. Osmanlı Devleti, Rusya karşısında şimdilik yalnız kalmış sayılırdı ve itiraz etmeyerek hareketi durdurdu. 1 Kasım 1876'da ateşkes ilan edildi.²⁶⁹

Hersek, Bulgaristan ve Sırbistan ile Karadağ'da yaşananlar Balkan uluslarının her zaman emperyal devletlerin politikaları güdümünde kalamayacağını; bu ulusların yükselen milliyetçilik bilinci ile inisiyatif alıp zaman zaman bu büyük güçlere rağmen de harekete geçebileceğine dair güçlü bir örnektir. 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve günümüzde hala büyük oranda hâkim olan milliyetçilik; her milletin kendi yolunu çizmesi, kendi tarihini yazması, kendi dilini konuşması ve kendi sınırlarına sahip olması gibi bir yaklaşım üzerinde yükselmişti. Bu noktadan bakınca asıl çelişki, Balkan uluslarının yöneticilerinin sürekli yönlendirilmesi idi. 1856'dan beri iş birliği içinde Balkan uluslarının bağımsızlık hareketlerini destekleyen Rusya İmparatorluğu ve Fransa bu ulusların bağımsızlık özleminin kendilerine karşı da gelişebileceğini herhalde hesaba katmamışlardı. Özellikle Fransa, kendi topraklarında büyümüş milliyetçiliğin Almanları bir araya getirmesinden sonra yüzyılın travmasını yaşamıştı. Rusya İmparatorluğu, Balkan Slavlarının ihtiraslarını beslemiş ve nihayetinde Sırp, liderleri Prens Milan Obrenoviç'in tedbirli adım atma politikasına rağmen savaş naraları atıp Sırbistan'ı Osmanlı'ya karşı savaşa sokmuşlardı. Kısacası, 1870'ler ve sonrası, milliyetçiliğin “zapt edilemez” olma özelliğinin fark edildiği dönem olacaktı.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni Sırbistan ve Karadağ ile ateşkese zorlama hamlesinden sonra İngiltere kabinesinden olayları İstanbul'da devletlerarası bir konferansla çözüme kavuşturma teklifi geldi. Öneri bütün ilgili devletler

²⁶⁹ Aydın, “Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşları”, ss.158-159; Özkan, **Sırp Bağımsızlığı**, ss.287-288;

tarafından kabul edildi ve temsilciler Osmanlı tarihinde “Tersane Konferansı” olarak bilinecek İstanbul Konferansı’na katılmak üzere İstanbul’a geldiler.

3.4 Rusya’nın İntikam Arayışı ve Dışlanan Osmanlı

Konferansın, katılımcı devletlerin İstanbul’daki elçilerinin yanında birer tane olağanüstü temsilci ile katılması kararlaştırıldı. Bunlar arasında öne çıkan isimlerden biri İngiltere’yi Elliot’ın yanında temsil edecek olan Lord Salisbury idi. Salisbury, Liberal Parti lideri Gladstone’un “Bulgar mezalimi” kampanyasının destekçilerindendi ve Elliot, İngiltere’deki hükümetin politikalarını temsil ediyor olsa da artık kamuoyunu temsil edemiyor, bu da hükümete zarar veriyordu. Bu yüzden Elliot’ın yanında Lord Salisbury yer aldı. Aralık ayı başlarında İstanbul’da toplanan elçi ve olağanüstü temsilciler konferansın toplanacağı 23 Aralık gününe kadar Bâb-ı Âli’ye sunulacak reform programı üzerinde çalışacaktı.²⁷⁰

Konferansın hazırlık süreci, bekleneceği üzere Kont İgnatyev ve Lord Salisbury’nin iş birliğine sahne oldu. Salisbury, Panslavist baskılarla keskinleşmiş olan Rus taleplerini İngiltere için kabul edilebilir kılma yolunda çalışıyordu. Rusya’nın bakış açısından, bu konferans, Osmanlı Devleti’nin Hristiyan tebaası için yürütülen ortak bir Avrupa çalışmasıydı bu yüzden konferansta alınan kararlar artık Rusya için taviz verilmez olacaktı. Bu durumdan zararlı çıkacak olan hem Osmanlı Devleti’nin temsilcileri hem de İgnatyev’in mevkidaşı Henry Elliot idi. İstanbul Konferansı, bu iki büyükelçinin ilk karşı karşıya gelişi değildi. Elliot ve İgnatyev bundan on yıl önce Girit meselesinin çözüm sürecinde de birbirlerine muhalif olmuşlardı. Henry Elliot, Girit’teki Rum asilerine Rus gemilerinin destek götürdüğünü ve ayaklanmanın bu sayede bu kadar büyüyebildiğini de belirtmiş ve hükümetine gönderdiği iletilerde açıkça Osmanlı yanlısı bir tavır sergilemişti.²⁷¹

²⁷⁰ Mithat Aydın, “Osmanlı İngiliz İlişkilerinin İstanbul Konferansı(1876)’nın Yeri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:25 ,Sayı:39, 2006, (İstanbul Konferansı), s.102; Kurat, “1877-78 Osmanlı-Rus Harbi”, s.586.

²⁷¹ Aydın, “Elliot’ın İstanbul Büyükelçiliği”, ss.25-29; Aydın, “İstanbul Konferansı”, s.103.

Girit ayaklanmasından on yıl sonra ise artık Avrupa diplomasisine bambaşka bir hava hâkimdi. Almanya'nın kuruluşu ve Fransa'nın hezimetini yükselen militarist dalga İngiltere'yi epey tedirgin etmiş ve eskisinden daha atılımcı bir politika izlemeye itmişti. Çünkü Rusya'nın Karadeniz'deki askerî varlığı tekrar ortaya çıkmış, Balkanlar Avusturya ve Rusya faaliyetlerine karşı daha savunmasız hale gelmişti. Kısaca söylenebilir ki İngiltere “hasta adamı” kurtarmaktan yavaş yavaş vazgeçmiş ve imparatorluğun dağılışı sürecinde büyük dilimi kimseye kaptırmamak için çabalamaya başlamıştı. Hızla gelişen siyasi gelişmelerden gözlemlenebileceği üzere Rusya da İngiltere'nin değişen politikası karşısında hem tedirgin olmuş hem de bunu fırsat olarak görmüştür. Çünkü İngiltere 1833'ten beri Rusya İmparatorluğu'nun her adımını zorlaştıran Osmanlı'yı koruma politikasını bir kenara bırakmıştı. Ama bunun yanı sıra Osmanlı'dan kopan ya da kopacak olacak toprakların durumunun ne olacağı konusunda asla sessiz kalmıyor ve Balkanların şekillenişinde gayet etkin bir rol oynuyordu.

Konferans hazırlıkları sürerken -V. Murad'ın üç ay kadar süren saltanatından sonra- 31 Ağustos 1876'da tahta çıkmış Sultan II. Abdülhamid'in emriyle kurulmuş ve başında Mithat Paşa bulunan bir komisyon Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olacak olan Kanun-i Esasi'yi hazırlıyordu. Metin, Fransa ve Belçika anayasaları model alınarak 1 Aralık'ta büyük ölçüde hazırlanmıştı. Sonrasında Mehmed Rüştü Paşa ve Sultan II. Abdülhamid tarafından sadrazamın başvekil olup diğer vekilleri seçmesi maddesinin kaldırılması ve Sultan'a gerekli gördüğünde bazı kişileri sürgüne göndermesi yetkisini veren maddenin eklenmesi gibi değişikliklere uğratıldı. Kanun-i Esasi konferans tarihine kadar üzerine son tartışma ve düzenlemeler yapılmış şekilde konferansta sunulacak hale gelmişti.²⁷²

Kanun-i Esasi'nin sultanın hak ve yetkilerine bir sınırlama getirmesi söz konusu değildi. Kurulacak meclis yasa yapma, değiştirme ve kaldırma konularında söz sahibiydi. Fakat padişah gerekli gördüğü durumda meclisi ya da

²⁷² Stanford J. ve Ezel Kural Shaw, **Ottoman Empire and Modern Turkey**, Volume: II, ss.174-175; Sina Akşin, “Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:25, Sayı:1, 1970, (Birinci Meşrutiyet), s.20.

Heyet-i Vükela'yı (Bakanlar Kurulu) feshedebilecekti. Ayrıca meclisin tartışıp sunduğu yasal düzenlemeler de ancak padişah onayından sonra yürürlüğe girecekti.²⁷³

Meclis-i Umumi, Âyan Meclisi ve Mebuslar Meclisi şeklinde iki kademedan oluşacak, Âyan Meclisi üyelerini padişah atarken Mebuslar Meclisi üyeleri seçimle gelecekti. Seçim koşullarını belirleyen Talimat-ı Muvakkate (geçici kararname) göre Meclis-i Mebusan 80 Müslüman 50 gayrimüslim olmak üzere 130 üyeden oluşacak ve iki aşamalı bir seçimle belirlenecekti. Seçilme şartları içerisinde en az 25 yaşında olmak, ağır ceza almamış olmak, devletin resmî dili olan Türkçeyi bilmek ve Osmanlı topraklarında emlak sahibi olmak gibi maddeler mevcuttu. Fakat 19 Mart 1877-28 Haziran 1877 arası süren ilk dönem Meclis-i Mebusan biraz da acele ile toplanmıştı ve seçilebilen 116 mebusun 68'i Müslüman, 48'i gayrimüslimdi. 13 Aralık 1877-14 Şubat 1878 arası ikinci dönem Meclis-i Mebusan ise 59'u Müslüman, 47'si gayrimüslim olmak üzere 106 üyeden oluşmuştu.²⁷⁴

Halka tanınan hak ve hürriyetler konusunda; din ve mezheplere göre belirlenmiş eski "millet sistemi" ayrılığı ilga ediliyor ve tüm tebaa "Osmanlı" kabul edilip yasalar ve yargı önünde eşit oluyordu. Fakat bu esnada Müslümanların adli işlemleri şariat mahkemelerinde gayrimüslimlerin ise kendi millet mahkemelerinde görülmeye devam edecekti. Ayrıca yeni düzende yerel yönetimlere daha fazla söz hakkı veriliyordu ki buna dair maddelerin eklenmesinde Mithat Paşa'nın Tuna Vilayeti valiliği tecrübesi etkili olmuştu. Bunların yanında eğitim hakkı, inanç hürriyeti, basın hürriyeti gibi hak ve hürriyetler resmen tanınmış fakat basın için "kanun dairesinde özgürlük" gibi muğlak bir ifade kullanılmıştı. Ayrıca padişahın meclise karşı sorumlu olmasından bahsedilmiyordu. Dernek kurma ve toplantı yapma gibi faaliyetler ise yasaklanmıştı.²⁷⁵

²⁷³ Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye**, Cilt:IV, 11. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s.217.

²⁷⁴ Akşin, "Birinci Meşrutiyet", ss.21-22; Akşin, "Siyasal Tarih", s.155.

²⁷⁵ İnalcık, **Devlet-i Aliyye**, Cilt:IV, s.217; Akşin, "Siyasal Tarih", s.155; Stanford ve Ezel Kural Shaw, **Ottoman Empire and Modern Turkey**, Volume:II, ss.177-178.

Sultan II. Abdülhamid'in Meşrutiyet'i istemeyerek kabul ettiği belliydi ve kendisine tanınmış yetkiler zaten gerekli gördüğünde rafa kaldırabileceği şekildeydi. Meşrutiyet'in ilanının ve Kanun-i Esasi'nin hazırlık sürecinde başrolü oynamış Mithat Paşa ise eksiklerine rağmen bunu bir başarı olarak değerlendiriyordu ve söz konusu eksikliklerin uygulama sürecinde giderileceğini öngörüyordu. Ayrıca tarihi git gide yaklaşan İstanbul Konferansı da Sultan ve Bâb-ı Âli üzerinde bir baskı unsuruydu. Yer yer eksiklik ve yer yer belirsizlikleriyle Kanun-i Esasi, 23 Aralık 1876'da top atışları eşliğinde müjdelendi. Yeni anayasanın ilanı yabancı devletlerin delegelerinin bulunduğu konferans salonunda duyuruldu. Bâb-ı Âli, böylece Rusya'nın ve Avrupa'nın Osmanlı Balkanları üzerinde attıkları ve atacakları adımlara cevap vermiş oluyordu. Fakat konferans delegeleri bunu dikkate almayıp çalışmalarına devam ettiler. Bunun üzerine Osmanlı delegeleri salonu terk etti. Kalan temsilciler ise Osmanlı Devleti'ne sunulacak çözümü tartışmaya devam etti.²⁷⁶

Konferans açılırken Meşrutiyet'in duyurulmasına dair; İngiliz temsili, Osmanlı'yı önce vadettiği reformları yapmamakla itham ediyor ve halihazırda üzerinde uğraşılan karmaşanın da bunun bir sonucu olduğunu belirtiyordu. Ayrıca İngiltere, Balkanlarda reform taleplerinde bulunuyordu fakat kendi sömürgelerindeki yerli halklara hiçbir hak tanımıyordu. Bu nedenle Meşrutiyet'in Hindistan gibi bölgelerde de duyulup buradaki halklara "kötü örnek" olabileceğinden endişe ediyordu. Rusya'ya gelince, Rus temsilciler ve Rus kamuoyu da tam konferans gününde Meşrutiyet ilan edilmesini sahtekarlık ve hile olarak yorumluyorlardı. Fransa ise anayasayı ve meşrutiyet düzenini "ölü doğmuş" olarak niteliyordu.²⁷⁷

Meşrutiyet'in ilanına rağmen devam eden konferanstan aynı gün Bâb-ı Âli'ye sunulacak kararlar çıktı. Sunulan programa göre Bulgaristan doğu ve batı olmak üzere iki vilayete ayrılacak ve Hristiyan bir vali tarafından yönetilecekti. Bosna-Hersek tek vilayet olarak birleştirilecekti. Hem Bulgaristan hem de Bosna-Hersek'te yerel mahkemeler kurulacak ve hâkimler altı devletin onayıyla

²⁷⁶ Solnon, **Osmanlı ve Avrupa**, ss.532-533; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VIII, ss.9, 29.

²⁷⁷ Aydın, "İstanbul Konferansı", ss.108-109.

atanacaktı. Bu reformları denetlemek üzere katılımcı devletlerin temsilcilerinden oluşacak bir komisyon kurulacak ve bu komisyon Belçikalı askerler tarafından korunacaktı. Sırbistan ve Karadağ'ın savaş öncesi statüsü korunacak, bu iki devlet bir miktar daha toprak elde edecekti. Ayrıca yalnızca gümrük ve tütün vergisi merkeze aktarılacak, geri kalan vergiler toplandığı yerel birimin ihtiyaçlarına harcanacaktı. Vilayetler için katılımcı devletlerin denetiminde yerel jandarma güçleri oluşturulacak, Osmanlı askeri belli merkezlerde ve sınırlarda bulunacaktı.²⁷⁸

Rusya İmparatorluğu Büyükelçisi İgnatyev, konferanstan “taviz kabul edilmeyecek” kararların çıkacağını beyan etmiş bulunuyordu ve söz konusu kararlar bu şekildeydi. Kararların alınış sürecinde İstanbul'daki yeni İngiliz temsilcisi Salisbury'nin etkisi ve bu doğrultuda İngiltere'nin yeni politikası açıkça belli oluyordu.

Söz konusu süreçte hem Salisbury hem de İgnatyev, konferans kararlarının Osmanlı Devleti'ne bir dayatma biçiminde alınması için çok uğraştılar ve çabaları meyve verdi. Konferanstan çıkan kararlar Osmanlı Devleti'nin kabul edemeyeceği türdendi ki beklendiği üzere Bâb-ı Âli bu programı reddetti. Özellikle; devletlerarası komisyonlar kurulması, Osmanlı Devleti sınırlarına yabancı askerler sokulması, Osmanlı askerinin belli noktalarda durması, valilerin atanma biçimi, vilayetler arası toprak bölüşümü, ekonomik ve adli düzenlemeleri gibi konularda müzakereye dahi ihtimal verilmeyeceği açıklandı. Osmanlı topraklarının vilayet, sancak, kaza, nahiye gibi bölümlere ayrılması; köy ve nahiyelerde yöneticileri halkın seçmesi; kaymakamları Müslüman ve Hristiyanlar arası eşitlik ilkesine göre hükümetin ataması; valiler gibi yüksek dereceli yöneticilerin değişiminin anayasa uyarınca yapılması ve vali ve vilayet meclislerinin gelirlerin nasıl harcanacağına karar vermesi şeklindeki düzenlemeler ise karşı teklif olarak sunuldu.²⁷⁹

İki tarafın sunduğu programlar arasında bu denli farklılık varken bir uzlaşma çıkması beklenemezdi. Anlaşmazlığın baş aktörleri Osmanlı Devleti ve

²⁷⁸ Stanford ve Ezel Kural Shaw, *Ottoman Empire and Modern Turkey*, s.179; Aydın, “İstanbul Konferansı”, s.103.

²⁷⁹ Aydın, “İstanbul Konferansı”, s.109.

Rusya İmparatorluğu'nun tavize yanaşmadıkları talepleri de birbiri ile çelişiyordu. Söz konusu talepler ortaya atılır ve baskı artarken Rusya İmparatorluğu temsilciliği büyük oranda İngiltere'nin değişen tutumuna dayanmıştı. Yeni Sadrazam Mithat Paşa, "Meclis-i Umumi" adı ile bir danışma organı topladı. Meclise asker ve sivil önderler, Rum, Ermeni ve Yahudi ruhban, Müslüman ulema gibi çok farklı kesimden temsilciler çağrılmış ve sayıları yaklaşık iki yüzü bulmuştu. Toplanan meclisten dayatılan kararların reddi kararı çıkmış ve Bâb-ı Âli İstanbul Konferansı kararlarını reddederken Henry Elliot'un tutumunun yanında bu meclise dayanmıştı.²⁸⁰

Bâb-ı Âli'nin tutumu üzerine konferans için İstanbul'da bulunan temsilciler İstanbul'dan ayrıldı. Konferansın sonuçsuz kalması, krizin barış içinde çözülememesi yirmi yıl sonra tekrar bir Osmanlı-Rus savaşının çıkışına yol açacak ve hem gidişatı hem sonuçları bakımından 1856'dan çok daha farklı bir denge kurulacaktı. Yüzyılın son çeyreği I. Dünya Savaşı öncesindeki nihai tarafların belirleneceği safhayı teşkil ediyordu.

²⁸⁰ Armaoğlu, **19. Yüzyıl**, s.507.

SONUÇ

İncelemeye konu olan iki savaş arası yirmi yıllık dönem; Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin ardı ardına tavizler vererek varlığını koruma çabasına, Rusya İmparatorluğu'nun ise 1856'da Paris'te kaybettiği prestij ve yaptırım gücünü tekrar elde etme girişimlerine sahne olmuştur.

İki devletin birbiri ile ilişkisi ağırlıklı olarak Balkanlar ve Boğazlar üzerinde egemenlik mücadelesi çerçevesinde şekillenmiştir. Söz konusu süreçte İmparator II. Aleksandr ve Aleksandr Gorçakov tarafından idare edilen Rus dış politikasının yegane amacı Paris Antlaşması'nı yırtmak ve Karadeniz'de tekrar silahlanmak; ayrıca Osmanlı Devleti karşısında yaşanan kaybın intikamını Balkanları Osmanlı'dan kopararak almak olmuştur. Osmanlı Devleti içinse, Paris Antlaşması, Rusya karşısında en sağlam dayanak olmuştur. Bu yüzden devlet, bu süreçte antlaşmanın olabildiğince değişmemesi için uğraşmıştır.

Paris Antlaşması'nın Karadeniz'in silahsızlığı ve Boğazların tarafsızlığına dair maddeleri Rusya'yı kendi güney sahillerinde köşeye sıkıştırmış, Boğazları da Rus tehdidinden kurtarmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin, kendisini bazı yönlerden zaafa uğratsa da Paris Antlaşması'na sadık kalması son derece anlaşılır ve doğaldır. Rusya bu durum karşısında, Karadeniz hükümlerini feshedeceği 1871 yılına kadar Balkanlar üzerinden İstanbul'a baskı yapma politikası güdecektir.

Rusya'nın amaçlarına ulaşması için İmparator ve Dışişleri Bakanı, I. Nikolay döneminde sergilenen pervasızca saldırganlığı terk etmek zorundaydılar. Rusya'nın Avrupa siyasetinde yer aldığı 18. yüzyıldan beri Avrupalılar Osmanlı ve Rusya'yı baş başa bırakmamak için her türlü gayreti göstermişlerdi ve 19. yüzyılda özellikle İngiltere dış politikası en fazla bu konuya eğildi. Dolayısıyla Rusya İmparatorluğu için de -geçici veya nihai- ittifaklar kurmak ve değişen dengelere göre adım atmak şarttı.

Rusya'nın 19. yüzyıldaki temel zaaflarından biri ekonomisinin serflik gibi geri kalmış bir düzene dayanmasıydı. Yalnız ekonomi ve çalışma hayatı değil idare ile ordu da serflik düzenine dayandığından bu düzenin ilgası pek çok

alandaki değişimi zorunlu kılacaktı. Fakat Rusya'nın Kırım Savaşı ile derinleşen mali bunalımı yüzünden, serfliğin ilgası tam olarak beklenen şekilde gerçekleşmedi. Hem özgürleşen köylüler yeni hayatlarına ağır borçlarla başlıyor hem de ilk defa merkez ile aristokratlar arasında huzursuzluk baş gösteriyordu. Özgürleşmiş Rus köylüsü Rusya'nın Slavsever aydınlarının duygusal ve politik bağ kurduğu bir figürdü. Dolayısıyla Rusya'nın siyasi hayatı ve dış politikası da bu adımdan etkilenecekti.

Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin de ekonomik durumu Rusya'dan daha iyi değildi. Savaş sürecinde -tarihinde ilk defa olmak üzere- uzun vadeli ağır borçlar altına girmiş olan devlet, 1875 yılına gelindiğinde bu borçları ödeyemeyeceğini ilan edecekti. İç işleyişe gelince Osmanlı Devleti'nin ekonomisi Rusya'nın aksine özgür insanlar tarafından işletiliyordu. Osmanlı'yı uğraştıracak olan unsur, her adımda daha fazla özgürlük talep eden Yunan, Sırp, Romen, Karadağlı milliyetçiler olacaktı. Ayrıca 19. yüzyıl boyunca çıkan isyanlar devletin en çok vergi aldığı verimli topraklarda yaşandığından buralarda verilen her yeni taviz, devletin ekonomik yükünü artırıyordu.

Osmanlı Devleti için Kırım Savaşı'ndan Rusya ile beraber zararlı çıkan devletlerden biri demek herhalde yanlış olmaz. 1856'da Paris Barış Antlaşması ve Islahat Fermanı'nı takip eden süreç; Osmanlı Balkanlarındaki özerk devletlerin sürekli daha geniş imtiyaz talepleri, bu talepler doğrultusunda çıkan isyanlar, yönetim krizleri ve her defasında Paris Antlaşması imzacılarının olaya müdahale etmesi, sonucunda da pek çok meselenin Osmanlı aleyhine kapanmasıyla geçmiştir.

Savaşın bitişinden hemen sonra, daha 1850'lerin ikinci yarısında Eflak-Boğdan yönetim krizi ve Bosna-Hersek'te isyanların çıkması Osmanlı Devleti ile Rusya İmparatorluğu temsilcilerini tekrar karşı karşıya getirmiş, devletlerin temsilcileri tabiri caizse bir masadan kalkıp diğerine oturmuşlardır. 1860'lar boyunca da Bosna-Hersek, Eflak-Boğdan, Sırbistan, Karadağ, Girit meseleleri gündem olmuştur.

Bâb-ı Âli Balkanlarda yükselen milliyetçilik karşısında nasihat heyetleri göndermek, milletlerin temsilcileri ile masaya oturup talepleri dinlemek ve

devamlı yeni ıslahatlar yürürlüğe koymak gibi tavizkar denemeler yaparken Balkan milletleri bütün bu gelişmeleri nihai zaferlerine gidecek yolda yeni eşikler olarak gördüler. Burada tabii başta Rusya İmparatorluğu olmak üzere yabancı devletlerin verdiği desteğin payı büyüktü.

Bâb-ı Âli'nin Balkan isyanları karşısında aldığı tavır, duruma bu isyanların yalnız geçim sıkıntısı ve baskılardan kaynaklandığı kabulü ile yaklaştığını göstermektedir. Örnek olarak, sık sık karışıklık çıkan ya da karışıklığa sebep olan Bosna-Hersek'e ve Karadağ'a dair Bâb-ı Âli genellikle askeri müdahaleden önce ekonomik iyileştirmeye gitmiştir. Rusya İmparatorluğu ise buradaki halkların temsilcilerini elçilikleri aracılığıyla yönlendirmiştir. Bu yolla bu bölgelerde sürekli artan taleplerde bulunmuştur.

Paris Antlaşması sonrası idari reformlar ve toprak reformlarıyla göze çarpan Eflak-Boğdan'a dair Rusya'nın tutumu değişkenlik göstermiştir. Önce Eflak ve Boğdan'ın birliğini savunan Rusya, buradaki çıkarları tehlikeye girince aksi bir tutum izleyip Bâb-ı Âli'yi buraya müdahale etmeye teşvik etmiştir. Osmanlı Devleti ise meselenin başından beri Paris Antlaşması hükümlerine bağlılıktan yana durmuş, her yeni düzenleme sonrasında da imzalanan şartları uygulamaya çalışmıştır.

Sırbistan, 19. yüzyılın ikinci yarısında, değişen Rus dış politikasının uygulama merkezlerinden biri olmuştur. 1860'larda Sırbistan Prensliği, Osmanlı hâkimiyetine fiilen son verirken en büyük desteği Rusya'dan görmüştür. Osmanlı Devleti, bölgeyi her daim gözetim altında tutmuş ve egemenlik haklarına aykırı hareketleri Paris Antlaşması maddeleri uyarınca diğer imzacı devletlere bildirerek önlemeye çalışmıştır.

1866 yılında çıkan Girit ayaklanması hem Rusya'yı hem Fransa'yı hem de Yunanistan'ı heyecanlandıran bir gelişme olmuştur. Rusya, buradaki karışıklığı Osmanlı karşıtı bir Ortodoks Balkan birliği yaratma fırsatı olarak görmüş ve elçileri vasıtasıyla harekete geçmiştir. Fakat Osmanlı Devleti, adada hem başarılı askeri hareketler gerçekleştirerek hem de yenilen asilere karşı bağışlayıcı tavırlar sergileyerek adayı egemenliği altında tutmayı başarmıştır. Bâb-ı Âli'nin kararlı tutumu, İngiltere'den de destek görmüş ve Girit meselesi,

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde göze çarpan diplomatik başarılarından biri olmuştur.

1860'lar boyunca Rusya'nın genellikle Osmanlı-İngiliz iş birliği ile akim bırakılan Balkanlar girişimleri 1870'lerde ortaya çıkan yeni konjonktürde daha kararlı olarak gözlemlenmeye başlamıştır. 1866'ya kadar Balkanlarda hâkim bir diğer imparatorluk olan Avusturya-Macaristan'ın bu tarihte Prusya'ya yenilmesi bölgede bir nüfuz boşluğu oluşturmuş, bu süreçten sonra Balkan karışıklıklarının çözümünde Otto von Bismarck'ın yönettiği Prusya diplomasisi hakem rolü oynar hale gelmiştir.

1860'lar boyunca Fransa, Balkanlardaki Osmanlı egemenliğini tehdit eden bir başka unsur olmuştur. Özellikle Eflak-Boğdan ve Girit meselelerinde devamlı Romenlerin ve Yunanların davalarını destekleyen Fransa diplomasisi bu dönemde Balkanlarda hamilik iddiasındaki Rusya İmparatorluğu'nun rakibi konumundadır. Özellikle Romanya'da manastır arazilerinin statüsü meselesi Rusya'nın Ortodoksları koruyor olduğu iddiasını sarsmıştır fakat bu sarsılmanın sonuçları uzun vadeli olmamıştır.

Balkan Ortodokslarından bahsederken, Rusya İmparatorluğu'nun tahtının I. Nikolay'dan II. Aleksandr'a devrolurken yaşadığı dış politika değişimi dikkat çekicidir. Çünkü İmparator I. Nikolay, liberalizm ve milliyetçiliğin önde gelen karşıtlarından biri olarak, Rusya'nın Balkan politikalarını, Balkan halkları ile Rusların dini ortaklığı üzerine kurmuştu. Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden kopuş sürecinde Yunanlara destek olurken Macarların Avusturya'dan kopma girişimlerini askeri müdahale ile bizzat bastırması bununla açıklanabilir. 1855'te tahta çıkan İmparator II. Aleksandr ile Rusya'nın yeni Dışişleri Bakanı olacak olan Aleksandr Gorçakov ise dünyada değişen pratiklere ve milliyetçiliğin yükselişine daha pragmatik yaklaşmışlardır. Rusya'nın Sırpların, Karadağlıların, Yunanların ve Bulgarların isyanlarını destekler hatta kışkırtırken kendilerine tâbi olan Polonyalıların taleplerine her defasında zor kullanarak karşılık vermesi de bir kara imparatorluğu olan Rusya'nın, milliyetçiliği dış politikada bir malzeme olarak kullanmasının çelişkisinin açığa çıkışı olarak yorumlanabilir.

Rusya diplomasisi milliyetçiliğe bu şekilde yaklaşırken 1860'larda Osmanlı Devleti'nde din ve etnisite gözetmeden tüm tebaayı eşit görüp eşit muamele etmek şeklinde önlemler hâkim oluyordu. Özellikle Mithat Paşa, Balkanlarda görev yaptığı sürede bu yaklaşımı başarıyla uygulamıştır.

Mithat Paşa'nın başarıları Bulgarları 1860'lar boyunca isyan etmekten alıkoymuştur. Rusya Büyükelçisi Kont İgnatyev, Ortodoks Slavların baş kaldırıp Müslüman "boyunduruğundan" kurtuluşu propagandasını yapsa da Bulgarların nispeten refah içinde yaşıyor olması bu propagandayı etkisiz kılmıştır. Rusya, Bulgarlara dair amaçlarına bu dönemde ulaşamamıştır.

Fakat bu başarılı uygulamalar yüzyılın başından beri yükselen milliyetçi ideolojinin karşısında durmaya yetmemiş, Balkan milletlerinin bağımsızlık mücadelelerinin başarıya ulaşmasını engelleyememiştir. Yine Bulgaristan örneğinde, 1871'e kadar sürüncemede kalan bağımsız Bulgar kilisesi çalışmaları bu tarihte Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşu ile sonuçlanmıştır. Bu konuda Osmanlı Devleti, Bulgarlar ile Fener Patrikhanesi arasındaki çekişmeyi kendi elini rahatlatmak için uzatırken Rusya, Balkanlardaki Ortodoksların birbirine düşmesini istemediği için sonlandırmak istemiştir. 1871'de Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasıyla Bulgar milliyetçiliği de güçlenmiştir.

Balkan milliyetçiliklerini yönlendirme konusunda Rusya'ya rakip olan Fransa'nın 1871'de aldığı yenilgi kendisini bir süre için hareketsiz bırakınca Balkanlar Rus etkisine daha da açık hale gelmiştir. Fakat bu süreçte de Avrupa'nın yeni hakemi Almanya, Rusya'nın Balkanlarda at koşturmasına müsaade etmeyip onu Üç İmparator Ligi'ne dahil etmiştir. Üç İmparator Ligi, Rusya'yı 1850'lerde itildiği yalnızlıktan kurtarıp bir dayanak sağlamıştır. Fakat bir yandan Rusya'nın Balkanlardaki girişimlerini denetleyen bir yapıdır. Çünkü yeni Alman İmparatorluğu, Avrupa egemenliği hedefine ulaşmak için kendisi gibi Cermen olan Avusturya'ya ihtiyaç duyacaktı ve Balkanlarda Panslavist Rusya ile Cermen olan Avusturya arasında seçim yapmak zorunda kalacağına hangisinin yanında duracağı bellidir. O karar aşaması gelinceye dek Avrupa devletleri arasında statükoyu korumak Bismarck'ın yegane hedefi olmuştur. Bismarck'ın bilinen, Osmanlı Devleti'nin bir Pomeranyalı askerin kemiklerine

değmeyeceği şeklindeki yaklaşımı izlediği politikanın özetidir. Dolayısıyla ne Osmanlı Devleti'ni Rusya karşısında koruyarak İngiliz çıkarlarına hizmet etmek ne de Avrupa dengesinin bozulacağı şekilde Osmanlı'nın yıkılışına izin vermek Alman İmparatorluğu'nun işine gelmektedir. Rusya'nın hedeflerinin gerçekleştiği bir senaryo ise Osmanlı Devleti'nin Avusturya-Macaristan'ın üzerine yıkılması ve Rusya'nın, haritasını Slavlar lehine istediği gibi çizdiği bir Balkanlar olacaktır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı'ya imzalatılan Ayastefanos Anlaşması, böyle bir girişimin belgesidir ve bekleneceği gibi başta Bismarck olmak üzere Avrupalıların müdahalesi ile bu girişim önlenmiştir. Rusya İmparatorluğu, yirmi yıl önce uğradığı yenilginin rövanşını savaş meydanında almıştır fakat askeri zaferinin büyüklüğü ile 1878 Berlin Antlaşması'nda belirlenen kazanımları arasında çok fazla fark vardır. Batı Avrupalıların, Rusya'nın herhangi bir büyük güç karşısında kazandığı zaferin meyvelerini tek başına toplamasına izin vermeyecekleri, bu zafer tacının yıldızlarının dökülmesiyle bir kez daha örneklenmiştir.

Bu noktada Rusya ve Osmanlı arasında göze çarpan farklardan biri iç işleyişlerindeki düzendir. İncelemeye konu olan 1856-1876 arasındaki yirmi yıl boyunca Rusya İmparatorluğu'nu İmparator II. Aleksandr yönetirken -hatta kabinesi de büyük oranda aynı kalmıştı- Osmanlı Devleti tahtı üç kere el değiştirmiş, sadaret ve nezaretler de sık sık değişikliğe uğramıştı. Bu dönemde Osmanlı Devleti Rusya politikaları karşısında sık sık köşeye sıkışmış gibi gözükse de devletin her daim edilgen kaldığı söylenemez. Bâb-ı Âli devletin güçlerini ve zaafalarını bilerek manevra yapmış ve devletlerarası arenada güçlü bir pozisyon edinmeye çalışmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin yönetim mekanizmasındaki bu değişkenlik hali devletin Rusya ve Avrupa karşısındaki konumunu ve Balkanlarda yürüteceği politikayı kararsız kılmıştır. Ancak Rusya İmparatorluğu'nun Balkanlardaki politikaları zaman zaman yöntem değiştirse de kararlılıkla sürmüştür.

Burada Avrupa'nın, bu iki devlete yaklaşım farkını göz önüne almak gerekir. 1850'lerde Avrupa tarafından yalnız bırakılan ve mağlup edilen devlet Rusya İmparatorluğu olmuştur fakat Avrupalılar Osmanlı Devleti'nin iç

meselerine gösterdikleri ilginin benzerini Rusya'ya göstermemişlerdir. Bunun sebebi hem Osmanlı Devleti'nin Boğazlara hâkim oluşunda ve dolayısıyla Akdeniz ile Kuzey Afrika'nın güvenliğinde belirleyici unsur oluşunda hem de Osmanlı tebaası olan Balkan milletlerinin Avrupa ile ticari ilişkiler kurmuş olmasında aranabilir. Osmanlı Devleti'nin tebaası olan Yunan, Sırp, Bulgar gibi milletler, Osmanlı öncesinde de Balkanlarda yerleşik olan dahası orada devletleşme tecrübesine sahip, kendi tarihleri olan milletlerdi. Rusya'ya gelince imparatorlukta yalnızca Polonyalılar Balkanlardaki milletler ile karşılaştırılabilir konumdaydı. Fakat Polonya'nın kaderi belli ki 19. yüzyıl boyunca Avrupalıların ilgisini Balkanlar kadar çekmemiştir.

Rusya İmparatorluğu, İmparator II. Aleksandr'ın tahta çıkışından itibaren dış politikada gösterdiği kararlılığın ödülünü Osmanlı ve Rusya'nın konumlarının tersine dönmesiyle almıştır. İncelemeye konu olan yirmi yılın başında Rusya İmparatorluğu'nun yaşadığı izolasyonun benzerini 1870'lerde Osmanlı Devleti yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin dışlanmasında Bulgar ve Yunan milliyetçi hareketlerinin Avrupa kamuoyundaki karşılıkları ve devletin 1875'te iflasını ilan etmesi etkili olmuştur. Milliyetçilik meselesinde de bir yandan Balkan halklarını kışkırtırken bir yandan İgnatyev gibi aktörlerle Bâb-ı Âli'yi bağımsızlık hareketleri lehine yönlendiren Rusya İmparatorluğu belirleyici güçlerden biri olmuş, rövanş alacağı savaş meydanını adım adım inşa etmiştir. Bunu yaparken 1850'lerde İmparator I. Nikolay ve kabinesinin yaptığı hatayı yapmamış, Osmanlı Devleti için kriz olabilecek her konuda -1860'lar boyunca Fransa, daha sonra Almanya gibi- beraber hareket edebileceği, kısa süreli de olsa iş birliği yapabileceği özneler aramıştır. Kısacası, 1870'lere gelindiğinde, 1853'teki gibi ılımlı, ıslahatçı, Batı'nın parçası olmaya çabalayan Osmanlı Devleti ile salt militarist ve agresif bir Rusya İmparatorluğu şeklinde bir tablo çizilememektedir.

Çalışma boyunca ilgili kısımlarda “Rusya İmparatorluğu ve Avrupa” ifadesi kullanılmıştır. Çünkü her ne kadar Rusya, Osmanlı karşısında Avrupa'nın desteğini alarak ya da en azından kendi lehine olacak şekilde tarafsızlığını sağlayarak üstünlük sağlamış gözüксе de aslında Batı Avrupalıların nazarında

Osmanlı Devleti'nden daha batılı değildir. Osmanlı ve Rusya, Avrupalıların doğudaki çıkarlarını tartan terazinin iki ayrı gözü konumundadır ve yalnızca bu doğrultuda değer görmüşler ya da görmemişlerdir. Rus diplomasisi İmparator II. Aleksandr döneminde başarı göstermiş olsa da bu denklemi çözebilmiş değildir.

19. yüzyılın son çeyreğine girerken bu iki imparatorluk birbirinden farklı seyreliyor gibi gözükse de merkezi otoriteler karşısında bağımsızlaşmaya dayanan yeni sermaye düzeni ve bu düzen doğrultusunda gelişen bir örgütlenme biçimi olan “ulus” kavramının yükselişi iki imparatorluğu da birbirine yakın tarihlerde yıkıma götürmüştür.

Kaynakça

Osmanlı Arşiv Belgeleri

BOA, *Sadaret Umum Vilayat Evrakı*, 169/52, 343/73, 503/88, 55/96, 516/70.

BOA, *Sadaret Amedi Kalemi Evrakı*, 90/94, 73/1, 92/27, 79/25.

BOA, *İrade Meclis-i Vala*, 419/18369, 581/26070, 581/26079.

BOA, *İrade Hariciye*, 208/11984, 188/10474, 196/11140.

BOA, *İrade Meclis-i Mahsus*, 11/476, 35/1430.

BOA, *Yıldız Esas Evrakı*, 32/6, 77/13, 77/15.

BOA, *İrade Girid*, 10/241, 10/245.

BOA, *İrade Bulgaristan*, 4/93, 4/94.

Kitap ve Ansiklopediler

Acar, Kezban, **Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

Akşin, Sina, "Siyasal Tarih (1789-1908)", **Türkiye Tarihi**, 3. Cilt, ed. Sina Akşin, Cem Yayınları, İstanbul, 2000, ss.75-188.

Akyıldız, Ali, "Sened-i İttifak", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:36, İstanbul, 2009, ss.512-512.

Akyıldız, Ali, "Mahmud Nedim Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:27, Ankara, 2003, ss.374-376.

Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019.

Belge, Murat, "Modernleşme: Türkiye ve Rusya", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt:3, ed. Tanıl Bora, ed. Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss.43-55.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.

Beydilli, Kemal, "Kabakçı İsyanı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:24, İstanbul, 2001, ss.8-9.

Beydilli, Kemal, "Mustafa Reşid Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:31, Ankara, 2020, s.348-350.

- Beydilli, Kemal, “Nizam-ı Cedid”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:33, İstanbul, 2007, ss.175-178.
- Beydilli, Kemal, “Mahmud II”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:27, Ankara, 2003, ss.352-357.
- Beydilli, Kemal, “Âli Paşa, Mehmed Emin”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:2, İstanbul, 1989, ss.425-426.
- Beydilli, Kemal, “Tepedelenli Ali Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:40, İstanbul, 2011, ss.476-479.
- Castellan, Georges, **Balkanların Tarihi**, çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.
- Davison, Roderic H, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform**, çev. Osman Akınhay, Dergah Yayınları, İstanbul, 2021.
- Emecen, Feridun, “Yamak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:43, İstanbul, 2013, ss.310-311.
- Evtuhov, Catherine ve Richard Stites, **1800’den İtibaren Rusya Halklar, Efsaneler, Olaylar, Güçler**, çev. Ahmet Cevdet Aşkın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2018.
- Figes, Orlando, **Nataşa’nın Dansı Rusya’nın Kültürel Tarihi**, çev. Figen Dereli, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Finkel, Caroline, **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı**, çev. Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.
- Fuller, William C. “The Imperial Army”, **Cambridge History of Russia**, Volume II, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, ss.530-553.
- Gleason, Abbott, “Panslavism”, **Encyclopedia of Russian History**, ed. James. R. Millar, Macmillan Reference USA, ss.1133-1135.
- Gülsoy, Ufuk, “İslahat Fermanı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:19, İstanbul, 1999, ss.185-190.
- Hamburg, Gary M., “Russian Political Thought, 1700-1917”, **Cambridge History of Russia**, Volume II, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, ss.116-144.

- Hartley, Janet M., “Provincial and Local Government”, **Cambridge History of Russia**, Volume II, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, ss.449-467.
- Hosking, Geoffrey, **Rusya ve Ruslar**, çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- İnalcık, Halil, **Devlet-i ‘Aliyye**, IV. Cilt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.
- Jelavich, Barbara, **Balkan Tarihi**, I. Cilt, çev. İhsan Durdu. çev. Gülçin Tunalı. çev. Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul, 2013.
- Jelavich, Barbara, **Russia’s Balkan Entanglements**, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Jelavich, Barbara, **Russia and the Formation of the Romanian National State**, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- Jelavich, Barbara ve Charles, “The Establishment of the Balkan National States”, **A History of Central Europe**, Volume VIII, ed. Peter F. Sugar, ed. Donald W. Treadgold, University of Washington Press, Washington, 1977.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, VI. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, VIII. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Kasaba, Reşat, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1993.
- Kohn, Hans, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, çev. Agah Oktay Güner, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983.
- Orhan F. Köprülü, “Fuad Paşa, Keçecizade”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:13, İstanbul, 1996, ss.202-205.
- Kurat, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

- Kurat, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Küçük, Cevdet, “Abdülaziz”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:1, İstanbul, 1988, ss.179-185.
- Martin, Alexander M., “Russia And The Legacy of 1812”, **Cambridge History of Russia**, Volume II, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, ss.145-161.
- Massie, Robert K., **Büyük Petro**, çev. Hakan Abacı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.
- Moon, David, “Peasants and The Agriculture”, **Cambridge History of Russia**, Volume II, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, ss.369-393.
- Montefiore, Simon-Sebag, **Romanovlar**, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.
- Ortaylı, İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019.
- Özgün, Cihan, **Türk Yenileşme Tarihi**, Nobel Yayınları, Ankara, 2021.
- Özkan, Ayşe, **Miloş’tan Milan’a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Pamuk, Şevket, **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Pipes, Richard, **Russia Under Old Regime**, Charles Scribners’ Sons, New York, 1974.
- Rady, Martyn, **Habsburglar**, çev. Cem Demirkan, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021.
- Riasanovsky, Nicholas V. ve Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi**, çev. Figen Dereli, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2016.
- Roberts, John Morris, **Avrupa Tarihi**, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2015.
- Schevill, Ferdinand, **A History of The Balkans**, Dorset Press, New York, 1991.
- Schimmelpenninck van der Oye, David, “Russian Foreign Policy: 1815-1917”, **Cambridge History of Russia**, Volume II, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, ss.554-574.

- Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw, **History of The Ottoman Empire and Modern Turkey**, Volume:II, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Steinberg, Jonathan, **Bismarck**, çev. Hakan Abacı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
- Solnon, Jean-François, **Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa**, çev. Ali Berkay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- Şentürk, M. Hüdayi, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, Ankara.
- Şirokorad, Aleksandr Borisoviç, **Osmanlı-Rus Savaşları**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.
- Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Vernadsky, George, **Rusya Tarihi**, çev. Egemen Ç. Mızrak, çev. Doğukan Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul, 2019.
- Walicki, Andrzej, **Rus Düşünce Tarihi**, çev. Alaeddin Şenel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Zakharova, Larisa, “The Reign of Alexander II: A Watershed?”, **Cambridge History of Russia**, Volume II, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Makaleler

- Acar, Kezban, “Osmanlı ve Rus Modernleşmelerine Dair Bazı Görüşler”, **Muhafazakâr Düşünce**, Cilt:4, Sayı:16-17, 2008, ss.59-86.
- Akşin, Sina, “Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:25, Sayı:1, 1970, ss.19-40.
- Aslan, Mahir, “Rus Kaynakların Işığında Slavseverlik ve Politik İz Düşümü Panslavizm”, **Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, 2018, ss.51-83.
- Aslantaş, Selim, “Birinci Balkan İttifakı, 1866-1868”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, Cilt: 52, Sayı:2, 2012, ss.1-14.

- Aydın, Atilla, “İngiltere Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yansıması: Baltalimanı Ticaret Anlaşması”, **Journal of Awareness**, Cilt:6, Sayı:3, 2021, ss.101-114.
- Aydın, Mithat, “19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya”. **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:15, Sayı:15, 2004, ss.73-82.
- Aydın, Mithat, “1876 Bulgar Ayaklanmasının Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkisi”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:12, Sayı:12, 2002, ss.80-87.
- Aydın, Mithat, “Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)’nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ’ın Rolü”, **BELLETEREN**, Cilt:69, Sayı:256, 2005, ss.913-936.
- Aydın, Mithat, “Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı(1876)’nın Yeri”. **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:25, Sayı:39, 2006, ss.101-115.
- Aydın, Mithat, “Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşlarında İngiltere’nin Balkan Politikası”. **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Cilt:15, Sayı:15, 2004, ss.139-163.
- Aydın, Mithat, “Sir Henry G. Elliot’ın İstanbul Büyükelçiliği Dönemindeki (1867-1877) Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Cilt:18, Sayı:18, 2005, ss.21-49.
- Aydın, Mithat, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Avusturya Diplomasisi”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt:5, Sayı:18, 2018, ss.151-182.
- Baltalı, Kemal, “1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması” **BELLETEREN**, Cilt:51, Sayı:199, 1987, ss.205-230.
- Baumann, Robert F., “The Decembrist Revolt and Its Aftermath: Values in Conflict”, **Interagency Journal**, Volume:10, Number:3, ed. Valerie Tystad, The CGSC Foundation Press, 2019, ss.21-32.
- Binici, Sevim, “1848/49 Macar Bağımsızlık Harekatı İçerisinde Osmanlı Devleti’nin Rolü”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:11, Sayı:55, 2018, ss.241-247.
- Çakmak, Zafer, “1875 Hersek İsyanı”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:8, 2003, ss.241-254.
- Çetintaş, Erdal, “1792-1815 Devrim Savaşları: Özgürlük ve Yurtseverlik Mücadelesi”, **Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:4, Sayı:1, 2020, ss.56-72.

- Demir, Hakan, “Bir Panslavizm Çeşidi Olarak Austroslavizm (1848-1849), **RUSAD Rusya Araştırmaları Dergisi**, Sayı:8, 2022, ss.17-29.
- Demiray, Sami, “Kırım Savaşı ve Sonrası Osmanlı-Rusya İlişkileri”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:71, 2021, ss.617-634.
- Ergün, Mustafa, “Rus Eğitiminde Batılılaşma Çabaları ve Reformlar”, **Kuramsal Eğitimbilim Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, 2009, ss.31-56.
- Erkan, Ümmet, “Rus Modernleşmesinde Batı Karşıtlığının Tarihsel Temelleri”, **Çeşm-i Cihan: Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi**, Cilt:4, Sayı:1, 2017, ss.52-70.
- Esen, Pelin, “Rusya’da Toprak Köleliği Sistemi,” **İdil Sanat ve Dil Dergisi**, Sayı:103, 2023, ss.280-291.
- Feyzioğlu, Hamiyet Sezer, “1848 İhtilalleri Sırasında Osmanlı Devleti’nin Balkanlar ve Adalar’da Aldığı Önlemler”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:25, Sayı:39, 2006, ss.49-64.
- Gençoğlu, Mustafa, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** Cilt:2, Sayı:1, 2011, ss.29-50.
- Gökdu, Ali, “1861 Rus Toprak Reformu ve Etkileri”, **Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:1, 2017, ss.1-12.
- Gölen, Zafer, “1862 Karadağ Askeri Harekatı ve Sonuçları”, **BELLE TEN**, Cilt:75, Sayı: 273, 2011, ss.503-544.
- Gölen, Zafer, “1857-59 Bosna-Hersek İsyanı”, **BELLE TEN**, Cilt:73, Sayı:267, 2009, ss.465-522.
- Gölen, Zafer, “Karadağ Devleti’nin Doğuşu: Osmanlı-Karadağ Sınır Tespiti (1858-1860)” **BELLE TEN**, Cilt:78, Sayı:282, 2014, ss.659-698.
- Güçyetmez, Ferdi Tayfur, “Almanya’nın 19. Yüzyılda Yükselişinin Saldırgan Realizm Çerçevesinde İncelenmesi”, **İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, 2020, ss.1-28.
- Gümüş, Musa, “1848 Mülteciler Meselesi Örneğinde 19. Yüzyıl Türk Diplomasisi”, **History Studies**, Cilt:2, Sayı:2, 2010, ss.255-280.

- Işın, Semra, “1848 İhtilallerinin Osmanlı Devleti Üzerine Etkileri: Bosna Örneği”, **Kadim**, Sayı:6, 2023, ss.175-189.
- Kapıcı, Özhan, “Slav Birliğinden Balkan Birliğine: 1866-1868 Birinci Balkan İttifakı ve Rus Dış Politikasında Balkanlar Çıkmazı”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı:28, 2015, ss.77-119.
- Kapıcı, Özhan, “Şark Meselesinden Bir Kesit: Osmanlı-Rus İlişkilerinde Eflâk-Boğdan Meselesi”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt:18, Sayı:18, 2013, ss.83-116.
- Karabulut, Bilal, “Osmanlı’nın Zor Sınavı: Fransa’nın Tutarsız Politikaları Ekseninde Girit İsyanı (1866-1869)”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı:16, 2008, ss.82-83.
- Karaca, Taha Niyazi, “Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri”, **Türk-İngiliz İlişkileri Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2020, ss.16-17; Keleş, “Karadeniz ve Boğazlar Meselesi”, ss.11-32.
- Keleş, Erdoğan, “Rusya’nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, Sayı:21, 2008, ss.123-140.
- Keleş, Erdoğan, “Kırım Savaşı (1853-1856)’nda Karadeniz ve Boğazlar Meselesi”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Cilt:23, Sayı:23, 2008, ss.149-194.
- Kılıç, Selda, “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:24, Sayı:37, 2005, ss.99-111.
- Köse, İsmail, “Türk Boğazlarında Kaide-i Kadim Geçiş Rejimi Tartışmaları”, **Turcology Research**, Sayı:75, 2022, ss.505-516.
- Köstüklü, Nuri, “1821 Yunan İsyanı ve Sultan II. Mahmud’un Bilinmeyen Bir Fermanı”, **Belgi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:19, 2019, ss.2030-2036.
- Kurat, Yuluğ Tekin, “1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri”, **BELLETEN**, Cilt:26, Sayı:103, 1962, ss.567-592.
- Özgün, Cihan, “Osmanlı Ekonomi Politikasına Kısa Bir Bakış (XVIII-XIX. Yüzyıllar)”, **Tarih Okulu**, Sayı:1, 2008, ss.5-17.
- Özgün, Cihan, “Şark Meselesinin Gölgesinde Düzen ve Değişim: XIX. Yüzyılda Balkanlar”, **Yeni Türkiye**, Yıl:21, Sayı:68, 2015, ss.2666-2688.

- Özkan, Ayşe, “Müslümanların Sırbistan’dan Çıkarılmasının İlk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad’ın Bombalanması”, **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:30, Sayı:50, 2011, ss.171-196.
- Özkan, Ayşe, “Kanlıca Konferansı Sonrasında Müslümanların Sırbistan’dan Çıkarılmaları ve Osmanlı’nın Sırbistan’dan Çekilişi (1862-1867)”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt:5, Sayı:9, 2011, ss.123-138.
- Özkan, Ayşe, “1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı’nda Osmanlı Ordusunda Gayrimüslim Gönüllüler” **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, Sayı:17, 2023, ss.169-180.
- Pınar, Hayrettin, “Girit İsyanında Yunan Gönüllüler (1866-1869)”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt:9, Sayı:31, 2022, ss.364-379.
- Pınar, Hayrettin, “Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği: Girit İsyanı ve Âli Paşa”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:18, 2008, ss.1-22.
- Sannav, Sabri Can, “Kırım Savaşı’nın (1853-1856) Balkanlardaki Milliyetçilik Hareketlerine Etkileri”, **Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi**, Cilt:5, Sayı:9, 2022, ss.257-277.
- Saydam, Abdullah, “Ömer Lütfi Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:34, İstanbul, 2007, ss.74-76.
- Sezer, Hamiyet, “Yeniçeri Ocağı’nın Kaldırılışının Taşradaki Yansıması (1826-1827)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:19, Sayı:30, 1997, ss.215-238.
- Şentürk, M. Hüdayi, “Tuna Vilayeti’nin Teşkiline Karadağ ve Hersek Vukuatına (1861) Dair Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layiha”, **BELLETEREN**, Cilt:29, Sayı:226, 1995, ss.715-738.
- Tekdemir, Aziz, “Napolyon’un Moskova Seferi”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt:15, Sayı:1, 2018, ss.91-113.
- Turan, Hilal, “III. Selim’den Tanzimat’a Osmanlı’da Yeniden Yapılanma Hareketleri”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:11, Sayı:2, Aksaray, 2019, ss.37-46.
- Türkmen, Zekeriya, “Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)”, **OTAM Ankara**

Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Cilt:12, Sayı:12, 2001, ss.219-244.

Yıldırım, Zeynep, “Mısır Meselesinin Çözümünde Mustafa Reşit Paşa’nın Tanzimat Fikrinin Anlaşılması” **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 25, 2018, ss.534-548.

Uygur, Fatma, “93 Harbine Giden Buhranlı Dönemin Bazı Siyasi Olaylarının Fransız Büyükelçilik Yazışmalarına Yansıması”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt:60, Sayı:2, 2020, ss.562-598.

Yılmazçelik, İbrahim ve Ali Gökçen Özdem, “Düvel-i Muazzama’nın Karadağ Üzerinden Osmanlı Devleti ile Mücadeleleri ve Bunun Günümüze Yansımaları”, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, 2013, ss.5-38.

Yurdusev, Esin, “Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere’nin Boğazlar Politikası”, **BELLETEN**, Cilt:63, Sayı:237, 1999, ss.559-596.

TEŞEKKÜR

Eğitim hayatım boyunca kararlarımı ve çalışmalarımı destekleyen ailem ve dostlarıma, zorlu geçen tez yazım sürecimde yanımda olan danışman hocam Prof. Dr. Cihan Özgün'e, her ihtiyaç duyduğumda destek olan ve beni doğru yönlendiren hocam Dr. Elif Charlotte Nelson'a teşekkürü borç bilirim.

ÖZGEÇMİŞ

Yüksek öğretimime 2016 yılında Ege Üniversitesi'nde başladım. 2021 yılında mezun oldum. Aynı yıl yine Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimime başladım. Tez konumu “*Rusya ve Osmanlı Devletleri'nin Balkan Politikalarının Karşılaştırılması (1856-1876)*” olarak belirledim.

